

ΤΕΙ ΚΡΗΤΗΣ

ΣΧΟΛΗ Σ. Ε. Υ. Π.

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ:

**ΣΧΟΛΙΚΗ ΔΙΑΡΡΟΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΡΟΜΑ ΣΤΟΝ ΔΗΜΟ
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ**

ΟΝΟΜΑΤΑ ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΩΝ:

ΒΑΔΕΝ ΟΥΡΑΝΙΑ

ΜΑΡΩΝΟΥ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ

ΦΛΕΒΑΡΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ:

ΔΙΑΛΥΝΑΚΗ ΕΛΕΝΗ

Υποβλήθηκε ως απαιτούμενο για την απόκτηση του πτυχίου Κοινωνικής Εργασίας

ΗΡΑΚΛΕΙΟ

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2017

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1	Δήλωση Πνευματικής Ιδιοκτησίας	3
2	Ευχαριστίες.....	4
3	Πρόλογος.....	5
4	Περίληψη.....	7
5	Κεφάλαιο 1 ^ο	8
5.1	Σχολική Διαρροή.....	8
5.1.1	Παράγοντες που οδηγούν στην σχολική διαρροή.....	10
5.1.2	Οι συνέπειες της σχολικής διαρροής.....	17
6	Κεφάλαιο 2 ^ο	20
6.1	Κοινωνικά Ευπαθείς Ομάδες.....	20
6.2	Ρομά	22
6.2.1	Ιστορικά στοιχεία	24
6.2.2	Τρόπος ζωής και διαβίωσης των Ρομά	28
6.2.3	Δυσκολίες επιβίωσης των Ρομά.....	31
7	Κεφάλαιο 3ο.....	33
7.1	Σχολική Διαρροή και Ρομά	33
7.1.1	Λόγοι άρνησης των Ρομά για την εκπαίδευση	38
7.2	Αποκλεισμός των Ρομά από το εκπαιδευτικό σύστημα	41
7.2.1	Σχολείο.....	43
7.2.2	Τοπικές Αρχές.....	44
8	Κεφάλαιο 4ο.....	46
8.1	Ο ρόλος του κοινωνικού λειτουργού	46
8.2	Ο ρόλος του κοινωνικού λειτουργού σε επίπεδο ενημέρωσης.....	49
8.3	Ο ρόλος του κοινωνικού λειτουργού σε επίπεδο δράσης.....	51
9	Ανάλυση Δεδομένων.....	54
10	Συμπεράσματα	64
11	Βιβλιογραφία.....	66
11.2	Ηλεκτρονική Βιβλιογραφία	68
11.3	Επιστημονικά Άρθρα	71

1 Δήλωση Πνευματικής Ιδιοκτησίας

Copyright@ XXXX Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας, ΣΕΥΠ, ΤΕΙ Κρήτης. <http://www.teicrete.gr/koinerg/koinwnikis.html>

Το περιεχόμενο της συγκεκριμένης Π.Ε. αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του/των συγγραφέα/ων, του επιβλέποντα καθηγητή και του Τμήματος Κοινωνικής Εργασίας και προστατεύονται από τους νόμους περί πνευματικής ιδιοκτησίας (Νόμος 2121/1993 και κανόνες Διεθνούς Δικαίου που ισχύουν στην Ελλάδα) .

2 Ευχαριστίες

Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε θερμά την καθηγήτρια μας, κυρία Διαλυνάκη Ελένη, αρχικά για την ευκαιρία που μας έδωσε να ασχοληθούμε με το συγκεκριμένο θέμα, της σχολικής διαρροής των Ρομά παιδιών, αλλά και για την εμπιστοσύνη που μας είχε και τις χρήσιμες πληροφορίες και κατευθύνσεις που μας παρείχε, με αποτέλεσμα να καταφέρουμε να ολοκληρώσουμε επιτυχώς την συγκεκριμένη έρευνα.

Επίσης θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε το Κέντρο Στήριξης Ρομά και Ευπαθών ομάδων του Δήμου Ηρακλείου για την πολύτιμη βοήθεια που μας παρείχε, καθώς κάθε μέλος ξεχωριστά μας βοήθησε δίνοντάς μας πληροφορίες, οδηγίες, συμβουλές αλλά και δυνατότητα να έχουμε πρόσβαση στο καταυλισμό της Νέας Αλικαρνασσού, να μπορέσουμε να έρθουμε σε επαφή με τις οικογένειες Ρομά αλλά και να συλλέξουμε τις πληροφορίες που χρειαζόμασταν για την έρευνά μας. Τέλος σημαντική είναι και η εμπιστοσύνη που μας έδειξαν οι γονείς Ρομά και συμφώνησαν να συνεργαστούν μαζί μας, με πολύ φιλική διάθεση, παρόλο που ουσιαστικά δεν μας γνώριζαν αρκετά. Οφείλουμε λοιπόν και σε εκείνους ένα μεγάλο ευχαριστώ!!

3 Πρόλογος

Τον καιρό της οικονομικής κρίσης στην Ευρώπη, οι Ρομά γίνονται το τέλειο εξιλαστήριο θύμα. Σε όλες τις χώρες αντιμετωπίζονται ως ανεπιθύμητοι, περιθωριοποιημένοι, και υφίστανται το ρατσισμό και τον κοινωνικό αποκλεισμό. Συχνά πέφτουν θύματα βίαιων επιθέσεων, υπόκεινται σε αποκλεισμό από την εκπαίδευση και σε στέρηση του δικαιώματος κατοικίας. Ένα από παράδειγμα καταπάτησης ανθρωπίνων δικαιωμάτων παρατηρήθηκε τον Οκτώβριο του 2010, όπου η Επιτροπή του ΟΗΕ για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα δικάωσε μια οικογένεια στην πόλη της Πάτρας, η οποία δέχθηκε αλληπάλληλες και παράνομες εξώσεις από την καλύβα που ζούσε για χρόνια. Νωρίτερα, τον Ιούνιο του 2008, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο για τα δικαιώματα του Ανθρώπου καταδίκασε την Ελλάδα για διάκριση εις βάρος ενός Ρομά καταυλισμού στον Ασπρόπυργο, εφόσον το σχολείο της περιοχής δεν δέχθηκε αίτημα Ρομά παιδιών για εγγραφή τους στο σχολείο.

Παράλληλα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, σε μια πρόσφατη αξιολόγηση της, επισημαίνει τον τρόπο με τον οποίο εξελίχθηκε η κατάσταση των Ρομά, από το 2011 και μετά. Αναφέρει πώς «συνολικά, η εικόνα βελτιώνεται με αργούς ρυθμούς, για παράδειγμα, υπάρχει πλέον μεγαλύτερη συμμετοχή των Ρομά στην προσχολική εκπαίδευση και μειώνεται το ποσοστό των ατόμων που εγκαταλείπουν πρόωρα το σχολείο. Από την άλλη πλευρά, από την αξιολόγηση προκύπτει επίσης ότι το 80 % των Ρομά εξακολουθούν να διατρέχουν τον κίνδυνο της φτώχειας· αν και το ποσοστό αυτό είναι χαμηλότερο σε σύγκριση με το 2011. » (Ευρωπαϊκή Επιτροπή-Δελτίο Τύπου, 2017)

Αυτά τα παραδείγματα, και κυρίως για το δικαίωμα των Ρομά στην εκπαίδευση αλλά παράλληλα και για την αποχή τους από την εκπαίδευση, που αναφέρεται η συγκεκριμένη πτυχιακή εργασία, είναι πολύ σημαντικά να ερευνηθούν και να σχεδιαστούν παρεμβάσεις από κάθε είδους υπηρεσίες (κρατικές, μη κυβερνητικές οργανώσεις και κάθε άλλη που απευθύνεται σε ευάλωτες ομάδες) , με στόχο την κοινωνική δικαιοσύνη και ευημερία αυτής της συγκεκριμένη ευάλωτης ομάδας.

Στόχος, λοιπόν, της συγκεκριμένης πτυχιακής εργασίας, είναι να αναζητηθούν και να καταγραφούν τα αίτια που προκαλούν την σχολική διαρροή της συγκεκριμένης κοινοτικής ομάδας Ρομά στον Δήμο Ηρακλείου Κρήτης στην περιοχή της Αλικαρνασσού και να εξαχθεί κάποιο συμπέρασμα-αποτέλεσμα και κάποιοι τρόποι αντιμετώπισης του «προβλήματος», αλλά χωρίς να γίνει κάποια παρέμβαση.

Ποιοτική μέθοδος έρευνας ακολουθήθηκε για την διεκπεραίωση της έρευνας και την αναζήτηση των αποτελεσμάτων. Ο λόγος αυτής της μεθοδολογικής επιλογής αποτελεί την θέληση να διερευνηθούν σε βάθος οι στάσεις, οι αντιλήψεις, τα κίνητρα και τα συναισθηματικά δεδομένα των συμπεριφορών των ερωτηθέντων. Κοινώς ήταν επιθυμητό να προσεγγιστεί το θέμα της σχολικής διαρροής όσο πιο ολιστικά γινόταν. Αποκτώντας, έτσι, υποκειμενικές αντιλήψεις, απόψεις και συμπεριφορές, πάνω στο θέμα, από μια τυχαία δειγματοληψία Ρομά ατόμων αλλά και ειδικευμένων πάνω στα θέματα επιβίωσης και βελτίωσης της ζωής των Ρομά, αλλά και εστιάζοντας πάντα στο ευρύτερο κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο που υπάγονται, συγκεντρώθηκαν όλα μαζί και δημιούργησαν, έτσι, όσο το δυνατόν πιο αντικειμενικά αποτελέσματα.

Η πτυχιακή εργασία με τίτλο «Η σχολική διαρροή των παιδιών Ρομά στον δήμο Ηρακλείου» είναι αποτέλεσμα συντονισμένης έρευνας και καταγραφής της, το χρονικό διάστημα από τον Οκτώβρη 2016 έως τον Αύγουστο του 2017. Η προσπάθεια αυτή επιτεύχθηκε από τις φοιτήτριες Κατερίνα Μαρώνου, Βάδεν Ουρανία και Αναστασία Φλεβάρη του τμήματος Κοινωνική Εργασία του ΤΕΙ Ηρακλείου Κρήτης.

Η εργασία για λειτουργικούς και πρακτικούς λόγους στο στάδιο της ανάλυσης διαχωρίζεται σε δύο κομμάτια. Στο πρώτο κομμάτι καταγράφεται η έρευνα, με την μέθοδο των συνεντεύξεων, και τα αποτελέσματά της στο πεδίο των εκπαιδευτικών και ειδικών επαγγελματιών υγείας (ψυχολόγου, κοινωνικού λειτουργού και κοινωνιολόγου) που ασχολούνται καθημερινά με την κοινότητα των Ρομά στην περιοχή της Αλικαρνασσού του Ηρακλείου. Στο δεύτερο κομμάτι αναλύεται η έρευνα που απευθύνθηκε στους ίδιους τους Ρομά γονείς που έχουν παιδιά σε σχολική ηλικία. Επίσης το μεγαλύτερο κομμάτι της εργασίας διαχωρίζεται σε θεωρητικό, αρχικά, με την αναφορά βιβλιογραφικών πηγών και καταγραφών, και έπειτα με την καταγραφή των απαντήσεων των ερωτηθέντων. Αυτοί οι διαχωρισμοί έγιναν καθαρά για να είναι πιο αντικειμενική, ξεκάθαρη η έκβαση της έρευνας καθώς και πολυεπίπεδη. Τέλος αναφέρονται τα κοινά στοιχεία αλλά και οι διαφορές των δύο βασικών κατηγοριών (βιβλιογραφικές καταγραφές, προσωπικές απαντήσεις των ερωτηθέντων αντίστοιχα) και τέλος το συμπέρασμα που έχει σαν στόχο την σύντομη περιληπτική αναφορά της όλης εργασίας και έρευνας.

4 Περίληψη

Ο στόχος της συγκεκριμένης πτυχιακής εργασίας είναι η αναζήτηση κυρίως των λόγων αλλά και ενός γενικού ποσοστού απόκλισης από την σχολική διαδικασία, συγκεκριμένα των παιδιών Ρομά στον Δήμο Ηρακλείου. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε με τυχαία δειγματοληψία, με στόχο το αποτέλεσμα να είναι όσο το δυνατόν πιο αντικειμενικό.

Αντιθέτως στην συνεργασία μας με το Κέντρο Στήριξης Ρομά η έρευνα ήταν κατευθυνόμενη, με την μέθοδο των συνεντεύξεων, σε συγκεκριμένους λειτουργούς του κέντρου, μετά από παρότρυνση τη υπεύθυνης καθηγήτριάς μας.

Το θέμα της σχολικής διαρροής των παιδιών Ρομά είναι αρκετά ευρύ και κυρίως σε βιβλιογραφικές πηγές, αλλά η έρευνά μας συγκεκριμενοποιήθηκε στους λόγους της σχολικής διαρροής και στην διαπίστωση εάν η έρευνά μας συμφωνεί με θεωρητικές βιβλιογραφικές πηγές.

Λέξεις κλειδιά: σχολική διαρροή, παιδιά Ρομά, έρευνα, συνεντεύξεις, βιβλιογραφικές πηγές.

Abstract:

The aim of this thesis is to research the cause and a relative absence of school in general, specifically of the Gypsy children in the municipality of Heraklion. The research is conducted by random sampling.

Secondly according to the cooperation with the Center for Gypsy support the research was directed by interview with three staff members of the center.

The topic of the school abstention of the Gypsy children is vast and great amount is only as bibliographic sources. The main research is mainly focused on the reasons of the school abstention and the ascertainment if the research agrees with the analyzed bibliographical sources.

Keywords: school abstention, Gypsy children, research, interviews, bibliographic sources.

5 Κεφάλαιο 1°

5.1 Σχολική Διαρροή

Σύμφωνα με τον Γκόβαρη (2004, σ. 12 στο Χρήστος Παρθένης και Γιώργος Φραγκούλης, 2013), στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία η παρουσία ατόμων και ομάδων με πολιτισμικά χαρακτηριστικά διαφορετικά από αυτά της κυρίαρχης ομάδας συνιστά πρόκληση για την κατανόηση των συνεπειών που προκύπτουν από μια τέτοια παρουσία και για την επιστημονική, πολιτική και πρακτική αντιμετώπιση των προβλημάτων που σχετίζονται με την ένταξή τους στους κοινωνικο-πολιτικούς θεσμούς. Η μαζική μετακίνηση ανθρώπων σε παγκόσμιο επίπεδο μεταβάλλει συνεχώς τη δημογραφική σύνθεση των κρατών υποδοχής και συμβάλλει στη συγκρότηση κοινωνιών με πολυπολιτισμικό χαρακτήρα. Η βασική πρόκληση που καλούνται να αντιμετωπίσουν σήμερα οι πολυπολιτισμικές κοινωνίες συνίσταται κυρίως στην οργάνωση των κοινωνικών σχέσεων με τρόπο ώστε να μην οδηγούν σε συγκρούσεις, αλλά στη δημιουργική αλληλεπίδραση των πολιτισμών.

«Ο ρόλος του εκπαιδευτικού θεσμού [για παράδειγμα] στις διαδικασίες κοινωνικής και πολιτισμικής ένταξης των υποκειμένων αναγνωρίζεται ως εξαιρετικά σημαντικός, έχοντας το ρόλο να εκπαιδεύσει όλους τους μαθητές, ώστε να αποκτήσουν τις απαραίτητες γνώσεις, στάσεις και ικανότητες για τη συγκρότηση μιας πολιτείας στην οποία όλοι θα μπορούν να συμμετέχουν, να ζουν με αξιοπρέπεια και να αισθάνονται ότι αποτελούν μέρος του δημόσιου συμφέροντος» [Μάρκου(2010, σ. 12 στο Χρήστος Παρθένης και Γιώργος Φραγκούλης, 2013).]

«Η μαθητική διαρροή είναι ένα παγκόσμιο εκπαιδευτικό φαινόμενο με διαχρονική διαδρομή που πηγάζει κυρίως από τις κοινωνικές ανισότητες, την αλληλεπίδραση μεταξύ σχολικής και οικογενειακής κουλτούρας, αλλά και από το ίδιο το σχολείο και τους συντελεστές του. Χρησιμοποιούνται διαφορετικοί ορισμοί και ποικιλία σχετικών όρων για τη διαρροή των μαθητών από το εκπαιδευτικό σύστημα (dropouts), ανάλογα με την έμφαση η οποία δίδεται σε επιμέρους παραμέτρους του φαινομένου που σχετίζονται με τα αίτια, συνθήκες, διάρκεια, βαθμίδα εκπαίδευσης, χρονική στιγμή της διαρροής κτλ. Στην εκπαιδευτική γλώσσα ο όρος «διαρροή» αναφέρεται στους νέους εκείνους οι οποίοι δεν ολοκληρώνουν την εκπαίδευση που ορίζεται ως η ελάχιστη αναγκαία εκπαιδευτική προαπαιτήση στην κοινωνία όπου ζουν. Ένας δεύτερος ορισμός της «διαρροής» αναφέρεται στους νέους εκείνους οι οποίοι δεν ολοκληρώνουν την εκπαίδευση που έχουν ξεκινήσει. Υπό μία έννοια θεωρείται ευρύτερος, εφόσον περιλαμβάνει και άτομα που διακόπτουν τις σπουδές

τους σε ανώτερες εκπαιδευτικές βαθμίδες, ώστε να εμπεριέχει και τη σπουδαστική διαρροή γενικότερα.» (*Pedagogie de Chantier*, χ. χ)

Στη διεθνή βιβλιογραφία μπορεί κανείς να συναντήσει εναλλακτικούς όρους περιγραφής συναφών φαινομένων της «Πρόωρης Εγκατάλειψης του Σχολείου» (ΠΕΣ – ESL- Early School Leaving) . Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή χρησιμοποιεί συχνά στα κείμενά της τον όρο «Πρόωρη Εγκατάλειψη της Εκπαίδευσης και Κατάρτισης» (ΠΕΕΚ - ELET - Early Leaving from Education and Training), «Σχολική Διαρροή» (school dropout) ή «Μαθητική Διαρροή» (dropout students), διακοπτόμενη μάθηση (interrupted learning), καθώς και τον όρο «Εκτός Απασχόλησης, Εκπαίδευσης ή Κατάρτισης» (ΕΑΕΚ - NEET - Not in Education, Employment or Training) . Πολλά κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης χρησιμοποιούν διαφορετικούς τρόπους για να περιγράψουν το φαινόμενο, προσαρμοσμένους σε πολλές περιπτώσεις στα εθνικά πλαίσια εκπαίδευσης, κατάρτισης και απασχόλησης. (Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, 2015:7)

Γενικότερα σε ευρωπαϊκό επίπεδο οι περισσότεροι κοινοτικοί θεσμοί, αλλά και η πλειοψηφία των αρμόδιων για την παιδεία εθνικών φορέων, υιοθετούν τον ορισμό της EUROSTAT, που με τη σειρά του αναφέρεται στο κριτήριο αναφοράς του Συμβουλίου των Υπουργών Παιδείας και Ε. Ε. , σύμφωνα με τον οποίο η σχολική διαρροή ορίζεται ως το ποσοστό των νέων ηλικίας 18-24 ετών που έχουν ολοκληρώσει, κατ' ανώτατο τον κατώτερο κύκλο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και δεν παρακολουθούν άλλο πρόγραμμα εκπαίδευσης ή κατάρτισης. Το βασικότερο μειονέκτημα του συγκεκριμένου ορισμού είναι ότι διαπιστώνει τη διαρροή μόνο όταν ο νέος έχει ήδη συμπληρώσει το 18^ο έτος της ηλικίας του και συνεπώς, στην πλειοψηφία των περιπτώσεων, πολλά χρόνια αφότου έχει εγκαταλείψει το σχολείο.

5.1.1 Παράγοντες που οδηγούν στην σχολική διαρροή

Σύμφωνα με τον κ. Νίκο Φωτόπουλο αναφέρεται ότι:

«Φαινόμενα όπως οι εκπαιδευτικές ανισότητες, η πρόωρη σχολική εγκατάλειψη, η απαξίωση του σχολείου, η έλλειψη υψηλού ενδιαφέροντος για σπουδές, αποτελούν μερικά από τα πιο εμφανή αρνητικά σημάδια της οικονομικής κρίσης, γεγονός που στη χώρα μας επαληθεύεται καθημερινά. »(Νίκος Φωτόπουλος, 2013)

Συνεχίζοντας, όπως και «σε ολόκληρη την Ευρώπη κρούουν τον κώδωνα για την αύξηση του φαινομένου της πρόωρης σχολικής εγκατάλειψης, φαινόμενο το οποίο διαρκώς κερδίζει έδαφος λόγω της παρατεταμένης ύφεσης και της οικονομικής δυσχέρειας», [έτσι και] «στην Ελλάδα, η σχολική διαρροή, σύμφωνα με τα επίσημα ευρωπαϊκά στοιχεία για το 2011, προσδιορίζεται στο 13, 1%, με στόχο έως το 2020 να πέσει κάτω από το 10%. »(Νίκος Φωτόπουλος, 2013)

Παρόλα αυτά «όλες οι εκτιμήσεις δείχνουν ότι τα ποσοστά πρόωρης εγκατάλειψης του σχολείου θα αυξηθούν δραματικά λόγω της παρατεταμένης οικονομικής κρίσης, καθώς και της αδυναμίας πολλών οικογενειών να υποστηρίζουν τη διαδρομή των μελών τους εντός των βαθμίδων του εκπαιδευτικού συστήματος. » . »(Νίκος Φωτόπουλος, 2013)

Επίσης, σύμφωνα και με το ινστιτούτο *Pedagogie de Chantier*, υποστηρίζεται πώς «το φαινόμενο της σχολικής διαρροής» [και] «η εγκατάλειψη είναι μια μακροπρόθεσμη διαδικασία «απεμπλοκής» από το σχολείο», [καθώς] «οφείλεται σε πολλούς παράγοντες», διακρίνοντάς τους σε δύο ομάδες:

A. «Οι παράγοντες που συνδέονται με την οικογένεια του νέου και χαρακτηρίζονται κοινωνικοί/οικογενειακοί: η χαμηλή κοινωνικοοικονομική κατάσταση της οικογένειας, η διαφορετική φυλή και εθνική καταγωγή, η κακή σχολική επίδοση των αδελφών, η οικογενειακή κινητικότητα, η έλλειψη στήριξης του νέου από τους γονείς, οι μειωμένες εκπαιδευτικές προσδοκίες των γονέων, η αρνητική στάση ή αδιαφορία των γονέων, η αστάθεια του οικογενειακού περιβάλλοντος, η μονογονεϊκή οικογένεια, η εύρεση εργασίας, προσωπικά ή κοινωνικά προβλήματα. » (*Pedagogie de Chantier*, 2014:14)

Και:

Β. «Οι παράγοντες που σχετίζονται με το σχολείο και την εμπειρία του νέου και χαρακτηρίζονται σχολικοί: η κακή σχολική επίδοση, οι πολλές απουσίες, τα προβλήματα πειθαρχίας, οι συγκρούσεις με συμμαθητές/καθηγητές, η προηγούμενη κακή σχολική επίδοση, η συχνή αλλαγή σχολείου, η έλλειψη ενδιαφέροντος, η επανάληψη τάξης. » (Pedagogie de Chantier, 2014:14)

Ωστόσο, «το πρόβλημα της σχολικής διαρροής, όπως και αν αντιμετωπιστεί, είτε ως κοινωνικό φαινόμενο είτε ως έκφραση προβλημάτων του εκπαιδευτικού συστήματος, χαρακτηρίζεται από πολυπλοκότητα και συνθετότητα. Επηρεάζεται από μία σωρεία κοινωνικών και εκπαιδευτικών παραγόντων. Τόσο τα αίτια που συμβάλλουν στην εμφάνιση αυτού του φαινομένου, όσο και οι επιπτώσεις τους θα πρέπει να αναζητηθούν σε πολλά και διαφορετικά επίπεδα. » (Pedagogue de Chanter, 2014:14)

Παρόλα αυτά, «υπάρχουν πολλά θεωρητικά μοντέλα για τη σχολική διαρροή που βοηθούν στην κατανόηση των μηχανισμών της διαρροής. Μερικά μοντέλα προβάλλουν τους εσωτερικούς παράγοντες των διαρροιών (συμπεριφορά, ψυχολογία, αποτελέσματα της εργασίας/επίδοσης) . Άλλα υπογραμμίζουν τη σημασία των παραγόντων που σχετίζονται με το σχολείο (παιδαγωγικές πρακτικές σχέσεις, σχολικό κλίμα) . Άλλα θεωρητικά μοντέλα λαμβάνουν υπόψη επίσης άλλους παράγοντες όπως εμφανίζεται σε κάποιες εκθέσεις σε επίπεδο κοινωνικο-οικονομικών και πολιτικών συνθηκών. » (Pedagogue de Chanter, 2014:52)

Έτσι με βάση τα προηγούμενα, σύμφωνα με το ίδιο ινστιτούτο, ο διαχωρισμός αυτός των θεωρητικών μοντέλων επεξηγείται με τις παρακάτω αιτίες της σχολικής διαρροής:

«Α) Οι εσωτερικοί παράγοντες του σχολικού συστήματος που διαφωτίζουν τη διαρροή μπορούν να καταταγούν σε 2 ομάδες:

A1. Οι οργανωτικοί και δομικοί παράγοντες των συστημάτων εκπαίδευσης και κατάρτισης:

– Η ύπαρξη ανομοιογενών τύπων σπουδών με διαφορές σημαντικές στις επιδόσεις μεταξύ των ιδρυμάτων ευνοεί τη σχολική διαρροή.

– Η επανάληψη μιας τάξης είναι επίσης πηγή διαρροής.

– Μια αντικειμενικά υψηλή απαίτηση εκμάθησης σε διάφορα μαθήματα που έχουν άσχημα αποτελέσματα του μαθητή.

– Αλλαγή βαθμίδας επιπέδου εκμάθησης, π. χ. στην πρώτη βαθμίδα της πρωτοβάθμιας, όπου ο μαθητής γνωρίζει μόνο έναν εκπαιδευτικό, ενώ στη δευτεροβάθμια είναι πολλοί.

A2. Οι παιδαγωγικοί παράγοντες, πρόκειται κυρίως για τις σχέσεις των εκπαιδευτικών με τους μαθητές. :

- Καλή ατμόσφαιρα στο σχολείο.
- Απουσία κανόνων ή σαφήνειας των κανόνων και ενδεχομένως μη τήρησής τους.
- Το επίπεδο των απαιτήσεων των εκπαιδευτικών προκαλεί αποτυχία, διαρροή ή επιτυχία.
- Η καλή διαχείριση του χρόνου (χωρίς κενά) παροτρύνει τους μαθητές να συμμετάσχουν στις εργασίες που θα τους ζητηθούν και μειώνει τον κίνδυνο διαρροής.
- Μία μη επαρκής αίσθηση ότι ανήκουν στη σχολική κοινότητα, βασικό στοιχείο για να επενδύσουν οι μαθητές στη σχολική διαδικασία, μειώνει σημαντικά τη συμμετοχή τους όταν υπάρχουν πολλοί εκπαιδευτικοί.
- Το πρόβλημα της βίας στο σχολείο λεκτικής ή σωματικής, όπου το άτομο που ασκεί βία προς τον μαθητή μπορεί να είναι ένας συμμαθητής (bullying) ή ένας εκπαιδευτικός.
- Οι μαθητές εγκαταλείπουν το σχολείο ακολουθώντας το παράδειγμα άλλων φίλων και μεγαλύτερων αδελφών.
- Οι παιδαγωγικές μέθοδοι, το περιεχόμενο της εκπαίδευσης μπορεί να είναι ακατάλληλες και χαμηλού επιπέδου έλξης για τους νέους και συνεπώς χάνεται το ενδιαφέρον για το σχολείο.
- Έλλειψη εκπαιδευτικού και παιδαγωγικού προσωπικού.
- Ανεπαρκείς δεξιότητες των εκπαιδευτικών του παιδαγωγικού προσωπικού (π. χ. στην επικοινωνία, στην παιδαγωγική, στην κοινωνική συμπεριφορά) .
- Απουσία ή μικρή ευαισθησία των εκπαιδευτικών στο ζήτημα του κινδύνου διαρροής, ή υπερπήδηση των δυσκολιών. Είναι επομένως σημαντικό να γνωρίζουν οι εκπαιδευτικοί και να έχουν τις απαραίτητες εμπειρίες για να διαχειριστούν τα προβλήματα και να τα επιλύσουν με πρακτικό τρόπο, μετατρέποντας σε υλικό εκμάθησης και προσωπικής και συλλογικής ανάπτυξης του μαθητή.
- Προβλήματα και αποκλίσεις εμφανίζονται συχνά στο σχολείο, στην αυλή ή στις τάξεις και δημιουργούν εντάσεις και ένα αρνητικό κλίμα στις σχέσεις μεταξύ των μαθητών.
- Τα ελλιπή προγράμματα, ανιαρός τρόπος διδασκαλίας, έλλειψη κατάλληλης κατάρτισης (ως προς τις προσδοκίες των νέων) .
- Υπερβολικά κριτική συμπεριφορά προς τους νέους.
- Ανεπαρκής προσανατολισμός ως προς την ανάδειξη της σχέσης μεταξύ της κατάρτισης και της επαγγελματικής επιτυχίας.
- Εκπαιδευτική προσέγγιση χωρίς αρκετή (ενεργή) συμμετοχή από τους νέους (των νέων) , πράγμα που δεν τους επιτρέπει την ενεργό συμμετοχή (ουσιαστική εμπλοκή) και δεν αποκτούν

θετικές εμπειρίες (την απόκτηση θετικών εμπειριών) . Επίσης ελλιπής ανταπόκριση της εκπαίδευσης στα διάφορα χαρακτηριστικά των νέων. » (Pedagogie de Chantier, 2014:53)

B. Οι οικογενειακοί παράγοντες:

- «Το χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης των γονέων και των άλλων μελών της οικογένειας, (ακατάλληλη οικογενειακή παράδοση και κακό παράδειγμα) .
- Ένα κοινωνικό περιβάλλον ελάχιστα ενισχυτικό ή μαθητές που προέρχονται από περιβάλλον που εμφανίζει σημεία κοινωνικού αποκλεισμού.
- Ανάγκη βοήθειας εκ μέρους του παιδιού προς την οικογένεια φροντίζοντας τα νεώτερα αδέρφια, ή για κάλυψη άλλων αναγκών που συχνά έχουν σχέση με την επιβίωση.
- Έλλειψη ενδιαφέροντος από την οικογένεια για το σχολείο ή για την ολοκλήρωση της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.
- Μερικές φορές οι γονείς ασκούν υπερβολική πίεση. Ο αγώνας δρόμου προς την επιτυχία οδηγεί ενίοτε σε οριστική ρήξη με το σχολείο αν ο μαθητής είναι αγχωτικού χαρακτήρα. » (Pedagogie de Chantier, 2014:55)

Γ. Ευρύτεροι κοινωνικοί παράγοντες:

- «Μερικές κοινωνικές ομάδες πλήττονται ιδιαίτερα από την σχολική διαρροή, κυρίως άτομα που προέρχονται από τα πιο φτωχά κοινωνικο-οικονομικά περιβάλλοντα και από ευαίσθητες ομάδες όπως οι νέοι της κοινωνικής πρόνοιας, τα άτομα με φυσικές ή πνευματικές αναπηρίες ή με άλλες ειδικές ανάγκες στον τομέα της εκπαίδευσης.
- Το ποσοστό διαρροής είναι ακόμη πιο υψηλό για τους πληθυσμούς των Ρομά που έχουν την τάση να συγκαταλέγονται μεταξύ των πιο αποκλεισμένων μελών της κοινωνίας.
- Αυτές οι ομάδες συνήθως έχουν χαμηλή οικογενειακή υποστήριξη, υφίστανται αποκλεισμό στο (από το) εκπαιδευτικό σύστημα και η δυνατότητα συμμετοχής σε επίσημη ή ανεπίσημη εκμάθηση (εκπαίδευση) , εκτός της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, είναι περιορισμένη.
- Η μη ανάδειξη μερικών μεθόδων κυρίως της εκπαίδευσης με εναλλαγή απασχόλησης (τι εννοεί?) θεωρείται ότι αποτελεί παράγοντα των μέσων ενημέρωσης ως προς τις εικόνες που προβάλλουν στους νέους για το μέλλον, ευνοούν αξίες όπως η επιτυχία, το χρήμα, ο ηδονισμός, σε βάρος της εκπαίδευσης.
- Η εικόνα του σχολικού περιβάλλοντος που μεταφέρουν στους νέους η οικογένεια και η κοινωνία: προκαταλήψεις ως προς την επιλογή του σχολείου ή της κατεύθυνσης.

– Ανεπαρκής χρόνος που αφιερώνουν οι γονείς για την παρακολούθηση των παιδιών, και συγχρόνως απαιτήσεις για υψηλές αποδόσεις από το σχολείο καθώς και οργάνωση του σχολικού χρόνου που δεν διευκολύνει τον διάλογο μεταξύ σχολείου και οικογένειας .

– Αυξημένο ποσοστό ανεργίας στους νέους που υποβαθμίζει την αξία της εκπαίδευσης και τις προσωπικές ή οικογενειακές επενδύσεις. » (Pedagogie de Chantier, 2014:55)

Δ. Επίσης σημαντικοί παράγοντες είναι οι εσωτερικοί που αφορούν τις προσωπικές αιτίες ενός ατόμου που οδηγούν στην διαρροή. :

– « Η ανικανότητα του μαθητή να μάθει με αποτελεσματικό τρόπο ή να έχει καλά αποτελέσματα (κακοί βαθμοί) .

– Η διαταραχές των κινήτρων, η απώλεια ενδιαφέροντος για την εκπαίδευση ή την έλλειψη αυτοπειθαρχίας και επιμονής του μαθητή.

– Οι τακτικές απουσίες.

– Τα προβλήματα υγείας του μαθητή είτε μόνιμα (αναπηρία) είτε περιστασιακά (ασθένεια) .

– Φοβίες ή καταθλίψεις λόγω των απαιτήσεων των μαθημάτων ή των σχολικών σχέσεων.

– Η έλλειψη αυτοσεβασμού ή η έλξη άλλων θετικών παραγόντων.

– Η άγνοια των επιπτώσεων μιας σχολικής διαρροής και των συνεπειών στη ζωή των νέων και του κοινωνικού τους περίγυρου.

– Μερικοί μαθητές έχουν συμπεριφερολογικά προβλήματα, τιμωρούνται επανειλημμένα και δομούνται σε αντίθεση με το σχολείο. Αυτοί οι μαθητές διαταράσσουν την καλή λειτουργία της τάξης και το σχολείο θα είχε κάθε λόγο να τους απομακρύνει.

– Οι μεσαίοι μαθητές με μικρό ενδιαφέρον για τα μαθήματα και χωρίς άνεση στην τάξη βαριούνται και περιθωριοποιούνται .

– Μερικοί μαθητές που διαρρέουν από το σχολείο ή πηγαίνουν αλλά δεν συμμετέχουν στην εκμάθηση συναντούν επίσης οικογενειακές ή διαπροσωπικές δυσκολίες.

– Δυσκολίες στον έλεγχο πίεσης των γονέων και των υπερβολικών απαιτήσεών τους. Οι γονείς μερικές φορές ασκούν υπερβολική πίεση που ο μαθητής δεν αντέχει, πράγμα που οδηγεί στη διαρροή, ο αγώνας δρόμου για την επιτυχία οδηγεί ενίοτε σε ολική ρήξη με το σχολείο.

- Εξαρτήσεις: διάφορα είδη εξαρτήσεων όπως ναρκωτικά, πληροφορική, βιντεοπαιχνίδια, επιτείνουν τη σχολική διαρροή.
- Η επίδραση της παρέας: ο νέος που πλαισιώνεται από «διαρροείς», μπορεί να αισθανθεί κάποια ασφάλεια όταν γίνει ίδιος με τα άλλα μέλη της ομάδας.
- Τα συμπεριφορολογικά μοντέλα και η δημιουργία της ταυτότητας στον έφηβο: αποτελούν μέρος του περάσματος από την παιδικότητα στην εφηβεία. » (Pedagogie de Chantier, 2014:56)

Ε. Οικονομικοί παράγοντες.

- «Μεταξύ των οικονομικών αιτιών είναι το επίπεδο του βασικού μισθού των οικογενειών (έλλειψη πόρων) ή η απειλή της φτώχειας. Σ' αυτές τις οικογένειες συχνά ο νέος συμμετέχει στα οικογενειακά εισοδήματα. Εξασφαλίζοντας τις προϋποθέσεις για την επιβίωση της οικογένειας (π. χ. στις αγροτικές περιοχές εργαζόμενος στα χωράφια ή φροντίζοντας τα ζώα) .
- Η έλλειψη χρημάτων για την κάλυψη των στοιχειωδών αναγκών που απαιτεί η εκπαίδευση, φαίνεται ως ένας από τους κύριους λόγους της σχολικής διαρροής, σύμφωνα με τον έλληνα εταίρο. Η αγορά των βασικών εφοδίων (σχολικών, ένδυσης) , απαραίτητων για ένα παιδί φαίνεται πως είναι ένα ανυπέβλητο εμπόδιο για κάποιες οικογένειες, κυρίως κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης, που τους εμποδίζει να ανταποκριθούν στο δικαίωμα της εκπαίδευσης.
- Μεταξύ των οικονομικών παραγόντων μπορούμε επίσης να αναφέρουμε τη γενική κατάσταση της χρηματοδότησης της παιδείας.
- Η μη καταλληλότητα και η φθορά μερικών σχολικών ιδρυμάτων, καθώς και η έλλειψη ανθρώπινων και υλικών πόρων μπορεί μακροπρόθεσμα να ευνοήσει τη διαδικασία της σχολικής διαρροής.
- Η οικονομική κατάσταση του σχολείου (περιορισμένα μέσα για τη σύγχρονη τεχνική της διδακτικής, βιβλία και σύγχρονα τεχνολογικά μέσα) οδηγούν σε καταστάσεις όπου ο μαθητής δεν αισθάνεται άνετα στο σχολείο, η έλλειψη οικονομικών πόρων για τις αμοιβές των εκπαιδευτικών, έχουν αρνητική επίπτωση στην ποιότητα της διδασκαλίας και συνεχή ανανέωση του προσωπικού στο σχολείο. Ένα σχολείο με έλλειψη πόρων μειώνει τις δυνατότητες της εκμάθησης.
- Οι οικονομικές κρίσεις των κρατών έχουν ως συνέπεια την πτώση της ποιότητας στην παιδεία και δυσκολεύουν την πρόσβαση στην εκπαίδευση των πιο ευαίσθητων οικονομικά ομάδων. » (Pedagogie de Chantier, 2014:57)

ΣΤ. Τέλος σημαντικοί παράγοντες αποτελούν και οι νομικοί και πολιτικοί. :

Αρχικά, «η υποχρέωση της εκπαίδευσης αναφέρεται σ' ένα νομικό πλαίσιο. Για το σύνολο αυτών των χωρών λαμβάνονται μέτρα για τη βελτίωση των εκπαιδευτικών συστημάτων και την καταπολέμηση της σχολικής διαρροής.

Αυτή η πραγματικότητα από τη μία μεριά δημιούργησε συνθήκες για τη βελτίωση του επιπέδου κατάρτισης του πληθυσμού αλλά συγχρόνως και οι κανονισμοί οδήγησαν τους νέους, μετά την ολοκλήρωση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης να εγκαταλείψουν το εκπαιδευτικό σύστημα.

Αυτό το σημείο είναι τόσο σημαντικό ώστε κάθε κράτος να έχει την τάση να διαμορφώνει διορθωτικές πολιτικές πιο κατάλληλες π. χ. ως προς τη διάρκεια της υποχρεωτικής εκπαίδευσης.

Μερικές περιφέρειες κυρίως της Ιταλίας αντιμετωπίζουν μια «διεύρυνση» του αριθμού των ατόμων που αφήνουν στη μέση το σχολείο λόγω της σημαντικής και ξαφνικής αύξησης των μεταναστών. »

Επίσης « η ευελιξία και η προσωρινότητα της εργασίας μπορεί να επηρεάσουν τη σχολική πορεία και να διευκολύνουν τη διαρροή. Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο είναι η κατανομή των χρηματοδοτικών πηγών που αφορούν το κράτος και τα ευρωπαϊκά διαρθρωτικά ταμεία. » (Pedagogie de Chantier, 2014:58)

5.1.2 Οι συνέπειες της σχολικής διαρροής.

Σύμφωνα με το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής(2015) , τονίζεται πώς το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο συνδέθηκε, σε ατομικό επίπεδο, με υψηλότερο κίνδυνο ανεργίας, χαμηλότερες απολαβές, δυσχερέστερη επαγγελματική εξέλιξη και σε ένα βαθμό με υψηλότερες πιθανότητες για παραβατικότητα, κοινωνική περιθωριοποίηση και ως εκ τούτου, χαλαρότερη κοινωνική συνοχή. Τα παραπάνω καταγράφονται σε εξειδικευμένες μελέτες ειδικών, αλλά πλέον είναι φανερά και σε απλές παρατηρήσεις λιγότερο ειδικών. Κομβικό ζητούμενο, λοιπόν, έχει θεωρηθεί η επιδίωξη της παραμονής για ικανό χρόνο στις σχολικές δομές (ή αντίστοιχα η αποφυγή της εγκατάλειψής τους) , με όποιον τρόπο αυτό μπορεί να οριστεί σε σχέση με τις ιδιαιτερότητες κάθε κοινωνίας και εκπαιδευτικού συστήματος. Με αμφίδρομη διαδικασία, η πρόωγη εγκατάλειψη ή ελλιπής παραμονή συνδέεται, στο πλαίσιο της σχολικής ζωής, με τη σχολική αποτυχία, τον λειτουργικό αναλφαβητισμό, τις χαμηλές επιδόσεις κ. ά. Σε δεύτερο στάδιο, συνδέεται με, τουλάχιστον, «λειτουργικό» κοινωνικό αποκλεισμό και όλα τα αρνητικά φαινόμενα, που αναφέρονται παραπάνω, και αφορούν το επαγγελματικό και το προσωπικό πεδίο. (Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, 2015:2)

Ταυτόχρονα, «όπως αναφέρει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή στην επίσημη ιστοσελίδα της,» [αναφορικά με τον πληθυσμό των Ρομά] «τα περίπου 6 εκατομμύρια Ρομά, που ζουν σε διάφορα κράτη μέλη, βρίσκονται συχνά υπό πολύ δύσκολες συνθήκες. Περιθωριοποιούνται με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους. Είναι πολύ συχνά θύματα ρατσισμού, διακρίσεων και κοινωνικού αποκλεισμού και ζουν σε έσχατη φτώχεια, στερούμενοι επαρκή πρόσβαση στην υγειονομική περίθαλψη, την εκπαίδευση και την κατάρτιση, τη στέγη και την απασχόληση. Τα ποσοστά αναλφαβητισμού είναι υψηλά και το μορφωτικό επίπεδο εξαιρετικά χαμηλό, είτε επειδή δεν υπάρχουν τοπικά σχολεία, είτε γιατί τα παιδιά των Ρομά δεν γίνονται δεκτά στα σχολεία. Επιπλέον, οι νεαροί Ρομά πολύ συχνά εγκαταλείπουν πρόωρα το σχολείο για διάφορους και πολύπλοκους λόγους. Με λίγες ή και καθόλου δεξιότητες και προσόντα και αντιμέτωποι με βαθιά εδραιωμένες προκαταλήψεις, δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι οι Ρομά δυσκολεύονται εξαιρετικά να βρουν εργασία και να απολαύσουν τα κοινωνικά και οικονομικά οφέλη της απασχόλησης. »(Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο, 2013:8, 9) .

Σημαντικής σημασίας, όσον αφορά και τα προηγούμενα είναι ο παράγοντας του κοινωνικού αποκλεισμού σε αυτές τις ομάδες που μπορεί να οδηγήει στην σχολική διαρροή. Σύμφωνα με τη Μουσούρου (2004) «ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι μια κατάσταση που χαρακτηρίζεται από τη μη

εξασφάλιση των βασικών ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, τη μη συμμετοχή στην παραγωγή». Κατά τον Jordan (1996) ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι μια «ενεργός διαδικασία απομόνωσης», η οποία στοχεύει στο να εμποδίσει τα άτομα που δεν ανήκουν σε μια συγκεκριμένη ομάδα «ελίτ» να μην μπορούν να επωφεληθούν τα ίδια προνόμια. Κατά τον Burchardt (2002) ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι μια πολυδιάστατη διαδικασία καθώς μέσα σε αυτόν συμπεριλαμβάνονται ο αποκλεισμός από τις πολιτικές διαδικασίες, από την πρόσβαση και απασχόληση σε υλικούς πόρους, από την εκπαίδευση και από την πρόσβαση σε υπηρεσίες.

Σχετικά με όλα αυτά, είναι σημαντικό να ακολουθήσουν και οι επιπτώσεις της σχολικής διαρροής, όπου σύμφωνα με το ινστιτούτο *Pedagogie de Chantier* διαχωρίζονται σε τέσσερις κατηγορίες όπως:

A. Προσωπικές (ψυχολογικές)

– «Οι επιπτώσεις της σχολικής διαρροής εμφανίζονται πρώτα-πρώτα στον ίδιο τον νέο. Η ένταξή του στην αγορά εργασίας περιορίζεται σημαντικά προς όφελος των πτυχιούχων που ολοκλήρωσαν με επιτυχία την κατάρτισή τους παρά προς όφελος των νέων χωρίς πτυχίο.

– Η προοπτική ποιότητας ζωής στο μέλλον καταστρέφεται και τη θέση της παίρνουν ο κοινωνικός αποκλεισμός και η απειλή της φτώχειας.

– Εάν ο νέος απομακρύνθηκε από το σχολείο λόγω μη ολοκλήρωσης της εκμάθησης κουβαλάει μέσα του ένα αίσθημα αποτυχίας και πικρίας.

– Το κίνητρο για να υπερπηδήσει τις δυσκολίες που έχουν σχέση με την ανεργία και με τις βάσεις της κατάρτισης υποβαθμίζεται. Υπάρχει επίσης ο κίνδυνος προσαρμογής των νέων (του νέου) στην κατάσταση αυτή, οπότε αφήνονται στη μοίρα τους και η εμπιστοσύνη για το μέλλον τους (του) αδυνατίζει.

– Ο νέος που απομακρύνθηκε από το σχολείο έχει συνεχώς την αίσθηση της έλλειψης των γνώσεων και της τεχνογνωσίας και η πραγματικότητα αναδεικνύει το γεγονός αυτό που τείνει να παραμείνει για όλη του τη ζωή.

– Υπάρχει μεγάλη πιθανότητα στην αγορά εργασίας να βρίσκει μόνο κακοπληρωμένες δουλειές που δεν δίνουν την εγγύηση μελλοντικής απόκτησης κοινωνικής ασφάλισης και υγειονομικής περίθαλψης. Ο νέος χωρίς κατάλληλη ειδίκευση είναι καταδικασμένος σε χαμηλής ποιότητας ζωή, που ίσως και να περιορίζεται στην προσπάθεια επιβίωσης, με μια σειρά άλλα επακόλουθα (διάρκεια ζωής, υγεία, εξαρτήσεις κλπ.) » (*Pedagogie de Chantier*, 2014:61)

B. Κοινωνικές

– «Η ανεργία είναι ένα αρνητικό κοινωνικό στοιχείο και κυρίως η μακροχρόνια ανεργία. Υπάρχει μεγάλη πιθανότητα οι νέοι χωρίς κατάρτιση να αποτελούν αιτία αύξησης του ποσοστού ανεργίας.

– Ένα άλλο αρνητικό γεγονός είναι η μη αξιοποίηση του δυναμικού αυτών των νέων. Οι νέοι χωρίς δίπλωμα έχουν πολλά θετικά χαρακτηριστικά που πρέπει να υποστηριχτούν προς όφελος της κοινωνίας. Λόγω της ανεπαρκούς κατάρτισής τους, η κοινωνική τους ένταξη είναι δύσκολη και έτσι τα θετικά στοιχεία της προσωπικότητάς τους μένουν ανεκμετάλλευτα.

– Οι νέοι χωρίς κατάρτιση και στη συνέχεια χωρίς επαγγελματική και κοινωνική ένταξη αντιμετωπίζουν κίνδυνο να ακολουθήσουν διάφορες αντικοινωνικές δραστηριότητες ακόμη και εγκληματικές. Αυτό οδηγεί στην εγκληματικότητα και σε άλλα μη αποδεκτά φαινόμενα.

– Σε μια κοινότητα που βασίζεται στη γνώση, στη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας σε διεθνές περιβάλλον, στην ανάπτυξη νέων τεχνολογιών και σε νέου είδους προσεγγίσεις για τη διαχείριση των ανθρώπινων πόρων, αυτοί που είναι καταδικασμένοι σε αποκλεισμό από την αγορά εργασίας που γίνεται όλο και πιο απαιτητική, είναι τα άτομα που δεν κατέχουν ούτε τις βασικές γνώσεις. Επιπλέον, η παγκοσμιοποίηση είναι ο λόγος μεταφοράς δραστηριοτήτων που απαιτούν μικρότερο επίπεδο κατάρτισης προς χώρες με χαμηλούς μισθούς. Είναι ο λόγος για τον οποίο η βελτίωση της ειδίκευσης του πληθυσμού γίνεται σημαντική ώστε να υπάρχει για όλους τους πολίτες μια κατάλληλη ποιότητα ζωής και να συνεχίζεται η οικονομική εξέλιξη. » (Pedagogie de Chantier, 2014:62)

Γ. Οικονομικές

– «Οι οικονομικές επιπτώσεις εμφανίζονται και στο άτομο και στην κοινωνία.

– Για το άτομο, η απομάκρυνση από το σχολείο ακολουθείται από τη μειωμένη πιθανότητα να αποκτήσουν εισόδημα από εργασία και αν βρεθεί κάποια εργασία το εισόδημα θα είναι χαμηλότερο από αυτό των πτυχιούχων. Το χαμηλό ή ανεπαρκές εισόδημα οδηγεί στην υποβάθμιση της ποιότητας ζωής και περιορίζει το άτομο.

– Ως προς την κοινωνία, η σχολική διαρροή αυξάνει την ανάγκη συμπληρωματικών δαπανών (επιδόματα ανεργίας, επιδόματα ενδεχομένως για τη σχολική επανένταξη/δεύτερη ευκαιρία ή επιδόματα κοινωνικά (π. χ. απορίας) . » (Pedagogie de Chantier, 2014:63)

6 Κεφάλαιο 2^ο

6.1 Κοινωνικά Ευπαθείς Ομάδες

Σύμφωνα με τον Συνήγορο του Πολίτη, οι ευάλωτες κοινωνικές ομάδες χαρακτηρίζονται ως «εκείνες οι ομάδες του πληθυσμού που έχουν περιορισμένη ή καθόλου πρόσβαση σε κοινωνικά και δημόσια αγαθά και δυσκολεύονται ή αδυνατούν σε πολλά επίπεδα και σε διάφορους τομείς να έχουν ποιότητα ζωής (π. χ. στέγη, εργασία, ικανοποιητικό εισόδημα, εκπαίδευση, ιατρική περίθαλψη, κοινωνική ασφάλιση κ. ά.) . Πρόκειται κυρίως για αστέγους, ανέργους/μακροχρόνια άνεργους, άτομα με αναπηρία (ΑμεΑ), πάσχοντες (σοβαρά παθολογικά προβλήματα, ψυχικές ασθένειες) , αποφυλακισμένους, χρήστες και πρώην χρήστες εξαρτησιογόνων ουσιών, οροθετικούς, άτομα από θρησκευτικές ή πολιτισμικές μειονότητες, Ρομά / τσιγγάνους, μονογονεϊκές οικογένειες, ανήλικους παραβάτες, κακοποιημένες γυναίκες, θύματα εμπορίας (trafficking), πρόσφυγες, μετανάστες, παλιννοστούντες, πληγέντες από θεομηνίες και φυσικές καταστροφές (πυρόπληκτοι, σεισμοπαθείς, πλημμυροπαθείς. » (Συνήγορος του Πολίτη, χ. χ)

Πιο συγκεκριμένα διακρίνονται σε δύο κατηγορίες, «τις ευάλωτες ομάδες πληθυσμού και τις ειδικές ομάδες πληθυσμού».

Οι «**Ευάλωτες Ομάδες Πληθυσμού**» νοούνται οι ομάδες εκείνες του πληθυσμού που η ένταξή τους στην κοινωνική και οικονομική ζωή εμποδίζεται από σωματικά και ψυχικά αίτια, . Σε αυτές ανήκουν άτομα ιδίως με αναπηρίες, με προβλήματα ψυχικής υγείας ή νοητικής υστέρησης και άτομα εξαρτημένα ή απεξαρτημένα από ουσίες» (Συνήγορος του Πολίτη, χ. χ)

Αλλά,

οι «**Ειδικές Ομάδες Πληθυσμού**» νοούνται οι ομάδες εκείνες του πληθυσμού οι οποίες βρίσκονται σε μειονεκτική θέση ως προς την ομαλή ένταξή τους στην αγορά εργασίας από οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά αίτια. Σε αυτές ανήκουν ιδίως οι άνεργοι νέοι, οι άνεργοι άνω των 50 ετών, οι γυναίκες άνεργες, οι αρχηγοί μονογονεϊκών οικογενειών, οι αναλφάβητοι, οι μακροχρόνια άνεργοι, οι κάτοικοι απομακρυσμένων ορεινών και νησιωτικών περιοχών, οι πρώην ή οι νυν τρόφιμοι φυλακών, οι ανήλικοι παραβάτες, τα άτομα με γλωσσικές ή πολιτισμικές ιδιαιτερότητες και οι μετανάστες. » (Συνήγορος του Πολίτη, χ. χ)

Ταυτόχρονα, η Παπαδοπούλου αναφέρει πως «κοινωνικά ευπαθείς χαρακτηρίζονται οι ομάδες, οι οποίες ανήκουν σε πληθυσμιακές κατηγορίες, οι οποίες απειλούνται ή κινδυνεύουν από το «βίωμα του κοινωνικού αποκλεισμού» (Παπαδοπούλου, 2012) .

Παράλληλα, σύμφωνα και με την Ευρωπαϊκή Ένωση στις ευπαθείς ομάδες ανήκουν:

- Μακροχρόνια άνεργοι άνδρες
- Μακροχρόνια άνεργες γυναίκες που βρέθηκαν χωρίς εισοδήματα μετά από ένα διαζύγιο ή μια οικογενειακή ρήξη
 - Μετανάστες, κυρίως άνδρες, άνεργοι οποιασδήποτε ηλικίας
 - Πρόσφυγες και Παλινοστούντες
 - Πολιτικές, θρησκευτικές ή εθνικές ομάδες, όπως οι τσιγγάνοι, οι μουσουλμάνοι.

Στην παρούσα εργασία θα μελετήσουμε πιο συγκεκριμένα την πληθυσμιακή ομάδα των Ρομά. Οι τσιγγάνοι είναι ένας πληθυσμός με προφορική γλώσσα χωρίς κανένα χειρόγραφο έντυπο ως αποδεικτικό στοιχείο. Αυτό δεν σημαίνει ότι είναι ένας λαός χωρίς ιστορία και χωρίς παρελθόν. Οι Ρομά διαμένουν σε διαφορετικές χώρες με αποτέλεσμα να έχουν πολλές διαφορές μεταξύ τους όπως η γλώσσα που θα υιοθετήσουν και η θρησκεία που θα ακολουθήσουν.

6.2 Ρομά

Αρχικά σύμφωνα με την Λυδάκη αναφέρεται ότι, «Οι Ρομ , όπως επιθυμούν να ονομάζονται οι Τσιγγάνοι σ' όλο τον κόσμο, αποτελούν μια ιδιαίτερη πολιτισμική ομάδα , που άλλοτε ελκύει και προκαλεί το ενδιαφέρον – το «ρομαντικό» στερεότυπο του Τσιγγάνου έχει εμπνεύσει πολλούς καλλιτέχνες και έχει κινήσει την περιέργεια διαφόρων μελετητών – και άλλοτε ενεργοποιεί με την παρουσία τις εχθρικές συμπεριφορές από την ευρύτερη κοινωνία η οποία τις περισσότερες φορές αρνείται να δεχτεί τη διαφορά και να αντιμετωπίσει τους Τσιγγάνους ισότιμα. Ωστόσο εκείνοι επιμένουν στη διατήρηση της κοινωνικής και πολιτισμικής τους ιδιαιτερότητας, διαφυλάσσοντας την ταυτότητα τους.» (Λυδάκη, Α. , 1998:13) .

«Διασκορπισμένοι σε όλο τον κόσμο έχουν παντού την ίδια αντιμετώπιση: είτε πρόκειται για νομάδες είτε για μόνιμα εγκατεστημένους, είναι παντού οι «οικείοι ξένοι». » «Οικείοι γιατί όλοι οι μη - Τσιγγάνοι έχουν εμπειρίες από την παρουσία τους , όλοι τους θυμούνται είτε να ζούν κοντά τους, έστω προσωρινά, είτε να 'ναι περαστικοί από το χώρο τους , αλλά και ξένοι γιατί ποτέ δεν μπόρεσαν ή δεν θέλησαν να γίνουν «δικοί» . Τα τελευταία χρόνια όμως τα πράγματα δείχνουν να αλλάζουν και οι τσιγγάνοι εμφανίζονται αποφασισμένοι να δηλώσουν την παρουσία τους και να διεκδικήσουν την αναγνώριση των ιδιαιτεροτήτων τους από τους «άλλους», ζητώντας ισότιμη μεταχείριση και βοήθεια.» (Λυδάκη, Α. , 1998:14) .

Σύμφωνα και με τον κ. Παναγόπουλο (2014) , υποστηρίζεται επίσης πως «για πάρα πολλά χρόνια οι Ρομά της Ελλάδος, αλλά και της σύγχρονης Ευρώπης, ζουν στο περιθώριο. Βιώνουν έντονα την κοινωνική διάκριση ως μια ξεχωριστή κοινωνική ομάδα. Είναι άτομα με τις δικές τους κοινωνίες και πολιτισμικές καταβολές. Διαθέτουν διαφορετική νοοτροπία. Τους αρέσει η φύση, η ελευθερία. Έχουν τις δικές τους συνήθειες και έθιμα που τους οδηγούν στην απομόνωση. Ποτέ δεν εντάχθηκαν. Αποτελούν την πλέον διακρατική μειονότητα στην Ευρώπη. Αυτό και μόνο είναι η απόδειξη ότι πρόκειται για ένα διαφορετικό πολιτισμό, που συνυπάρχει στα πλαίσια της κοινωνίας. » (Παναγόπουλος Σ. , 2014:5)

Η Ελληνική Δημοκρατία, το Υπουργείο Εργασίας Και Κοινωνικής Ασφάλισης υποστηρίζει επίσης, ότι η «συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα υφίσταται πολλαπλό κοινωνικό αποκλεισμό στους τομείς της στέγασης, της απασχόλησης, της υγείας και της εκπαίδευσης. » (Ελληνική Δημοκρατία Υπουργείο Εργασίας Και Κοινωνικής Ασφάλισης, 2011:3)

«Στις περιοχές των μεγάλων αστικών κέντρων, καθώς και στις αγροτικές περιοχές όπου παρουσιάζονται και οι περισσότερες ευκαιρίες απασχόλησης εμφανίζονται οι μεγαλύτερες συγκεντρώσεις εδραιωμένου πληθυσμού Ρομά. Με βάση έρευνα μέσω ερωτηματολογίου στους δήμους, η οποία πραγματοποιήθηκε το έτος 2008 με στόχο την καταγραφή χώρων διαμονής των ΡΟΜΑ ο συνολικός πληθυσμός στους διακριτούς και αναγνωρίσιμους χώρους διαμονής ανέρχεται περίπου σε 12. 000 εδραιωμένες οικογένειες ή 50. 000 άτομα, αύξηση δηλαδή της τάξης του 8%-10%, δεδομένου ότι η αντίστοιχη εκτίμηση για το 1998 ήταν περίπου 43. 000 άτομα (Παράρτημα) . Οι μεγαλύτερες πληθυσμιακές συγκεντρώσεις (πάνω από 1. 000 οικογένειες) εμφανίζονται σε τέσσερις (4) περιφέρειες (Ανατολική Μακεδονία – Θράκη, Θεσσαλία, δυτική Ελλάδα και Κεντρική Μακεδονία) . » (Ελληνική Δημοκρατία Υπουργείο Εργασίας Και Κοινωνικής Ασφάλισης, 2011:3)

Σημαντική να αναφερθεί είναι η αναφορά του κ. Καρπόζηλου για την ύπαρξη της θρησκείας στις νομάδες αυτές. «Θα πρέπει να σημειωθεί ακόμη ότι οι περισσότεροι από τους έλληνες Ρομά καταγράφονται ως Χριστιανοί Ορθόδοξοι, εκτός από εκείνους που ζουν στη Δυτική Θράκη και είναι, όπως αναφέρθηκε, Μουσουλμάνοι. Η περιοδολόγηση της εμφάνισής τους στον ελλαδικό χώρο αναδεικνύει την μακράιωνη παρουσία τους, στοιχείο που κατά τον κυρίαρχο λόγο θα έπρεπε θεωρητικά να τους εντάσσει στον κύριο κορμό της επίπλαστης έννοιας του Ελληνικού Έθνους. » (Καρπόζηλος, Κ. , 2004:11)

6.2.1 Ιστορικά στοιχεία

«Λαός χωρίς γραπτή γλώσσα, χωρίς γραπτή ιστορία, με ανεξιχνίαστο μέχρι πρότινος παρελθόν, οι Ρόμ, όπως ονομάζονται σήμερα διεθνώς οι Τσιγγάνοι, θέλουν να διατηρούν την ιδιαιτερότητά τους και τις πολιτισμικές τους παραδόσεις, παρ' όλους τους «διωγμούς» που υφίστανται κατά καιρούς, τόσο στους τόπους μόνιμης εγκατάστασής τους, όσο και στα μέρη στα οποία κατασκηνώνουν προσωρινά. Οι μνήμες του παρελθόντος τους περιορίζονται σε μερικές γενιές πριν, και μόνο θρύλοι και προφορικές παραδόσεις, μύθοι και τραγούδια- άμυθος λαός, άλλωστε δεν υπάρχει-μιλούν για τα πιο παλιά. Ότι ξέρουμε για την ιστορία τους γράφτηκε από μη-τσιγγάνους που μελέτησαν την πορεία και την γλώσσα τους. » (Λυδάκη, Α. , 1998:20) .

Για παράδειγμα αξίζει να τονιστεί ότι η ιστορία σύμφωνα και με τον Γιαννακόπουλο Τ. , ξεκίνησε με τους Τσιγγάνους να κατάγονται από την Κεντρική Ινδία, απ' όπου και έφυγαν περί το 300 π. Χ. , προκειμένου να εγκατασταθούν στη ΒΔ Ινδία, για χρονικό διάστημα περίπου 1000 ετών. Εκεί απαντώνται με το όνομα Ντο μ (Dom= «εκτός κάστας») , στερούμενοι από οποιαδήποτε ιδιοκτησία γης και ζώντας σαν σκλάβοι, ξεσηκώθηκαν, αλλά οι εξεγέρσεις πνίγηκαν στο αίμα και όσοι σώθηκαν πήραν το δρόμο της διασποράς. (Γιαννακόπουλος Τ. , 1982:7)

Έπειτα, «Από όπου και αν πέρασαν γίνονταν πάντα στόχος ρατσιστικών εκδηλώσεων και διωγμοί των Τσιγγάνων πραγματοποιούνται ήδη από τον 11^ο αιώνα από τους Τούρκους και συνεχίζονται και στην Ευρώπη μέχρι τον 17^ο αιώνα. Οι Τσιγγάνοι υπήρξαν και στόχος των Ναζί, οι οποίοι υπολογίζεται ότι εξόντωσαν γύρω στους 600, 000 στα κρεματόρια του Αουσβιτς και των άλλων στρατοπαίδων συγκέντρωσης στην Γερμανία και στην Πολωνία. Το άγνωστο της καταγωγής τους, η μυστηριώδης γλώσσα τους, το ιδιόμορφο ντύσιμό τους, τα επαγγέλματα και οι συνεχείς μετακινήσεις τους δεν μπορούσαν να γίνουν κατανοητά από τους μη-τσιγγάνους, που πάντα έβλεπαν με φόβο και καχυποψία τους παράξενους αυτούς σκουρόχρωμους ανθρώπους, που περνούσαν, έμεναν για λίγο, και συνέχιζαν την πορεία τους, караβάνια ολόκληρα, ο ένας κοντά στον άλλο, αρνούμενοι να ενταχθούν στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο. » (Λυδάκη, Α. , 1998:20, 21) .

Όσον αφορά το γεγονός ότι υπήρξαν στόχος ρατσιστικών διωγμών και αφανισμών, σύμφωνα με τον Παναγόπουλο(2014) «αυτό συνέβαλε στην υψηλή γεννητικότητα που οφείλεται στους πρώιμους γάμους και τους μεγάλους αριθμούς γεννήσεων που χαρακτηρίζει τους ρομά αν και

παρατηρείται παράλληλα σχετικά χαμηλός δείκτης ζωής και ανάλογης θνησιμότητας. » (Παναγόπουλος Σ. , 2014:14)

«Για πολλά χρόνια η εμφάνισή τους συνδεόταν με παράξενες ιστορίες που, πολλές φορές, οι ίδιοι καλλιεργούσαν επιδιώκοντας να θεωρηθούν ως πλάσματα με ιδιαίτερες υπερφυσικές δυνάμεις, προκειμένου να προστατευτούν έτσι από την εχθρότητα της ευρύτερης κοινωνίας. » (Λυδάκη, Α. , 1998:21) .

«Σημαντικό επίσης να αναφερθεί είναι ότι «Η ονομασία «Τσιγγάνος» (αθίγγανος= ανέγγιχτος) τους δόθηκε στο Βυζάντιο από την Ορθόδοξη Εκκλησία, γιατί η αυστηρή ενδογαμία των Τσιγγάνων συντέλεσε στην ταύτισή τους με τους αιρετικούς Αθίγγανους, που ασχολούνταν με την μαγεία. » (Λυδάκη, Α. , 1998:21) .

Σε συνάρτηση με την αυστηρή ενδογαμία που αναφέρθηκε, είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι, «όπου οι Ρομά σταμάτησαν την νομαδική ζωή» [και. .] «παρά την πολιτισμική τους πολυμορφία, έχουν κοινές αξίες, όπως πίστη στην οικογένεια, στην ύπαρξη θεού, ιδιαίτερο σεβασμό απέναντι στους ηλικιωμένους και αφοσίωση σε πρότυπα και κανόνες. »... «Όλες αυτές οι μεταναστεύσεις [Ρομά που χρειάστηκαν να γίνουν] «μικρές ή μεγάλες, ακούσιες ή εκούσιες, δημιούργησαν στους Ρομά και ένα στοιχείο που αποτελεί δομικό χαρακτηριστικό της ταυτότητάς τους: το ταξίδι. Είναι το σημαντικό στοιχείο γύρω από το οποίο οργανώνεται η κοινωνική και οικονομική ζωή τους. » (Παναγόπουλος Σ. , 2014:12)

Συμπληρωματικά σε ότι προαναφέρθηκε σχετικά με τον αφανισμό των Τσιγγάνων τον 17^ο αιώνα, «η καταστροφική εμπειρία του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου συνετέλεσε στο να εμφανιστούν στο πολιτικό προσκήνιο ιδέες με ουμανιστική διάσταση. Η πολιτική που ακολουθείται σήμερα αποβλέπει στην ενσωμάτωση/αφομοίωση των κοινωνικά «απροσάρμοστων» Τσιγγάνων. Κάθε ευρωπαϊκό κράτος έχει εμπλακεί στον τύπο αυτής της πολιτικής, αν και στις χώρες του «υπαρκτού σοσιαλισμού» η πολιτική αυτή υπήρξε πιο εμφανής. (Τσακίρης, Δ. Ν. , 2004:2)

Από την αρχή του αιώνα γίνονται έρευνες σχετικά με την καταγωγή των διαφορετικών ομάδων Τσιγγάνων που ζούσαν διάσπαρτες και συχνά μετακινούμενες στη Νότια και Κεντρική Ευρώπη, όσο και στα Βαλκάνια. Πιο συγκεκριμένα, οι γλωσσολόγοι προσπάθησαν με συστηματικές έρευνες (λεξιλογικές, ετυμολογικές) για τις διάφορες γλώσσες, διαλέκτους και ιδιωτισμούς που χρησιμοποιούσαν, ώστε να ανασύρουν στοιχεία για την ιστορία της γλωσσικής εξέλιξης της «ρομανί» (Όρος που αναφέρεται σε μια γενικευτικού τύπου γλώσσα, που ονομάστηκε τσιγγάνικη γλώσσα) .

Πιο συγκεκριμένα, η γλώσσα ρομανί δημιουργήθηκε από διάφορες γλωσσικές διαλέκτους όπως Περσική, Ελληνική, Τουρκική, Αρμενική, Αγγλική, Ισπανική, Γαλλική κ. ά. , με αποτέλεσμα να μην υπάρχει ο γραπτός λόγος στη ρομανί γλώσσα. Επιπρόσθετα σημαντικό είναι να αναφερθεί πως την γλώσσα αυτή την χρησιμοποιούν οι δίγλωσσοι και τρίγλωσσοι.

Συγχρόνως, στην Ελλάδα οι έρευνες δεν ξέφυγαν από το μοντέλο της αναζήτησης του τρίπτυχου γλώσσα – φυλή – καταγωγή, προσπαθώντας να ανακαλύψουν αν οι Ρομά, οι Γύφτοι και οι Τσιγγάνοι είναι ο ίδιος πολιτισμός. Από τη δεκαετία του '90 αλλάζει ο τρόπος της μελέτης με την εισαγωγή της επιτόπιας έρευνας. Το ρομαντικό υπάρχει μέσα σε όλες τις μελέτες, όμως αξίζει να σημειωθεί το αυξημένο ενδιαφέρον για την εκπαίδευση των παιδιών Ρομά σύμφωνα με τα σχετικά προγράμματα του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων και ενός προβληματισμού για τις εκάστοτε εκπαιδευτικές πολιτικές που εφαρμόζονται (Ντούσας 1995, Κάτσικας – Πολίτου 1999) .

Στις τελευταίες δεκαετίες η κοινωνική ενσωμάτωση των Τσιγγάνων χαρακτήριζε και συνεχίζει να χαρακτηρίζει την πολιτική των ευρωπαϊκών κρατών. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, θα είναι δύσκολη η διατήρηση της ταυτότητας των Τσιγγάνων. Στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, λόγω των αλλαγών και των δυσκολιών, οι Τσιγγάνοι παρέμειναν στο περιθώριο της πολιτικής. Έχουν αποκλειστεί από την πολιτική σκηνή και δεν συμμετέχουν στα σώματα λήψης αποφάσεων. »(Τσακίρης, Δ. Ν. , 2004:3)

Επίσης σύμφωνα με την ενσωμάτωση που προαναφέρθηκε σημαντικό ρόλο παίζει και ότι «οι Ρομά δεν έχουν γραπτή γλώσσα, [και η γλώσσα είναι σημαντικό κομμάτι της ιστορίας και της ύπαρξης πολιτισμού]. . Με την έλλειψη γραπτής γλώσσας, υπάρχει δυσκολία στην καταγραφή, διατήρηση και μελέτη του γλωσσικού ιδιώματος. Οι διάφορες ομάδες μιλούν ιδιώματα που έχουν αρκετά μεγάλη σχέση μεταξύ τους και συναπαρτίζουν αυτό που αποκαλείται «τσιγγάνικη διάλεκτος» [...] Παράλληλα, «παρά τις τεράστιες δυσκολίες που παρουσιάζει η κωδικοποίηση μιας κοινής ρομανί, οι αρμόδιοι της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ορισμένοι επιστήμονες, που κινούνται προς την κατεύθυνση της κωδικοποίησης, είναι αισιόδοξοι ότι μπορεί να πραγματοποιηθεί . Σήμερα στην Ευρώπη ένα ποσοστό 35% μιλούν ρομανί» (Παναγόπουλος Συμεών, 2014:20)

Σύμφωνα με τον Κ. Μαρσέλο «Το Ρομανό (Ρόμικο, Τσιγγάνικο) γλωσσικό σύστημα, παρόλο το μωσαϊκό διαλέκτων και ιδιωμάτων υπό το οποίο εμφανίζεται (α) έχει ε ν ι α ί α βάση και (β) μιλιέται τόσο από εκείνους που στα ελληνικά αποκαλούνται Τσιγγάνοι, όσο κι απ' εκείνους που αποκαλούνται Γύφτοι ή Κατσιβελοί. Εξαιρούνται τα γένη ή οι φυλές που έχουν πια εγκαταλείψει το παραδοσιακό τους ιδίωμα και χαρακτηρίζονται από τους Τσιγγάνους "Ερλήδες" (Erlía, Jerlía, Arlía) ,

δηλαδή γλωσσικά (τουλάχιστον) ενσωματωμένοι σε άλλη γλωσσική παράδοση. Τέτοιοι είναι οι Ρωμιόγυφτοι (Balamane Erlía) , Τουρκόγυφτοι (Xoraxane Erlía) , Αρναουτόγυφτοι (Arnaútja Erlía) , Ρουμανόγυφτοι (Dasikane Erlía) . Η Ρομανή (τσιγγάνικη) είναι γλώσσα ινδογενούς καταγωγής, όπως έχει καταδειχθεί ήδη από τον 19ο αιώνα. Αποτέλεσμα μιας άνευ προηγουμένου διασποράς, διασπασμένη σε πάρα πολλές διαλέκτους και ιδιώματα, έχει ενσωματώσει πλήθος δανείων από τις γλώσσες των χωρών εκείνων μέσα από τις οποίες διήλθαν οι μεταναστεύσεις των Τσιγγάνων. Οι D@ombas [σήμερα Dom(ba) , Dum κλπ.], πιθανοί πρόγονοι των Τσιγγάνων, ανήκαν στις κοινωνικές ομάδες που βάσει των ιερών (ινδουϊστικών) νόμων Manu ήταν αποβλητέες από το σύστημα των καστών (varnas) . Παρόλα αυτά, ινδοί ερευνητές σήμερα υποστηρίζουν την «ευγενή και αξιοπρεπή» καταγωγή των Τσιγγάνων από τους Rajputas (ευγενείς) , που φέρουν το όνομα του μυθικού ήρωα Ράμα. Δεν είναι σκοπός μας εδώ να κάνουμε μια κοινωνιολογική-εθνολογική ανάπτυξη του θέματος. Ασφαλώς, όμως, και οι επεξηγήσεις των ινδικών λεξικών δεν εμβαθύνουν στην πραγματική κοινωνική διάρθρωση των (τσιγγάνων) Dom. Χρησιμοποιούν τον όρο D@omba ως στερεότυπο, με το μάτι της μη-τσιγγάνικης αστικής κοινωνίας, όπως οι Ευρωπαίοι χρησιμοποιούν τον όρο «Τσιγγάνος» ή «Γύφτος». Έχουν ερευνηθεί και γραφεί πολλά για την καταγωγή των Τσιγγάνων, αλλά το θέμα δεν έχει κλείσει τελεσίδικα. (Μαρσέλος, Ε. , χ. χ.)

Από την άλλη πλευρά, στην προσπάθεια αποδοχής των Ρομά , «αν και ο προσδιορισμός Ρομά έγινε ήδη αποδεκτός από τα κράτη-μέλη του ΟΗΕ το 1979, οι Τσιγγάνοι είναι ακόμη και σήμερα αναγκασμένοι να εξηγήσουν ποιοί είναι, γιατί φέρουν αυτό το όνομα και γιατί αγωνίζονται για την αναγνώρισή τους. Αυτό και μόνο το γεγονός κάνει σαφές ότι-παρά την εδώ και εφτά αιώνες παρουσία τους στην Ευρώπη-δεν έχει διεξαχθεί μέχρι σήμερα, δυστυχώς, ούτε ένας διάλογος μειοψηφίας και πλειοψηφίας, αλλά ούτε και μεταξύ των Ρομ-ομάδων. (Τσακίρης, Δ. Ν. , 2004:2, 3)

Συνεπώς «Κοντά στη διασφάλιση των ατομικών ελευθεριών, των μειονοτικών δικαιωμάτων και της ανάπτυξης οικονομικών προοπτικών επιβάλλεται σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες μια αλλαγή του δημοσίου διαλόγου. Για να ξεπεραστούν οι προκαταλήψεις, τα στερεότυπα και κάθε είδους διακρίσεις σε βάρος των Ρομά, πρέπει να υπάρξει μια έγκυρη και πλήρης ενημέρωση, τόσο της τσιγγάνικης όσο και της μη-τσιγγάνικης κοινωνίας αναφορικά με την ιστορία, τη γλώσσα, τα ήθη και τα έθιμα, την προσφορά και την αλληλεπίδραση του τσιγγάνικου με τον μη-τσιγγάνικο πολιτισμό. Αδιαφορία ή προκατειλημμένες δημόσιες αναφορές πολυάριθμων κρατικών λειτουργών για τους Ρομά πρέπει να αντικατασταθούν από έναν κριτικό διάλογο, προσανατολισμένο προς την επίλυση των προβλημάτων της τσιγγάνικης κοινωνίας. (Τσακίρης, Δ. Ν. , 2004:4)

6.2.2 Τρόπος ζωής και διαβίωσης των Ρομά

Αρχικά αξίζει να τονιστεί με τι εργασίες επιλέγουν οι Ρομά να ασχοληθούν , και πώς αυτές επηρεάζουν σε πολλά επίπεδα την ζωή τους. Σύμφωνα με την Λυδάκη Α. (1998) , επισημαίνεται ότι συνήθως «οι τσιγγάνοι εργάζονται ως ζωέμποροι , πεταλωτές , χαλκιάδες , γανωτήδες , καλαθοπλέχτες, ξυλουργοί ή υπαίθριοι μουσικοί «λαουτάρηδες»». «Με την αστικοποίηση και την ανάπτυξη της βιομηχανίας αναγκάζονται να εγκαταλείψουν τις συνηθισμένες επαγγελματικές τους δραστηριότητες. »... «Τα προϊόντα που παρήγαν ως ελεύθεροι επαγγελματιοβιοτέχνες έχουν αντικατασταθεί από βιομηχανοποιημένα τα οποία κατασκευάζονται μαζικά στα εργοστάσια , ακόμη και όταν πρόκειται για αντικείμενα που κατεξοχήν γίνονταν «δια χειρός»». (Λυδάκη, Α. , 1998:16) .

Έτσι «η επαρχία δεν προσφέρεται πλέον ως τόπος άσκησης των επαγγελματικών δραστηριοτήτων τους και οι περισσότεροι την εγκαταλείπουν και εγκαθίστανται στις πόλεις, αναγκασμένοι να ενταχθούν σε ένα νέο εργασιακό αλλά και κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον , να γίνουν άνθρωποι της πόλης , να «εξελιχθούν» υπακούοντας στη νομοτέλεια των πραγμάτων που δεν αφήνει περιθώρια στην ποίηση και στο «αυθόρμητο» της ζωής τους. » (Λυδάκη, Α. , 1998:17) .

Έτσι «οι Τσιγγάνοι με τον ερχομό τους στην πόλη έχουν να επιλέξουν ανάμεσα στην μισθωτή εργασία και την ενασχόληση με το εμπόριο. Η συντριπτική πλειοψηφία δεν κατάφερε να ενταχθεί στο καθεστώς της μισθωτής εργασίας και ασχολήθηκε με το εμπόριο. Τα αίτια μπορούν να αναζητηθούν τόσο στον τρόπο που εκείνοι βλέπουν τον κόσμο, όσο και στον τρόπο που οι «άλλοι» τους αντιμετωπίζουν. »(Λυδάκη, Α. , 1998:33, 34)

«Η περιθωριοποίηση των Ρομά, η βαθιά φτώχεια και οι εξαιρετικά κακές κοινωνικοοικονομικές συνθήκες, που συνήθως αντιμετωπίζουν, επηρεάζουν τις πιθανότητές τους για την πρόσβαση και την ίση συμμετοχή στα κοινωνικά αγαθά και τις δυνατότητες, τα όριά τους και τις ευκαιρίες τους. Αυτό υπονομεύει την κοινωνική συνοχή και την αειφόρο ανάπτυξη του ανθρώπου, εμποδίζει την ανταγωνιστικότητα και προκαλεί κόστος για την κοινωνία στο σύνολό της.» (Ανέλιξης Συμβουλευτική, χ. χ)

Αναφορικά και με τα προηγούμενα αλλά και πιο συγκεκριμένα, η Εθνική Επιτροπή για τα δικαιώματα του ανθρώπου αναφέρει πώς, «Οι Τσιγγάνοι συνήθως εγκαθίστανται, και συχνά για πολλά χρόνια, σε ελεύθερες εκτάσεις ιδιοκτησίας του κράτους [...] και σπανιότερα σε ιδιωτική γη. Όταν προκύπτει σχέδιο αξιοποίησης των κατειλημμένων εκτάσεων είτε για δημόσιο σκοπό είτε μετά από πιέσεις του τοπικού πληθυσμού, τότε κινητοποιούνται μηχανισμοί υποχρεωτικής απομάκρυνσης, είτε με βίαιη αποβολή (έκδοση πρωτοκόλλων διοικητικής αποβολής) καταστροφή των πρόχειρων κατασκευών (επιχειρήσεις «καθαρισμού») . Η πρόσβαση σε παροχές ύδρευσης, ηλεκτροδότησης, αποκομιδή απορριμμάτων, αποχετεύσεων κλπ είναι απολύτως επισφαλείς, και όταν ακόμα υπάρχουν. Πάνω σε αυτό το υπόβαθρο δομείται ο αποκλεισμός και δυναμιτίζεται η δυνατότητα ειρηνικής συνύπαρξης και συμμετοχής, τόσο στη μικροκλίμακα της γειτονιάς, όσο και στη μεγαλύτερη κλίμακα της ευρύτερης κοινωνίας και των θεσμών. Έτσι οι καταυλισμοί των Τσιγγάνων, [. .] σε συνδυασμό με όλες τις στρεβλώσεις της διανομής του εισοδήματος, της γενικότερης ελλειμματικής κοινωνικής μέριμνας και του ανέφικτου κρατικού σχεδιασμού στη χώρα, μετατρέπονται εύκολα σε θερμοκήπια προβλημάτων και για τους εκεί διαβιούντες, και για τους περιοίκους. [...] Επίσης, σήμερα, κάθε σπιθαμή του αστικού χώρου είναι ένα εμπόρευμα, έχει μία αξία χρήσης και μία ανταλλακτική αξία που «χωράει» τους Τσιγγάνους λιγότερο από ποτέ. Η διαμονή τους σε ξένες ιδιοκτησίες αποτελεί τον κυριότερο παράγοντα των διώξεων που υφίστανται, ενώ οι όποιες προσπάθειες εδραιποίησής τους δυναμιτίζονται από τις παλινδρομήσεις της βούλησης της πολιτείας και τις τοπικές αντιδράσεις. Εν συνεχεία, εξαιτίας του λειτουργικού τους αναλφαβητισμού και της αρνητικής προκατάληψης των αρχών, πελαγώνουν ευκολότερα απ' ό, τι οι μη Τσιγγάνοι στους γραφειοκρατικούς λαβυρίνθους της πολεοδομίας και των δήμων. Θύματα της μη εξοικείωσης με την αγορά ακινήτων, όπως περιγράφηκε παραπάνω, και όταν ακόμα επιχειρούν να αγοράσουν γη (με την ευρεία διάθεση των στεγαστικών δανείων, στο πλαίσιο του Ολοκληρωμένου Προγράμματος Δράσης, αρκετοί Τσιγγάνοι απέκτησαν ιδιόκτητα οικόπεδα) , συχνά πρόκειται για οικόπεδα μη άρτια και οικοδομήσιμα, εκτός σχεδίου ή υπό ένταξη, στα οποία εγκαθιστούν πρόχειρες κατασκευές ή χτίζουν σπίτια, που κατεδαφίζονται από τα συνεργεία κατεδάφισης με χαρακτηριστικά μεγαλύτερη συχνότητα απ' ό, τι οι αυθαίρετες κατασκευές μη Τσιγγάνων. [...] Για αιώνες στόχος της επιθετικότητας κάθε εξουσίας, οι Τσιγγάνοι ανέπτυξαν αξιοσημείωτες στρατηγικές επιβίωσης, χρησιμοποιώντας τα όποια διάκενα (εννοούνται οι κενές περιοχές όπου προσπαθούν να εγκατασταθούν) των εκάστοτε οικονομικών λειτουργιών, ενώ ο εντοπισμός και η αξιοποίηση των διάκενων αυτών επέβαλε –και συνεχίζει να επιβάλλει- κατά κανόνα την περιστασιακή μετακίνηση.

Στη διαδικασία βαθμιαίας εδραιοποίησής και αστικοποίησής τους, ερχόμενοι συχνά αντιμέτωποι με την εχθρότητα των τοπικών κοινωνιών και το στρεβλό τρόπο διαχείρισης των προβλημάτων από τους θεσμούς του κράτους, μοιραία υιοθετούν συμπεριφορές εσωστρέφειας και αντίστασης στις έξωθεν επιρροές, καθώς αυτές είναι απειλητικές για τη συνοχή της ομάδας, πράγμα που, στη συνέχεια, ανατροφοδοτεί την περιθωριοποίησή τους. » (Εθνική Επιτροπή για τα δικαιώματα του ανθρώπου, 2009: 17)

Σύμφωνα με την Λυδάκη Α. (1998) , υποστηρίζεται ότι «οι Τσιγγάνοι γνωρίζουν πολύ καλά τις προκαταλήψεις και τα στερεότυπα, με τα οποία τους αντιμετωπίζει η ευρύτερη κοινωνία, και δυσπιστούν απέναντι στους «άλλους» που τους αισθάνονται εχθρικούς. Για να ανταπεξέλθουν στην περιρρέουσα αρνητική γι' αυτούς ατμόσφαιρα, επιβάλλεται να μένουν «μαζί», πράγμα που ενισχύει την τσιγγάνικη ταυτότητα και δυσχεραίνει την ένταξή τους στην ευρύτερη κοινωνία και στο καθεστώς της μισθωτής εργασίας. Στη σύγχρονη πόλη έχουν εξοβελιστεί οι συλλογικότητες και υπερτιμώνται η ατομικότητα και η «προσωπικότητα». Το κοινωνικό καθεστώς εδώ δεν συγκροτείται με βάση τους συγγενείς και τη φάρα, την συγγένεια και την καταγωγή, τη συλλογικότητα- όπως είχαν μάθει να συγκροτούν την κοινωνία τους οι Τσιγγάνοι-αλλά με την θέση που κατέχει το άτομο στο σύστημα, στις παραγωγικές σχέσεις»[...] «Είναι η ένταξη του Τσιγγάνου στο εργασιακό περιβάλλον της πόλης, η «σταδιοδρομία» του στη μισθωτή εργασία. » (Λυδάκη, Α. , 1998:34)

Αναφορικά με την αντιμετώπιση των Τσιγγάνων προς την κοινωνία αλλά και αντίστροφα, η Εθνική Επιτροπή για τα ανθρώπινα δικαιώματα συμπληρώνει ότι «η ελληνική πολιτεία και οι αρμόδιοι φορείς παραμέλησαν για πάρα πολλά χρόνια αυτή την ομάδα πολιτών και δεν προχώρησαν σε σοβαρές έρευνες-μελέτες με στόχο την κατανόηση της ιδιαιτερότητας των κοινοτήτων των Ρομά και τη στοιχειώδη έστω επίλυση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν. Μόνο τα τελευταία χρόνια και κυρίως χάρη στα ευρωπαϊκά προγράμματα άρχισε μια τέτοια προσπάθεια ψηλάφησης του χώρου των Τσιγγάνων και στην Ελλάδα. (Εθνική Επιτροπή για τα δικαιώματα του ανθρώπου, 2001:4) .

Έτσι λοιπόν, αν δεν αλλάξουν δραστικά τα δεδομένα, με την πάροδο του χρόνου οι ανειδίκευτοι και αναλφάβητοι, στη μεγάλη πλειονότητά τους, Ρομά είναι καταδικασμένοι να περιθωριοποιούνται, ακόμα πιο ακραία, λόγω των οικονομικών συνθηκών που επικρατούν στις μέρες μας. Οι Ρομά στη χώρα μας δεν έχουν καμία διαπραγματευτική ισχύ, αλλά ελάχιστη πρόσβαση στα κέντρα λήψης αποφάσεων είτε σε εθνικό είτε σε τοπικό επίπεδο. (Εθνική Επιτροπή για τα δικαιώματα του ανθρώπου, 2001:4) .

6.2.3 Δυσκολίες επιβίωσης των Ρομά

Σύμφωνα με το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης υποστηρίζεται πώς «η συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα υφίσταται πολλαπλό κοινωνικό αποκλεισμό στους τομείς της στέγασης, της απασχόλησης, της υγείας και της εκπαίδευσης. Στις περιοχές των μεγάλων αστικών κέντρων, καθώς και στις αγροτικές περιοχές όπου παρουσιάζονται και οι περισσότερες ευκαιρίες απασχόλησης εμφανίζονται οι μεγαλύτερες συγκεντρώσεις εδραιωμένου πληθυσμού Ρομά.»(Ελληνική Δημοκρατία, Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, 2011:3)

Παράλληλα, το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ) υποστηρίζει πώς, «οι νεαροί Ρομά πολύ συχνά εγκαταλείπουν πρόωρα το σχολείο για διάφορους και πολύπλοκους λόγους» [με αποτέλεσμα να κατέχουν] «λίγες ή και καθόλου δεξιότητες και προσόντα, και είναι αντιμέτωποι με βαθιά εδραιωμένες προκαταλήψεις. Δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι οι Ρομά δυσκολεύονται εξαιρετικά να βρουν εργασία και να απολαύσουν τα κοινωνικά και οικονομικά οφέλη της απασχόλησης» (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο, 2013)

Επίσης, κοντά σε αυτό, η Εθνική Επιτροπή για τα δικαιώματα του ανθρώπου αναφέρει ότι, «η θέση όλων των Ρομά είναι σε γενικές γραμμές δυσμενέστατη, εφόσον παραμένουν η πιο αδικημένη και περιθωριοποιημένη κοινωνική ομάδα στην Ελλάδα. Υπάρχει ωστόσο πολύ μεγάλη διαφορά οικονομικής και κοινωνικής κατάστασης μεταξύ των διαφόρων τσιγγάνικων ομάδων. »[...] «Η πιο ενταγμένη ομάδα αντιμετωπίζει οξύ πρόβλημα ισότιμης αντιμετώπισης από το ελληνικό Κράτος και τους μη Τσιγγάνους Έλληνες αφού είναι θύμα καθημερινών και αλλεπάλληλων ρατσιστικών διακρίσεων. Η πολυπληθέστερη ομάδα των σκηνιτών όμως παρουσιάζει επιπλέον οξύτατο πρόβλημα επιβίωσης. »(Εθνική Επιτροπή για τα δικαιώματα του ανθρώπου, 2001:3, 4)

«Πράγματι, ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού τους που είναι σκηνίτες εξακολουθεί να ζει σε πενήντα δύο υποβαθμισμένους καταυλισμούς, στερούμενο τις στοιχειώδεις συνθήκες υγιεινής, δηλαδή, τρεχούμενο νερό, ηλεκτρικό [ρεύμα] και δίκτυο αποχέτευσης. » (Καρπόζηλος, Κ. , 2004:9)

Πιο συγκεκριμένα, το οικιστικό πρόβλημα, που αποτελεί το πιο κεντρικό πρόβλημα για τους Ρομά, παρόλο που αποτελεί δικαίωμα η δυνατότητα διαμονής τους σε μια μόνιμη κατοικία, αναγκάζονται να διαβιώνουν σε παράνομους καταυλισμούς, χωρίς απαραίτητα με όλα τα μέλη της οικογένειάς τους και να μην μπορούν να ενταχθούν ακόμη, με αυτόν τον τρόπο ζωής, κοινωνικά. (Εθνική Επιτροπή για τα δικαιώματα του ανθρώπου, 2001) .

Ο κος Καρπόζηλος Κωνσταντίνος αναφέρει πώς πολλά από «τα δημοσιεύματα» [έγκυρων εφημερίδων] «περιγράφουν τις συνθήκες διαβίωσης των σκηνιτών Τσιγγάνων και των Τσιγγάνων που ζουν σε τενεκεδουπόλεις. Στην πλειοψηφία αυτών συναντούμε αναφορές στους κινδύνους υγείας που συνδέονται με τους καταυλισμούς και την κάλυψη πρωτοβουλιών για τη βελτίωση των συνθηκών ζωής των Τσιγγάνων.» (Καρπόζηλος, 2004:70)

«Σύμφωνα με τη μελέτη αυτή, λοιπόν, με τις (οι) συνθήκες ζωής στους καταυλισμούς είναι άθλιες με οποιαδήποτε στανταρντς. Οι Τσιγγάνοι ζουν σε παράγκες, μέσα στα σκουπίδια, χωρίς νερό, τουαλέτες, φως, στο έλεος των καιρικών φαινομένων και των επιδημιών. Έτσι οι τσιγγάνικοι καταυλισμοί αποτελούν εστίες μόλυνσης και παραβατικότητας με αποτέλεσμα οι μη Τσιγγάνοι δημότες να θεωρούν την παρουσία των Τσιγγάνων ντροπή και υποβάθμιση για την περιοχή τους και να προσπαθούν με κάθε πρόσχημα να τους διώξουν από κει. Οι δημοτικές αρχές θεωρούν επίσης επιβάρυνση τους Ρομά που ζουν στα όρια τους και αντί να επιλύσουν το πρόβλημα, απλώς προσπαθούν να απαλλαγούν απ' αυτούς με οποιονδήποτε –ακόμα και παράνομο- τρόπο.

Ενδεικτικά αναφέρεται η περίπτωση του δήμου Αλικαρνασσού που προσπάθησε το 2000 να εκδιώξει τους Ρομά από δημοτικές γαίες χωρίς να τους προσφέρει εναλλακτική λύση και μολονότι είχε από την προηγούμενη χρονιά εκδοθεί απόφαση του Ειρηνοδικείου Ηρακλείου που έκρινε καταχρηστική την άσκηση του δικαιώματος αυτού.» (Εθνική Επιτροπή για τα δικαιώματα του ανθρώπου, 2001:5, 6)

Σε συνάρτηση με αυτό επισημάνθηκε, επίσης, πώς με αφορμή τους Ολυμπιακούς αγώνες το 2004, είχαν οργανωθεί σχέδια δημιουργίας χώρων άθλησης με κύριο στόχο την εκδίωξη των Ρομά που διέμεναν εκεί. . (Εθνική Επιτροπή για τα δικαιώματα του ανθρώπου, 2001) .

Επιπλέον, θα αποτελούσε παράλειψη να μην αναφερθεί, όπως σύμφωνα και με την Εθνική Επιτροπή για τα δικαιώματα του ανθρώπου, ότι «με τα νυν δυσμενέστατα εκπαιδευτικά δεδομένα μόνο το 40% των Τσιγγάνων έχουν βιοποριστική εργασία, η οποία συνδέεται με την παρά –αγορά χωρίς βιώσιμες προοπτικές. Το υπόλοιπο 60% των Ρομά είναι άνεργοι, συνταξιούχοι, ασχολούμενοι με τα οικιακά κλπ. Ο αποκλεισμός τους όμως από την αγορά εργασίας έχει αλυσιδωτές επιδράσεις στη ζωή τους συνολικά δεδομένου ότι δεν τους καταδικάζει μόνο στη φτώχεια αλλά τους ωθεί ολοένα και περισσότερο στην παραβατικότητα και στη διακίνηση ναρκωτικών. Το αποτέλεσμα είναι η δραματική χειροτέρευση (επιδείνωση) της υγείας τους αλλά και της σχέσης τους με τους υπόλοιπους έλληνες και τις αρχές. (Εθνική Επιτροπή για τα δικαιώματα του ανθρώπου, 2001:15)

7 Κεφάλαιο 3ο

7.1 Σχολική Διαρροή και Ρομά

Ο ρόλος του εκπαιδευτικού θεσμού στις διαδικασίες κοινωνικής και πολιτισμικής ένταξης των ανθρώπων αναγνωρίζεται ως εξαιρετικά σημαντικός, έχοντας το ρόλο να εκπαιδεύσει όλους τους μαθητές, ώστε να αποκτήσουν τις απαραίτητες γνώσεις, στάσεις και ικανότητες για τη συγκρότηση μιας πολιτείας στην οποία όλοι θα μπορούν να συμμετέχουν, να ζουν με αξιοπρέπεια και να αισθάνονται ότι αποτελούν μέρος του δημόσιου συμφέροντος (Μάρκου 2010, σ. 12) . Αναπάντητο παραμένει ωστόσο το ερώτημα για τη συγκεκριμένη μορφή που πρέπει να λάβει η διαπολιτισμική εκπαίδευση ώστε να ανταποκριθεί στις ραγδαίες κοινωνικο-πολιτισμικές αλλαγές (Παρθένης 2013, σ. 227) . Η έννοια της πολυπολιτισμικής κοινωνίας δεν μπορεί να περιορίζεται σε μια συνθηματολογία περί αναγνώρισης της ύπαρξης διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων. Η προσαρμογή στην νέα πραγματικότητα του γλωσσικού και πολιτισμικού πλουραλισμού προϋποθέτει το σχεδιασμό και την εφαρμογή εκείνων των πολιτικών που θα επιτρέψουν την υπέρβαση του παραδοσιακού μονοπολιτισμικού και μονογλωσσικού χαρακτήρα του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος και όσο αυτό δεν συμβαίνει, τόσο περιορίζονται οι δυνατότητες διαμόρφωσης μιας πραγματικά δημοκρατικής, πολυπολιτισμικής κοινωνίας (Γκόβαρης 2004, σ. 12-13; Παρθένης 2013, σ. 276) .

Αντίθετα, αργότερα το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής υποστήριξε πως οι πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες των τελευταίων ετών καθώς και η αύξηση της μεταναστευτικής ροής και του προσφυγικού, λόγω του πολέμου διαμόρφωσαν ένα νέο τοπίο στις χώρες της Ευρώπης. Η Ελληνική κοινωνία αποκτά ολοένα και περισσότερο πολυπολιτισμικό χαρακτήρα, [αλλά η] ύπαρξη και η συμβίωση διαφορετικών πολιτισμών δημιουργεί συχνά ανισότητες στην κατανομή των δημόσιων αγαθών και στη χρήση των κοινωνικών δικαιωμάτων. Όλα έχουν ως συνέπεια την δημιουργία και ύπαρξη ξενοφοβίας, ρατσισμού, προκαταλήψεων, στερεοτύπων με αποτέλεσμα να απειλείται η κοινωνική συνοχή. (Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, 2017)

Σε συσχέτιση και με τα παραπάνω σημαντικό παράγοντας με την σειρά του είναι και το σχολείο, που είναι ένας από τους πιο σημαντικούς φορείς κοινωνικοποίησης των παιδιών. Εκτός από την πνευματική τους κατάρτιση, το σχολείο τους μαθαίνει να έχουν πειθαρχία, να θέτουν στόχους, να τους εκπληρώνουν, να συνεργάζονται και να συναγωνίζονται. Το σχολείο, επίσης, μεταδίδει στα παιδιά σύνολα προσδοκιών, στις οποίες πρέπει να ανταποκριθούν όταν μεγαλώσουν. Συγχρόνως, τα

παιδιά στο σχολείο μαθαίνουν για τα δικαιώματα και τα καθήκοντα τους ως πολίτες, και τους καλλιεργείται το αίσθημα της ευθύνης που έχουν ως μέλη της κοινωνίας στην οποία ζουν. Τι γίνεται όμως όταν τα παιδιά δεν πηγαίνουν σχολείο ή το διακόπτουν λόγω δυσκολιών; (Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, 2017)

Έχει υποστηριχθεί ότι η πρόωρη εγκατάλειψη του σχολείου αποτελεί το αποτέλεσμα μιας σωρευτικής διαδικασίας που αφορά την οικογένεια, το στενότερο και ευρύτερο περιβάλλον των ατόμων, το προσωπικό του σχολείου και τις συνθήκες σχολικής φοίτησης, αλλά και τις ευρύτερες εκπαιδευτικές και κοινωνικές πολιτικές, που αφορούν παραδείγματος χάριν την ύπαρξη συγκεκριμένων προγραμμάτων όπως εντοπισμού και στήριξης των ατόμων που βρίσκονται σε κίνδυνο σχολικής διαρροής ή προγραμμάτων κοινωνικής ένταξης και οικονομικής ενσωμάτωσης.

Παράλληλα σύμφωνα με καταγραφές του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων (2007) υποστηρίζεται ότι :

«Η σχολική διαρροή είναι ένα παγκόσμιο εκπαιδευτικό φαινόμενο με διαχρονική διαδρομή που πηγάζει κυρίως από τις κοινωνικές ανισότητες, την αλληλεπίδραση μεταξύ σχολικής και οικογενειακής κουλτούρας, αλλά και από το ίδιο το σχολείο και τους συντελεστές του. Τόσο στην ελληνική όσο και στη διεθνή βιβλιογραφία το ζήτημα των εκπαιδευτικών ανισοτήτων έχει μελετηθεί και αναλυθεί διεξοδικά, εντασσόμενο συνήθως σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, εκείνο των κοινωνικών ανισοτήτων.»

Επίσης σύμφωνα με άλλες καταγραφές του Υπουργείου Εθνικής Υγείας και θρησκευμάτων (2007) τονίζεται ότι «το ενδιαφέρον των ερευνητών στρέφεται στην κοινωνική τάξη, το μορφωτικό επίπεδο και το επάγγελμα των γονιών. Γίνεται σαφές, ότι ορισμένα παιδιά «κληρονομούν» τα μορφωτικά αγαθά της οικογένειας τους και κάποια άλλα γίνονται κοινωνοί και συνεχιστές του οικογενειακού εκπαιδευτικού ελλείμματος, που συνήθως συνοδεύει την οικονομική στέρηση. »

Σύμφωνα με διαφορετικούς ορισμούς και όρους που χρησιμοποιούνται για τη μαθητική διαρροή, στηριζόμενοι στις παραμέτρους του φαινομένου, σχετίζονται με τα αίτια, τις συνθήκες, τη διάρκεια, τη βαθμίδα εκπαίδευσης, τη χρονική στιγμή της διαρροής κτλ Για παράδειγμα στην εκπαιδευτική γλώσσα ο όρος «διαρροή» αναφέρεται στους νέους εκείνους, οι οποίοι δεν ολοκληρώνουν την εκπαίδευση που προαπαιτείται από την κοινωνία που ζουν. (Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, 2017)

Ας σημειωθεί ακόμη, ότι «ένας «λειτουργικός» ορισμός για την Μαθητική Διαρροή (ΜΔ) , συνδέεται με τις συνθήκες και τις προτεραιότητες που θέτει η εκάστοτε κοινωνία. Βασικοί παράμετροι που υπεισέρχονται στην προσπάθεια ορισμού της διαρροής από το σχολείο είναι η σχολική βαθμίδα, η μονιμότητα της διαρροής, το χρονικό σημείο καταγραφής κ. ά». (Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, 2017: 10)

Επιπλέον, ένας γενικός θεωρητικός ορισμός της μαθητικής διαρροής (school dropout) είναι: η εγκατάλειψη μιας οποιασδήποτε βαθμίδας εκπαίδευσης ή τάξης, στην οποία έχει εισέλθει ο μαθητής, πριν την ολοκλήρωσή. Ένας άλλος πιο συγκεκριμένος ορισμός είναι: η εγκατάλειψη του σχολείου, πριν από τη συμπλήρωση της θεωρούμενης, ως «απαραίτητης υποχρεωτικής σχολικής βαθμίδας». Ο όρος «απαραίτητη» συνήθως μπορεί να συμπίπτει με τον όρο «υποχρεωτική» και για την Ελληνική κοινωνία, η συμπλήρωση της τρίτης τάξης Γυμνασίου. (Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, 2015)

Συγχρόνως, σε ευρωπαϊκό επίπεδο οι περισσότεροι κοινοτικοί θεσμοί, αλλά και η πλειοψηφία των αρμόδιων για την παιδεία εθνικών φορέων, υιοθετούν τον ορισμό της EUROSTAT, που με τη σειρά του αναφέρεται στο κριτήριο αναφοράς του Συμβουλίου των Υπουργών Παιδείας και Ε. Ε. , σύμφωνα με το οποίο η σχολική διαρροή ορίζεται ως το ποσοστό των νέων ηλικίας 18-24 ετών που έχουν ολοκληρώσει, κατ' ανώτατο τον κατώτερο κύκλο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και δεν παρακολουθούν άλλο πρόγραμμα εκπαίδευσης ή κατάρτισης. Το βασικότερο μειονέκτημα του συγκεκριμένου ορισμού είναι ότι διαπιστώνει τη διαρροή μόνο όταν ο νέος έχει ήδη συμπληρώσει το 18^ο έτος της ηλικίας του και συνεπώς, στην πλειοψηφία των περιπτώσεων, πολλά χρόνια αφότου έχει εγκαταλείψει το σχολείο.

Από όλα τα παραπάνω γίνεται εμφανής η δυσκολία υιοθέτησης ενός καθολικού ορισμού. Είναι απαραίτητο να χρησιμοποιούνται περισσότεροι του ενός επιμέρους ορισμοί, για να περιγράφονται ακριβέστερα μορφές του φαινομένου και να σχεδιάζονται ακριβέστερα θεραπευτικές δράσεις με την απαραίτητη εστίαση.

Παρά τις ελλείψεις που παρουσιάζει ο συγκεκριμένος ορισμός σε τεχνικό και θεωρητικό επίπεδο, το γεγονός ότι αποτελεί τη βάση για τις περιοδικές μετρήσεις του φαινομένου από τη EUROSTAT, προσφέρει το πλεονέκτημα της κοινής προσέγγισης από όλα τα κράτη μέλη της

Ευρωπαϊκής Ένωσης και ως εκ τούτου, παρέχει τη δυνατότητα διαρκούς και συγκριτικής παρακολούθησης του φαινομένου της σχολικής διαρροής.

Στη σύγχρονη, λοιπόν, ελληνική κοινωνία η παρουσία ατόμων και ομάδων με πολιτισμικά χαρακτηριστικά διαφορετικά από αυτά της κυρίαρχης ομάδας συνιστά πρόκληση για την κατανόηση των συνεπειών που προκύπτουν από μια τέτοια παρουσία και για την επιστημονική, πολιτική και πρακτική αντιμετώπιση των προβλημάτων που σχετίζονται με την ένταξή τους στους κοινωνικο-πολιτικούς θεσμούς. Η μαζική μετακίνηση ανθρώπων σε παγκόσμιο επίπεδο μεταβάλλει συνεχώς τη δημογραφική σύνθεση των κρατών υποδοχής και συμβάλλει στη συγκρότηση κοινωνιών με πολυπολιτισμικό χαρακτήρα. Η βασική πρόκληση που καλούνται να αντιμετωπίσουν σήμερα οι πολυπολιτισμικές κοινωνίες συνίσταται κυρίως στην οργάνωση των κοινωνικών σχέσεων με τρόπο ώστε να μην οδηγούν σε συγκρούσεις, αλλά στη δημιουργική αλληλεπίδραση των πολιτισμών (Γκόβαρης 2004, σ. 12). Η πολιτισμική ετερότητα δεν πρέπει να θεωρείται απειλή για τα έθνη-κράτη, αλλά, αντίθετα, η αναγνώριση της ετερότητας εγγυάται την εύρυθμη λειτουργία και την ενότητα τους (Μάρκου 2010, σ. 12).

Έτσι σημαντικός αποτελεί ο παράγοντας του κοινωνικού αποκλεισμού σε αυτές τις ομάδες που μπορεί να οδηγεί στην σχολική διαρροή. Σύμφωνα με τη Μουσούρου (2004) «ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι μια κατάσταση που χαρακτηρίζεται από τη μη εξασφάλιση των βασικών ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, τη μη συμμετοχή στην παραγωγή». Κατά τον Jordan (1996) ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι μια «ενεργός διαδικασία απομόνωσης», η οποία στοχεύει στο να εμποδίσει τα άτομα που δεν ανήκουν σε μια συγκεκριμένη ομάδα «ελίτ» να μην μπορούν να επωφεληθούν τα ίδια προνόμια. Κατά τον Burchardt (2002) ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι μια πολυδιάστατη διαδικασία καθώς μέσα σε αυτόν συμπεριλαμβάνονται ο αποκλεισμός από τις πολιτικές διαδικασίες, από την πρόσβαση και απασχόληση σε υλικούς πόρους, από την εκπαίδευση και από την πρόσβαση σε υπηρεσίες.

Στο ελληνικό πλαίσιο, λοιπόν, οι Ρομά απέκτησαν πολιτικά δικαιώματα μόλις τη δεκαετία του 1970, παρά το γεγονός ότι η παρουσία τους υφίσταται αρκετούς αιώνες. Αυτή η κατάκτηση ωστόσο δεν στάθηκε αρκετή για να άρει την περιθωριακή θέση τους στην ελληνική κοινωνία και εκπαίδευση (Μάρκου 2013, σ. 23). Ο συνολικός αριθμός των Ρομά είναι δύσκολο να προσδιοριστεί με ακρίβεια, καθώς τα στοιχεία των απογραφών δεν μπορούν να θεωρηθούν αξιόπιστα για το συγκεκριμένο πληθυσμό (Μάρκου 2008). Ο αριθμός τους ωστόσο υπολογίζεται κατ' ελάχιστο σε 150000 (Μωραϊτου 2013). Στην ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία υπολογίζεται ότι λιγότεροι από τους μισούς Ρομά που είναι σε σχολική ηλικία φοιτούν στις πρώτες τάξεις του δημοτικού και το

μεγαλύτερο ποσοστό τους εγκαταλείπουν το σχολείο πριν την ολοκλήρωση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης (Πολυχρόνη και Ράλλη 2013, σ. 227) .

«Επίσης, η σχολική φοίτηση των Τσιγγάνων -εκτός του ότι είναι εκτός παραδοσιακού αξιακού κώδικα- είναι εξαιρετικά ευάλωτη σε εξωτερικούς παράγοντες, όπως η μετακίνηση, τα οικονομικά προβλήματα που οδηγούν στην παιδική εργασία, η απόσταση από το σχολείο, τα φαινόμενα ρατσισμού στα σχολεία, η έλλειψη κατάλληλης και μόνιμης στέγης κλπ. Είναι δηλαδή γεγονός ότι ο τρόπος με τον οποίο αναγκάζονται να επιβιώνουν οι Τσιγγάνοι είναι άκρως ανταγωνιστικός προς το σχολείο γι αυτό και το 60% περίπου του συνόλου είναι εντελώς αναλφάβητο. Το γεγονός αυτό από μόνο του είναι αρκετό για να διαιωνίσει τον κοινωνικό-οικονομικό αποκλεισμό των Τσιγγάνων. Από τις σχετικές έρευνες καταγράφεται μια ιδιορρυθμία: Συχνά οι Τσιγγάνοι αποδίδουν την σχέση τους με το σχολείο ως προϊόν επιλογής. » (Εθνική Επιτροπή για τα δικαιώματα του ανθρώπου, 2001:10) .

7.1.1 Λόγοι άρνησης των Ρομά για την εκπαίδευση

Στην σύγχρονη εποχή σύμφωνα με την Λυδάκη(1998) , «βασικό πρόβλημα που αναδύθηκε με την μόνιμη εγκατάσταση των τσιγγάνων είναι ο αναλφαβητισμός των περισσότερων. Παλαιότερα, όταν οι τσιγγάνοι ζούσαν σε νομάδες, η γνώση ανάγνωσης και γραφής δεν ήταν απαραίτητη. Αργότερα όμως, όταν κύρια ασχολία των τσιγγάνων αποτελεί το εμπόριο», [δεν μπορούν να αντεπεξέρχονται σε αυτό χωρίς κάποιες βασικές γνώσεις που παρέχει η πρωτοβάθμια εκπαίδευση.] (Λυδάκη, Α. , 1998 : 17)

Παρόλα αυτά, η ίδια «η Τσιγγάνικη οικογένεια δεν εμφύσησε στα παιδιά της το μακροπρόθεσμο όνειρο μιας καλύτερης ζωής που θα ήταν η ανταμοιβή για τα χρόνια της μαθητείας τους στο σχολείο. Αντίθετα τα τσιγγανόπουλα μαθαίνουν ότι αν δουλέψουν, αν ακολουθήσουν την πορεία των πατεράδων τους στο εμπόριο, το πιθανότερο είναι ότι θα επιτύχουν οικονομικά και – καθένας το ξέρει- αυτό είναι ο απώτερος στόχος των περισσότερων Τσιγγάνων και μη τσιγγάνων. » (Λυδάκη, Α. , 1998:274)

Οι τσιγγάνοι δεν πιστεύουν στην αναγκαιότητα της σχολικής εκπαίδευσης. Έχουν μία σχετικά αρνητική στάση απέναντι στο σχολείο και στους εκπαιδευτικούς. Σύμφωνα με τον Σαλωνίτη (2004) , αναφέρεται πώς ο λόγος είναι κυρίως, πως θεωρούν σημαντικότερη την εκπαίδευση για τις καθημερινές τους δραστηριότητες παρά την παθητική εκπαίδευση του σχολείου. Θεωρούν σημαντικό την εκμάθηση γνώσεων που βοηθούν στις εργασίες της καθημερινότητας τους. Το σχολείο γενικώς για τους Τσιγγάνους είναι ξένος θεσμός και πολλές φορές μπορεί να ενοχλήσει και την τσιγγάνικη ταυτότητά τους (Σαλωνίτης, 2004) Επίσης, επιβεβαιώνεται από τον Στασινό(2004) , πώς οι γονείς πολλές φορές νιώθουν πώς στέλνοντας τα παιδιά τους στο σχολείο διακινδυνεύει την διατήρηση της κουλτούρας τους, καθώς επίσης τους είναι και δύσκολο να κατανοήσουν την αναγκαιότητα του σχολείου στην καθημερινή τους ζωή. (Στασινός, 2004)

Άλλος ένα λόγος είναι ότι οι περισσότεροι τσιγγάνοι μεγαλύτερης ηλικίας, δεν έχουν πάει ποτέ σχολείο και δεν τους ενδιαφέρει να στείλουν ούτε τα παιδιά τους. Όλα αυτά έχουν ως αποτέλεσμα τσιγγάνοι που έχουν καλές επιδόσεις στο σχολείο, να σταματούν λόγω πιέσεων από τους γονείς τους ή τον περίγυρό τους. (Roma and Travellers in Public Education, 2006) . Επίσης, ένας ακόμη λόγος για την αποτυχία στην σχολική εκπαίδευση των τσιγγάνων είναι ο τρόπος ζωής τους και οι συνθήκες διαβίωσής τους . Δεν έχουν κάποιο χώρο ή ένα δωμάτιο ώστε να μελετήσουν, καθώς και η απουσία ρεύματος δεν τους το επιτρέπει. Οι Ρομά παντρεύονται σε πολύ μικρή ηλικία, ενώ θα

έπρεπε να φοιτούν στο σχολείο. Το επάγγελμα του εμπόρου που κυρίως ασκούν δεν τους επιτρέπει να παρακολουθούν το σχολείο, αλλά και η ίδια η κλειστή κοινωνία των Τσιγγάνων, έχοντας ανεπτυγμένο το αίσθημα της ομάδας, δεν τους επιτρέπει να ξεφύγουν εύκολα, διαφορετικά θεωρούνται προδότες. (Χατζησαββίδης, 2007)

Επίσης η κα Νόβα- Καλτσούνη(2004) επιβεβαιώνει και συμπληρώνει πώς, η Τσιγγάνικη οικογένεια θεωρεί ότι η ίδια «η οικογένεια λειτουργεί ως θεσμός εκπαίδευσης, διαπαιδαγώγησης και κοινωνικοποίησης των παιδιών. Θεωρούν ότι μέσα από τις αξίες της δικής τους οικογένειας θα λάβουν τα απαραίτητα εφόδια για τη μετέπειτα ζωή τους. Εφόδια και γνώσεις που αφορούν, κυρίως, στην εργασία, την εξάσκηση κάποιου επαγγέλματος και το γάμο. Αντιλαμβάνονται την αξία και τη χρησιμότητα της μόρφωσης, επιζητούν, εντούτοις, τα στοιχειώδη, αυτά δηλαδή που τους είναι απαραίτητα, για να ανταποκριθούν στις καθημερινές απαιτήσεις της ζωής, τη γραφή, την ανάγνωση και λίγη αριθμητική (Νόβα-Καλτσούνη, 2004: 31) .

Για τους Ρομά, το σχολείο είναι ένας ξένος θεσμός, φορέας ξένων πολιτισμικών επιρροών, ο οποίος δεν ανταποκρίνεται στη δική τους κοινωνική οργάνωση. [...] Ανέκαθεν το σχολείο αντιπροσώπευε ρόλους πρότυπα και συμπεριφορές ξένες προς την τσιγγάνικη ταυτότητα και κουλτούρα που αποτελούσε για τους Ρομά ένα αφομοιωτικό θεσμό με σκοπό την αλλοίωση της κουλτούρας τους (Βασιλειάδου, Παυλή-Κορρέ, 2011: 23) .

Έτσι «η συνήθης απουσία ενδογενών και εξωγενών κινήτρων για τη σχολική μάθηση μπορεί να δώσει ίσως μια ερμηνεία για τις χαμηλές επιδόσεις των τσιγγανόπουλων, όμως αυτές προδιαγράφονται, ήδη από τη διαφορετική αφετηρία και για τα τσιγγανόπουλα που θα είχαν πραγματικό ενδιαφέρον για να μάθουν. Τα μικρά δυσκολεύονται να εκφραστούν στα ελληνικά και ο στιγματισμός τους ως «κακών μαθητών» και παιδιών που «δεν θέλουν να έρχονται στο σχολείο» προηγείται την όποιας συμπεριφοράς τους και συχνά συντελεί στην υιοθέτηση ανάλογης ταυτότητας, που θα ανταποκρίνονται στις προσδοκίες των «άλλων». (Λυδάκη, Α. , 1998: 274)

Για τους Ρομά, σε αντίθεση με τους μη Ρομά, η γνώση έρχεται μέσα από την πράξη και όχι από τη θεωρητική διδασκαλία που προετοιμάζει για το μέλλον. Για το λόγο αυτό, πολλά τσιγγανόπαιδα μαθαίνουν, συμμετέχοντας στη ζωή της οικογένειας, δουλεύοντας μαζί, ζώντας μαζί τις χαρές και τις λύπες (Πίτσιου, Λάγιος, 2007: 28) . »

Γενικότερα, « δεν παρατηρείται συχνά η καθυστερημένη ένταξη στο εκπαιδευτικό σύστημα. Υπάρχει ωστόσο μεγάλη μαθητική διαρροή, ήδη από την τετάρτη τάξη του δημοτικού, κυρίως λόγω

νοοτροπίας παρά λόγω δυσκολίας πρόσβασης στις σχολικές μονάδες, αναλφαβητισμός στις μεγαλύτερες ηλικίες και γενικά μη τυπική σχέση με το εκπαιδευτικό σύστημα, που συνεπάγονται προβλήματα στην κοινωνική ενσωμάτωση των Ρομά αλλά και στερεότυπα και προκαταλήψεις εναντίον τους. Στον τομέα της εκπαίδευσης παρουσιάζεται επίσης μεγάλο ποσοστό άτακτης φοίτησης. Σε κάποιες ομάδες/περιοχές υπάρχει μικρή καθυστέρηση έναρξης της παρακολούθησης. Στις μεγαλύτερες ηλικίες υπάρχει αναλφαβητισμός. » (Ανέλιξις Συμβουλευτική, (χ. χ) : 30)

Παρόμοια και συμπληρωματικά και το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης αναφέρει πώς «Οι περισσότεροι μαθητές, 12 ετών και άνω, εγκαταλείπουν το σχολείο για να εργαστούν προκειμένου να συμπληρώσουν το εισόδημα της οικογένειάς τους. Η φοίτηση γίνεται εξαιρετικά ευάλωτη σε εξωτερικούς παράγοντες, όπως η μετακίνηση, τα οικονομικά προβλήματα που οδηγούν στην παιδική εργασία, η απόσταση από το σχολείο, τα φαινόμενα ρατσισμού στα σχολεία, η έλλειψη κατάλληλης και μόνιμης στέγης κλπ. » (Ελληνική Δημοκρατία, Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, 2011:4)

7.2 Αποκλεισμός των Ρομά από το εκπαιδευτικό σύστημα

«Σύμφωνα με έρευνες διαπιστώθηκε ότι άτομα με διαφορετική κοινωνική προέλευση έχουν διαφορετικές ευκαιρίες να ανέλθουν στην εκπαιδευτική πυραμίδα και ότι τα χαμηλά στρώματα, ενώ είναι τα πολυπληθέστερα, υποεκπροσωπούνται στις ανώτερες βαθμίδες της εκπαίδευσης και κυρίως στο φοιτητικό πληθυσμό. (Πυργιωτάκης, 2001) . Οι διαπιστώσεις αυτές κρίθηκαν ιδιαίτερα σοβαρές επειδή το σχολείο με τα πτυχία και τους τίτλους σπουδών που απονέμει ορίζει ποιοι θα καταλάβουν τις διάφορες κοινωνικές θέσεις, ανακατανέμει κοινωνικούς ρόλους, κύρος και εξουσία. Αυτό θεωρήθηκε σημαντικό ιδιαίτερα για τα παιδιά των χαμηλότερων στρωμάτων, αφού κυρίως γι' αυτά η εκπαίδευση αποτελούσε το μοναδικό σχεδόν μέσο με το οποίο μπορούσαν να διεκδικήσουν κοινωνική άνοδο. Αναμφισβήτητα, υπάρχει στενή σχέση ανάμεσα στην κοινωνική κινητικότητα και το εκπαιδευτικό σύστημα μιας χώρας, αφού το μορφωτικό επίπεδο ενός ατόμου έχει καθοριστική σημασία για την κατάταξή του σε μια κοινωνική βαθμίδα, και αφού το ύψος των αποδοχών του καθορίζεται, κατά κύριο λόγο, με βάση την εκπαιδευτική βαθμίδα από την οποία έχει αποφοιτήσει (Πυργιωτάκης, 2001) . » (Διαβαλκανικό Ινστιτούτο Δημόσιας Διοίκησης, 2011:33)

Συμπληρωματικά με αυτό, σύμφωνα και με τον Τρέσσου (2007) , υποστηρίζεται πως λανθασμένα οι μη Ρομά ενοχοποιούν τους Τσιγγάνους μόνο για την σχολική αποτυχία, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τους, την αποτυχία του σχολείου αλλά και την αδυναμία της κοινωνίας να τους εντάξουν στο εκπαιδευτικό σύστημα. Η εύρεση ενός αποτελεσματικού συστήματος είναι θέμα πολιτικής. Πολλά προγράμματα και μοντέλα είχαν προταθεί και παλαιότερα, τα οποία προσπαθούσαν να εντάξουν τους τσιγγάνους στην σχολική εκπαίδευση τα περισσότερα όμως απέτυχαν. (Τρέσσου, 2004)

Σύμφωνα με τον Γκόβαρη (2011) , υπάρχουν δύο μοντέλα που εφαρμόζονται στην ελληνική εκπαίδευση, το «αφομοιωτικό μοντέλο» και το «μοντέλο της ενσωμάτωσης».

Το αφομοιωτικό μοντέλο αποτελεί βάση της εκπαιδευτικής πολιτικής μέχρι το 1960 και χρησιμοποιείται μέχρι σήμερα σε αρκετές χώρες. Σύμφωνα με αυτό το μοντέλο, προωθείται η επιτυχής ενσωμάτωση ξένων ατόμων ή ομάδων σε ένα κοινό πολιτισμό. Στόχος του είναι η «συγχώνευση των ξένων πολιτισμών στον κυρίαρχο μέσα από διαδικασίες καθολικής επανασυνωμοτικοποίησης των μεταναστών και των παιδιών τους στις αρχές και τις αξίες του πολιτισμού της χώρας υποδοχής». Όταν οι μειονοτικές ομάδες εισέρχονται στο σχολείο, όπως οι Ρομά θα πρέπει να

ξεχάσουν στις αξίες της κοινότητάς τους και να μνηθούν στις αξίες της κυρίαρχης ομάδας. (Γκόβαρης, 2011)

Στο δεύτερο μοντέλο, στο μοντέλο της ενσωμάτωσης τονίζεται το πολιτισμικό υπόβαθρο των μειονοτικών ομάδων. Βασικός στόχος είναι η θετική επισήμανση στον πολιτισμό των μειονοτήτων, τα θετικά στοιχεία του πολιτισμού τους, έτσι ώστε να έχουν την δυνατότητα να αναπτύξουν δεξιότητες και ικανότητες που θα βοηθήσουν τον γενικό πολιτισμό (Γκόβαρης, 2011) . Ωστόσο, όπως επισημαίνεται από τον Γκότοβος (2004) , η αναγνώριση των θετικών στοιχείων των πολιτισμών τους, πρέπει να γίνεται με κάποια όρια, ώστε να μην θέτουν σε αμφισβήτηση τις κυρίαρχες πολιτισμικές αξίες της χώρας υποδοχής(Γκότοβος, 2004) .

Και στα δύο μοντέλα ένταξης των παιδιών Ρομά στην εκπαίδευση, τα παιδιά εισέρχονται στο σχολείο προσπαθώντας να μνηθούν τις αξίες, τις συμπεριφορές, τους κανόνες ενός πολιτισμού άγνωστου γι' αυτούς, που πρώτη φορά συναντούν με συνέπεια δυσκολίες και προβλήματα που οδηγούν στην σχολική αποτυχία. (Στασινός, 2004)

7.2.1 Σχολείο

Αρχικά είναι σημαντικό να διευκρινιστεί, σύμφωνα και με το Διαβαλκανικό Ινστιτούτο Δημόσιας Διοίκησης, «ότι η εκπαίδευση αποτελεί αναμφισβήτητα τη σημαντικότερη και την ασφαλέστερη δικλείδα κοινωνικής ανόδου, όχι όμως και τη μοναδική. Η κοινωνική κινητικότητα οροθετείται έτσι από τις δυνατότητες του ατόμου για σχολική επιτυχία και από τις ευκαιρίες πρόσβασης στην ανώτερη και ανώτατη παιδεία. Από τότε που άρχισε να εντοπίζεται η κοινωνική αυτή λειτουργία του σχολικού συστήματος οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις καταλαμβάνουν σημαντική θέση στα διάφορα πολιτικά προγράμματα και το σχολείο τοποθετείται στο επίκεντρο της κοινωνικής έρευνας και των πολιτικοϊδεολογικών ανταγωνισμών. Μέσα στην προοπτική αυτή, το δίκαιο αίτημα για «ισότητα ευκαιριών στην εκπαίδευση» έγινε βασικός στόχος και άμεση επιδίωξη όλο και περισσότερων κοινωνικών ομάδων (Πυργιωτάκης, 2001) ». (Διαβαλκανικό Ινστιτούτο Δημόσιας Διοίκησης, 2011:33)

Από την άλλη πλευρά, πιο συγκεκριμένα αναφέρει η Εθνική Επιτροπή για τα δικαιώματα του ανθρώπου, ότι “ Τα παιδιά Ρομά ανταποκρίνονται καλά όταν η εκπαιδευτική διαδικασία λαμβάνει υπ’ όψιν τις ανάγκες και τις ιδιαιτερότητες των μαθητών (το γεγονός δηλαδή ότι μετακινούνται, ότι δεν έχουν μητρική γλώσσα την ελληνική κλπ) Αυτό όμως δεν συμβαίνει τις περισσότερες φορές. Τα παιδιά Ρομά αντιμετωπίζονται από μαθητές και δασκάλους ως ενοχλητικοί παρίες που καθυστερούν την υλοποίηση του προγράμματος και υποβαθμίζουν την εικόνα του σχολείου. Μέσα σ’ αυτές τις κάκιστες συνθήκες τα παιδιά Ρομά είναι φυσικό να νιώθουν ανεπιθύμητα, να απογοητεύονται και να εγκαταλείπουν το σχολείο. Να σημειωθεί επιπλέον ότι σήμερα που το σχολείο εκχωρεί μεγάλο μέρος των ευθυνών του στην οικογένεια, είναι σαφές ότι οι Τσιγγάνοι μαθητές βρίσκονται σε δυσμενέστατη θέση δεδομένου ότι οι οικογένειές τους δεν μπορούν ούτε να παρακολουθήσουν και να ενισχύσουν την εκπαίδευσή τους στο σπίτι, αλλά ούτε και να διαπραγματευτούν με τους εκπροσώπους του εκπαιδευτικού συστήματος και να διεκδικήσουν υπέρ των παιδιών τους”. (Εθνική Επιτροπή για τα δικαιώματα του ανθρώπου, 2001. Η κατάσταση των Τσιγγάνων στην Ελλάδα)

7.2.2 Τοπικές Αρχές

«Στη χώρα μας, παραδοσιακά διατηρείται η εκτίμηση στο εκπαιδευτικό σύστημα και στον θετικό ρόλο του στην κοινωνική κινητικότητα και για τον λόγο αυτό, παρά την οικονομική και κοινωνική κρίση των τελευταίων ετών, τα ποσοστά πρόωρης σχολικής εγκατάλειψης στην Ελλάδα είναι καλύτερα από τον κοινοτικό μέσο όρο, αποδεικνύοντας ότι ακόμη και σε αυτές τις συνθήκες η ελληνική κοινωνία διατηρεί την εκτίμησή της στο εκπαιδευτικό σύστημα και στις προοπτικές της μόρφωσης.» (Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, 2015: 4)

«Το θέμα καταγραφής και θεραπείας της μαθητικής διαρροής αποτελεί άμεση προτεραιότητα. Αν και αναγνωρίζεται ότι στον τομέα της εκπαίδευσης έχει γίνει σημαντική πρόοδος τα τελευταία χρόνια, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή τοποθετεί το φαινόμενο της μη συμπλήρωσης συγκεκριμένων εκπαιδευτικών βαθμίδων (early school leavers) από τους μαθητές ως ζήτημα πρωτίστης σημασίας.» [..] Τα πράγματα, [παρ' όλα αυτά], περιπλέκονται ακόμη περισσότερο στα αστικά κέντρα, δεδομένου του υψηλού βαθμού πολυπολιτισμικότητας. Από όλα αυτά γίνεται φανερό, από τη μια μεριά, ότι το σχολείο πρέπει να συνεχίσει να αποτελεί, μαζί με την οικογένεια, τη στέγη των παιδιών μέχρι την ενηλικίωσή τους και από την άλλη, καθίσταται πιο επιτακτική η ανάγκη για άμεση και αποτελεσματική αντιμετώπιση του φαινομένου της μαθητικής διαρροής. (Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, 2015: 4, 5)

Σύμφωνα και με τα όσα αναφέραμε και παραπάνω, γεννάται το ερώτημα, αν υπάρχουν υπηρεσίες και φορείς, που να βοηθούν την συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα, των Ρομά. Στο νομό Ηρακλείου, στην περιοχή της Νέας Αλικαρνασσού υπάρχει το Κέντρο Στήριξης Ρομά και Ευπαθών Ομάδων, το οποίο πρόκειται για μετεξέλιξη του Ιατροκοινωνικού Κέντρου και πρόκειται να αλλάξει ξανά μελλοντικά, σαν δομή και όνομα σε Κέντρο Κοινότητας με Παράρτημα τους Ρομά. Αντικείμενο του έργου του σήμερα είναι η ενίσχυση της κοινωνικής ένταξης και προώθηση στην απασχόληση ατόμων ευπαθών, κοινωνικών ομάδων, που βιώνουν πολλαπλό κοινωνικό αποκλεισμό και ζουν υπό συνθήκες διαβίωσης “μη αποδεκτές”, με προτεραιότητα την ομάδα στόχου τους Ρομά. Το παραπάνω πρόγραμμα λαμβάνει χώρα με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ε. Ε. (ΕΣΠΑ).

Πιο συγκεκριμένα, το Κέντρο Στήριξης Ρομά και Ευπαθών Ομάδων στοχεύει στην ενίσχυση της κοινωνικής ένταξης των Ρομά και στην εκπαίδευσή τους. Σκοπός, δηλαδή, του Κέντρου είναι η

ενσωμάτωση των παιδιών Ρομά στο σχολείο, καθώς το μέγεθος του φαινομένου της σχολικής διαρροής είναι ιδιαίτερος σημαντικό. Με άλλα λόγια, μία από τις στρατηγικές που ακολουθεί το Κέντρο Στήριξης της Νέας Αλικαρνασσού προκειμένου να συμβάλει στην – αν όχι εξάλειψη – μείωση του φαινομένου αυτού, είναι οι συστηματικές επισκέψεις στον καταυλισμό την αρχή του νέου σχολικού έτους, καταγράφοντας τον αριθμό των παιδιών που πηγαίνουν στο σχολείο και παροτρύνοντας τις οικογένειες των παιδιών που δε φοιτούν, να γράψουν τα παιδιά τους στο σχολείο. Υπάρχουν βέβαια και περιπτώσεις να γίνεται η επίσκεψη-παρέμβαση και καθημερινά, σε περίπτωση απουσίας κάποιων παιδιών από το σχολείο.

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι στόχος της παρέμβασης δεν είναι μόνο τα παιδιά που δεν έχουν εγγραφεί στο σχολείο, αλλά οποιοδήποτε παιδί που απουσιάζει από τα βασικά εκπαιδευτικά-καθημερινά του καθήκοντα, καθώς πολλά ενώ είναι τυπικά εγγεγραμμένα στο σχολείο, παρουσιάζουν σχολική διαρροή.

Συμπερασματικά, η φοίτηση των τσιγγανοπαίδων εξακολουθεί να παρουσιάζει προβλήματα, με συνέπεια ένας μεγάλος αριθμός παιδιών Ρομά να παραμένει εκτός εκπαιδευτικής διαδικασίας και επίσης μεγάλος αριθμός να παρουσιάζει μειωμένη επίδοση ή να εγκαταλείπει το σχολείο.

Αυτό μπορεί να δικαιολογηθεί με την αναφορά του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής στις Μελέτες από διεθνείς οργανισμούς και ερευνητές που «δείχνουν ότι οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν σήμερα στη ζωή τους, όσοι εγκατέλειψαν πρόωρα το σχολείο και σχετίζονται με ζητήματα κοινωνικής ένταξης, αλλά και προοπτικής στην αγορά εργασίας, είναι πολύ εντονότερες από ότι συνέβαινε τις προηγούμενες δεκαετίες . Οι δυσκολίες αυτές είναι δομικές και δεν μειώνονται σημαντικά, ακόμα και σε περιόδους έντονης οικονομικής ανάπτυξης, [...] όπως είναι η φτώχεια, διάλυση της οικογένειας, μονογονεϊκότητα, έλλειψη στέγης, κακή σωματική και ψυχική υγεία, φυλικές ή φυλετικές διακρίσεις, παραβατικές συμπεριφορές κλπ. Με βάση τα παραπάνω, στις σύγχρονες κοινωνίες οι προσπάθειες για την αντιμετώπισή της Πρόωρης Εγκατάλειψης του Σχολείου εστιάζονται στους εκπαιδευτικούς θεσμούς και στη διαδικασία μετάβασης από το σχολείο στην αγορά εργασίας και σχετίζονται με την αντιμετώπιση των προσωπικών ζητημάτων, των θεσμικών δυσλειτουργιών ή των κοινωνικών εμποδίων που αποτρέπουν ή δυσχεραίνουν την πραγμάτωση των στόχων της δια βίου μάθησης, της προσωπικής βελτίωσης, της κοινωνικής ένταξης, της επαγγελματικής απασχόλησης και της οικονομικής ανάπτυξης. » (Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, 2015:6)

8 Κεφάλαιο 4ο

8.1 Ο ρόλος του κοινωνικού λειτουργού

«Η Κοινωνική Εργασία είναι εφαρμοσμένο επάγγελμα αλλά και ακαδημαϊκό πεδίο που προωθεί την κοινωνική αλλαγή και ανάπτυξη, την κοινωνική συνοχή και την ενδυνάμωση και απελευθέρωση των ανθρώπων. Οι αρχές της κοινωνικής δικαιοσύνης, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της συλλογικής ευθύνης και του σεβασμού της διαφορετικότητας είναι κεντρικές στην κοινωνική εργασία, η οποία θεμελιώνεται από τις θεωρίες της κοινωνικής εργασίας, των κοινωνικών επιστημών, των ανθρωπιστικών επιστημών και τη γηγενή γνώση και συνδέει ανθρώπους και δομές για να αντιμετωπίσουν τις προκλήσεις της ζωής αλλά και να ενισχύσει την ευημερία τους. Ο παραπάνω ορισμός μπορεί να διευρυνθεί σε εθνικό ή/και σε περιφερειακό επίπεδο». (Εκτελεστική Επιτροπή της Διεθνούς Ομοσπονδίας Κοινωνικής Εργασίας (IFSW) και Συμβούλιο της Διεθνούς Ένωσης Σχολών Κοινωνικής Εργασίας (IASSW), 2014)

Η κοινωνική εργασία από τη σύσταση της απευθυνόταν σε άτομα που βρισκόταν σε κρίση, πολύ συχνά κάτω από τα όρια της φτώχειας και σε σχέση με το υπόλοιπο πληθυσμό είχαν λιγότερη ισχύ και ασφάλεια στην κοινωνία (Schorr, 1992) . Την περίοδο της οικονομικής κρίσης οι περισσότεροι άνθρωποι θα βρεθούν σε ανάλογη ή και χειρότερη κατάσταση από ότι ήταν πριν και θα χρειάζονται την υποστήριξη των κοινωνικών υπηρεσιών. (Πουλόπουλος, 2011)

Η κοινωνική εργασία επηρεάζει τη ζωή των ανθρώπων που βρίσκονται σε κατάσταση ανάγκης, αντιμετωπίζοντας προσωπικά και κοινωνικά προβλήματα. Ο ρόλος των κοινωνικών λειτουργών είναι να τους υποστηρίξουν να αναζητήσουν λύσεις στις δυσκολίες που τους έχουν οδηγήσει σε κρίση. Αυτό προϋποθέτει από την πλευρά των κοινωνικών λειτουργών αυτογνωσία, κριτική στάση, διάθεση για προσφορά, δέσμευση, συνεργατικότητα και γνώσεις αποτελεσματικών μεθόδων και πρακτικών. Η συνεχής εκπαίδευση και εποπτεία των κοινωνικών λειτουργών μπορούν να βοηθήσουν στην προσωπική και επαγγελματική εξέλιξη σε ένα περιβάλλον το οποίο συνεχώς αλλάζει, με ανάγκες που διαρκώς αυξάνονται και όπου επικρατεί αβεβαιότητα, πολυπλοκότητα και ανασφάλεια. (Πουλόπουλος, 2011) .

Οι αλλαγές στην οικονομία επιδρούν στην άσκηση της κοινωνικής εργασίας, καθώς συνεχώς περιορίζονται οι πόροι για την κοινωνική πολιτική και την παροχή υπηρεσιών πρόνοιας στα άτομα που έχουν ανάγκη, αλλάζουν θεσμοθετημένες διαδικασίες και παροχές, γίνονται περικοπές στους

οργανισμούς κοινωνικής φροντίδας, ενώ παρατηρείται στασιμότητα ή και μείωση στους μισθούς των ιδίων των λειτουργών. (Πουλόπουλος, 2011) .

Ορισμένες φορές οι κοινωνικοί λειτουργοί βρίσκονται αντιμέτωποι με ηθικά διλήμματα που σχετίζονται με την ανεπαρκή φροντίδα σε ένα αποδυναμωμένο σύστημα κοινωνικής πρόνοιας και την επαγγελματική ευθύνη για την ικανοποίηση των αναγκών και των δικαιωμάτων για καλής ποιότητας κοινωνικές υπηρεσίες. (Πουλόπουλος, 2011) .

Η ίδια η κοινωνία αναπαράγει την κοινωνική ανισότητα, τον αποκλεισμό και διευρύνει τα προβλήματα των ανθρώπων που βρίσκονται σε κρίση. Οι άνεργοι, οι άστεγοι, τα άτομα κάτω από τα όρια της φτώχειας, τα άτομα με προβλήματα ψυχικής υγείας και οι εξαρτημένοι από παράνομες ψυχοτρόπους ουσίες βιώνουν εκτός από το πρωταρχικό τους πρόβλημα μια συνεχή ανασφάλεια και τον διαρκή κίνδυνο της περιθωριοποίησης και του μόνιμου κοινωνικού αποκλεισμού. (Πουλόπουλος, 2011) .

Παρά το γεγονός ότι η κοινωνική εργασία προσπαθεί να αποβάλλει τον τοξικό της χαρακτήρα δείχνοντας ότι απευθύνεται σε όλους, οι αποδέκτες των υπηρεσιών της στη συντριπτική πλειονότητα τους είναι άτομα που αντιμετωπίζουν οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα. Σπανίως άνθρωποι με οικονομική και κοινωνική ισχύ θα αναζητήσουν τις υπηρεσίες της, ιδιαίτερα στο δημόσιο σύστημα κοινωνικής φροντίδας. (Πουλόπουλος, 2011) .

Επομένως, ο στόχος της κοινωνικής εργασίας, ανεξαρτήτως μεθόδων, είναι διττός και αφορά τόσο στην προσωπική όσο και στην κοινωνική αλλαγή. Ο ρόλος των κοινωνικών λειτουργών είναι να αντισταθούν στην απορρύθμιση του κράτους πρόνοιας και στην ταύτιση του με ένα σύστημα που επιδιώκει μέσω κατασταλτικών πρακτικών την τάξη και την ασφάλεια και εκμηδενίζει τις ανθρώπινες σχέσεις. Να προσπαθήσουν να φέρουν στην επιφάνεια χαρακτηριστικά μια στάσης και ενός κοινωνικού κινήματος αλληλεγγύης για τις κοινωνικά αδύναμες ομάδες, όπως είναι οι άνεργοι, οι ηλικιωμένοι, οι ψυχικά ασθενείς, οι εξαρτημένοι, οι άστεγοι, οι μετανάστες, οι πρόσφυγες, οι χρόνια πάσχοντες, όλοι αυτοί που πάντα είχαν την ανάγκη περισσότερο από ποτέ. Με διάλογο, συνεργασία και διατηρώντας υψηλό αίσθημα επαγγελματικής ευθύνης ίσως κατορθώσουν να διαμορφώσουν μια εναλλακτική πρόταση που θα ενδυναμώνει τις έννοιες της δημοκρατίας, της ισότητας, της κοινωνικής δικαιοσύνης, της αυτοβοήθειας, της αλληλεγγύης και της κοινωνικής αλλαγής.

Αντίσταση στην κρίση σημαίνει κριτική στάση απέναντι στα αίτια και τους φορείς της κρίσης και προώθηση των κοινωνικών δικαιωμάτων των κοινωνικά ευπαθών ομάδων. Η κοινωνική

αλληλεγγύη και η κοινωνική δικαιοσύνη, βασικές αρχές της κοινωνικής εργασίας, αποτελούν προϋποθέσεις για την κοινωνική ένταξη και αλλαγή, ενώ η πολιτική ουδετερότητα αποδυναμώνει και απαξιώνει την εφαρμογή της κοινωνικής εργασίας και την καθιστά όργανο του κοινωνικού ελέγχου που ασκεί η εκάστοτε κυρίαρχη τάξη. (Πουλόπουλος 2011)

8.2 Ο ρόλος του κοινωνικού λειτουργού σε επίπεδο ενημέρωσης

Ο κοινωνικός αποκλεισμός αποτελεί ένα συνεχώς εντεινόμενο πρόβλημα για τις σημερινές κοινωνίες, ιδιαίτερα μετά τις τελευταίες εξελίξεις που έφερε η διεθνής οικονομική κρίση. Η οικονομική κρίση αποδομεί την κοινωνική συνοχή. Διευρύνει τις ανισότητες και μεγαλώνει την απόσταση μεταξύ υψηλών εισοδημάτων, που γίνονται υψηλότερα και βρίσκονται στα χέρια λιγότερων (λίγοι και πλουσιότεροι) , και των χαμηλών, που πλέον αφορούν περισσότερο κόσμο (πολλοί και φτωχότεροι) . Η άνιση οικονομική δυνατότητα στις κοινωνίες διαμορφώνει συνθήκες κοινωνικών ανισοτήτων, επηρεάζοντας σημαντικά τις κοινωνικές σχέσεις και δημιουργώντας κοινωνικές δυσλειτουργίες. Η κοινωνική συνοχή συνδέεται με αίσθημα ασφάλειας και εμπιστοσύνης που ευνοεί την κοινωνική συμμετοχή, την εμπλοκή στα κοινά και στη δημόσια δραστηριοποίηση, στοιχεία που καθορίζουν το «κοινωνικό κεφάλαιο». Αντίθετα, χαμηλής αξίας κοινωνικό κεφάλαιο συνδέεται άρρηκτα με μείωση του βιοτικού επιπέδου, κυρίως λόγω αύξησης εγκληματικότητας και βίας. (Wilkinson, 2005)

Όταν έχει, πλέον, συσσωρευτεί μια τεράστια γκάμα προβλημάτων στις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες έρχεται στο προσκήνιο ο ρόλος της κοινωνικής εργασίας, του κοινωνικού λειτουργού και της ομάδας του. Σύμφωνα με τον ορισμό του Boehm «Η κοινωνική εργασία επιδιώκει να ενισχύσει την κοινωνική λειτουργικότητα των ανθρώπων ατομικά και ομαδικά, με δραστηριότητες που επικεντρώνονται στις κοινωνικές τους σχέσεις και συνιστούν αλληλεπιδράσεις μεταξύ αυτών και του περιβάλλοντός τους. Αυτές οι δραστηριότητες κατευθύνονται στους εξής στόχους: αποκατάσταση της λειτουργικότητας, παροχή ατομικών πόρων και πρόληψη της κοινωνικής δυσλειτουργικότητας» (Boehm, 1958: 18 Καλλινικάκη, 2000: 47) .

Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με επικοινωνία με τις κοινωνικές υπηρεσίες της κοινότητας του εκάστοτε ατόμου. Την σωστή και ακριβή πληροφόρηση για τους διαθέσιμους κοινωνικούς πόρους που υπάρχουν. Ένα καλά ενημερωμένο σύστημα πληροφόρησης είναι απαραίτητο επαγγελματικό εργαλείο για την αποτελεσματική αντιμετώπιση πιεστικών αναγκών, όπως η έλλειψη στέγης κ.ο.κ. (Βεργέτη Α. , 2009) .

Όπως υποστηρίζει η Ψύλλα, «η ανάπτυξη της δημοτικής επικοινωνίας εμπεριέχει την πρακτική της ενημέρωσης-πληροφόρησης, ώστε οι πολίτες να γνωρίζουν, να μαθαίνουν και να ενεργούν κατάλληλα, εφόσον έχουν λάβει την απαραίτητη ενημέρωση σε οποιοδήποτε θέμα τους

απασχολεί». Τα επικοινωνιακά δίκτυα μπορούν να συμβάλουν στη συγκρότηση υποκειμενικών φορέων επικοινωνίας, τα οποία θα είναι συγχρόνως δέκτες και πομποί μηνυμάτων. Με αυτόν τον τρόπο η επικοινωνία μπορεί «να αποκτήσει μια παιδαγωγική διάσταση, με στόχο τη συλλογική ευαισθητοποίηση και την ανάπτυξη της συναίσθησης της ευθύνης του ατόμου». (Ψύλλα 1998: 35-36)

8.3 Ο ρόλος του κοινωνικού λειτουργού σε επίπεδο δράσης

Οι σημαντικές γεωπολιτικές αλλαγές που συνέβησαν στη δύση του 20^{ου} αιώνα διαμόρφωσαν ένα εύθραυστο νέο πλαίσιο. Σε κοινωνικοοικονομικό επίπεδο ανατράπηκαν παγιωμένες ιστορικές ισορροπίες, αναδιανέμοντας τον πλούτο και δημιουργώντας νέες συνθήκες όχι μόνο για συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες αλλά και ολόκληρους εθνικούς πληθυσμούς. Η αναδιάρθρωση των συνόρων στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη και η έκρυθμη κατάσταση στη Δυτική και Κεντρική Ασία, σε συνδυασμό με τη ρευστότητα που εξακολουθεί στο μεγαλύτερο μέρος των κρατών της Αφρικής και την αβεβαιότητα στη Λατινική Αμερική, συνθέτουν ένα πεδίο πλήρες αντιφάσεων, όπου κυριαρχεί η λογική και η οργάνωση της «παγκοσμιοποίησης». Ο εύκολος, χωρίς κανόνες και όρια, πλουτισμός και η νέα φτώχεια προκαλούν ραγδαίες κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές αλλαγές, που έχουν ως συνέπεια ένα νέο κύμα παράνομης μετανάστευσης. Οι πόλεμοι, εμφύλιοι ή εθνικοί, αναγκάζουν μεγάλες ομάδες πληθυσμού σε αποχώρηση από τις περιοχές διαμονής τους, οδηγώντας τους σε νέες «πατρίδες» όπου, όντας πρόσφυγες, συχνά βιώνουν το κοινωνικό περιθώριο. Η αισθητή αύξηση κοινωνικών και φυλετικών διακρίσεων αποτελεί μια πρόσθετη συνέπεια. (Πουλόπουλος, 2011)

Έτσι οι κοινωνικοί λειτουργοί δραστηριοποιούνται σε μάκρο-, μέσο- και μικροεπίπεδο. Σε μακροεπίπεδο μπορούν να συνηγορήσουν για προνόμια ευάλωτων κοινωνικών ομάδων ή να συμμετέχουν στη χάραξη νέων πολιτικών που αφορούν τόσο την υγεία όσο και την κοινωνική πρόνοια. Σε μικροεπίπεδο, οι κοινωνικοί λειτουργοί υποστηρίζουν το άτομο μεμονωμένα για την απόκτηση υψηλότερων επιπέδων ποιότητας ζωής. Στο μεσοεπίπεδο, δράση μπορεί να αναπτυχθεί με οικογένειες και γειτονιές ως μέσο για την υποστήριξη των αναγκών.

Σε σχέση με το άτομο και την οικογένεια, ο κοινωνικός λειτουργός προσφέρει υπηρεσίες που έχουν σκοπό την πρόληψη και την αντιμετώπιση ψυχοκοινωνικών προβλημάτων και την κάλυψη ανθρώπινων αναγκών. Διερευνά το ανθρώπινο πρόβλημα κυρίως μέσα από την κοινωνική έρευνα και την τεχνική της συνέντευξης, εντοπίζει λύσεις αντιμετώπισης, διαμεσολαβεί προς τους αρμόδιους φορείς και παρέχει ηθική και συμβουλευτική υποστήριξη και καθοδήγηση στο άτομο και την οικογένεια καθ' όλη τη διάρκεια επίλυσης του προβλήματός τους. (Παπαδακάκη, 2015) .

Ένα βασικό συστατικό της κοινωνικής εργασίας στην κοινότητα είναι αυτό της κοινοτικής ανάπτυξης και της προώθησης της κοινωνικής συμμετοχής, ιδιαίτερα σε συνθήκες κοινωνικού αποκλεισμού. Βασική επιδίωξη του κοινωνικού λειτουργού είναι να ευαισθητοποιήσει και να κινητοποιήσει την τοπική κοινωνία, καθώς και τοπικούς φορείς και ομάδες στην αναγνώριση των δικών τους αναγκών υγείας, στον σχεδιασμό υπηρεσιών κοινωνικής φροντίδας και φροντίδας υγείας και στην ανάληψη τοπικών πρωτοβουλιών και δράσεων για την ικανοποίηση αυτών. Οι κοινωνικοί λειτουργοί δεν μπορούν να επιτύχουν αλλαγές στα διαφορετικά συστήματα (π. χ. οικονομικό, εκπαιδευτικό, πολιτικό, σύστημα υγείας) αν δεν χρησιμοποιήσουν προσεγγίσεις μακροεπιπέδου, προσανατολισμένες στην ενδυνάμωση του πληθυσμού, όπως αυτή της κοινοτικής οργάνωσης. Ο πληθυσμός πρέπει να εμπλακεί στην απαίτηση της μείωσης της φτώχειας, στην ανάπτυξη της εθνικής ασφάλισης και ενός εθνικού συστήματος υγείας που θα εξασφαλίζει πρόσβαση σε πρωτοβάθμια ιατρική φροντίδα, στην πρόληψη ανίχνευση και παρέμβαση σε οικογενειακές και κοινωνικές καταστάσεις που απειλούν την ψυχική και σωματική υγεία και ποιότητα ζωής των μελών. Στο πλαίσιο αυτής της επιδίωξης, ο κοινωνικός λειτουργός προωθεί την ανάπτυξη τοπικών δικτύων από φορείς που δραστηριοποιούνται σε θέματα υγείας, καθώς και την ανάπτυξη καινοτόμων υπηρεσιών για την προαγωγή της υγείας όπως, για παράδειγμα, οργάνωση βιβλιοθήκης για θέματα υγείας, τράπεζα αίματος κ. λπ. Στο πλαίσιο της ενίσχυσης της κοινωνικής συμμετοχής σε θέματα υγείας, ο κοινωνικός λειτουργός δραστηριοποιείται επίσης στη σύσταση ομάδων υγείας στην περιοχή ευθύνης του, μέσα από τις οποίες ενθαρρύνεται η συμμετοχή των πολιτών στην ανάδειξη προτεραιοτήτων και στον σχεδιασμό υπηρεσιών υγείας. (Παπαδακάκη, 2015) .

Πιο συγκεκριμένα, όμως, για το θέμα της έρευνας με το οποίο ασχολούμαστε, ο κοινωνικός λειτουργός στο χώρο του σχολείου συμβάλλει σημαντικά σε συνεργασία με τη σχολική κοινότητα στη διαμόρφωση του σχολικού κλίματος.

- ✓ Ενεργεί συμβουλευτικά στις ατομικές, κοινωνικές και συναισθηματικές ανάγκες του μαθητή .
- ✓ Αξιολογεί τη λειτουργικότητα του μαθητή στο σχολείο, στο σπίτι και στην κοινότητα καθώς και τους παράγοντες που μπορεί να επηρεάζουν αρνητικά την φοίτησή του στο σχολείο , ενώ συγχρόνως αξιολογεί τα δυνατά του σημεία .
- ✓ Παρέχει συμβουλευτική σε άτομα (μαθητές - εκπαιδευτικούς - γονείς) ή ομάδες (μαθητών - εκπαιδευτικών - γονέων) χρησιμοποιώντας θεραπευτικές τεχνικές που γνωρίζει .
- ✓ Συνεργάζεται με την κοινότητα και φορείς δημιουργώντας δίκτυα συνεργασίας προς όφελος του μαθητή και της σχολικής κοινότητας .
- ✓ Παρεμβαίνει σε καταστάσεις κρίσης όταν αυτές συμβαίνουν στο σχολείο .

✓ Προτείνει κατάλληλες λύσεις όταν παρουσιάζονται σε μαθητές προβλήματα συναισθηματικής φύσης , ή προβλήματα συμπεριφοράς.

✓ Συνεργάζεται με υπηρεσίες - φορείς της κοινότητας και συντονίζει τις κοινές προσπάθειες προς όφελος των μαθητών και του σχολείου.

✓ Συμμετέχει ενεργά σε διεπιστημονικές ομάδες .

✓ Διασφαλίζει απολύτως το απόρρητο των όποιων παρεμβάσεων .

✓ Προωθεί τη συνεργασία σχολείου - οικογένειας .

✓ Τηρεί προσωπικό ημερολόγιο - αρχείο .

✓ Κάνει σωστή διαχείριση αναγκών του σχολείου σε σχέση με το χρόνο .

✓ Τηρεί τον Κώδικα Δεοντολογίας που διέπει την επιστήμη της Κοινωνικής Εργασίας .

✓ Ενισχύει την επαγγελματική ικανότητα του εκπαιδευτικού προσωπικού.

✓ Καλλιεργεί τη διασύνδεση μαθητή - σχολείου - οικογένειας - και κοινότητας .

✓ Μεγιστοποιεί την πρόσβαση των μαθητών στο σχολείο αποτρέποντας τη σχολική διαρροή

✓ Παρέχει συμβουλευτική και υποστήριξη στα μέλη της σχολικής κοινότητας .

✓ Καλλιεργεί τη διεπιστημονική συνεργασία.

✓ Σχεδιάζει προγράμματα πρόληψης ή παρέμβασης .

✓ Συντάσσει εκθέσεις για θέματα της αρμοδιότητάς τους , όταν ζητηθεί από τις εμπλεκόμενες υπηρεσίες και τις παραδίδει στο Διευθυντή για τη διεκπεραίωσή τους .

9 Ανάλυση Δεδομένων

Η ερευνητική μέθοδος διακρίνεται σε ποιοτική έρευνα, καθώς «αναφέρεται στο είδος, στον συγκεκριμένο χαρακτήρα του φαινομένου» (Kvale, 1996:67) , της σχολικής διαρροής αλλά και των αιτιών που την προκαλούν. Υπήρξε μεγάλη προσπάθεια τα αποτελέσματα της έρευνας και η προσέγγιση να είναι πολυεπίπεδη, με στόχο να είναι όσο το δυνατόν πιο αντικειμενικά. Επίσης κατά την διάρκεια των συνεντεύξεων, ερωτήθηκαν και οι δύο κατηγορίες ερωτηθέντων (Ρομά και ειδικευόμενοι πάνω στα θέματα Ρομά) για το τι είδους παρεμβάσεις έχουν πραγματοποιηθεί για την όποια επίλυση του προβλήματος, με αποτέλεσμα να έχουμε και κάποιες προτεινόμενες παρεμβάσεις και από τους ίδιους.

Αναφορικά με «την περιοχή της ΔΕ Νέας Αλικαρνασσού [η οποία] παρουσιάζεται [ως] η μεγαλύτερη συγκέντρωση πληθυσμού Ρομά στην Περιφέρεια της Κρήτης, παρατηρείται ότι οι περισσότεροι Ρομά κατοικούν εντός του οικισμού/καταυλισμού, ενώ υπάρχουν και ορισμένοι, που κατοικούν στον αστικό ιστό της Ν. Αλικαρνασσού, αποτελούν όμως οργανικό σύνολο με τους κατοίκους του καταυλισμού. Τον πληθυσμό Ρομά της Δ. Ε. εξυπηρετεί το Κέντρο Στήριξης Ρομά και Ευπαθών Ομάδων (πρώην ΙΑΚ) του Δήμου Ηρακλείου (Δημοτική Κοινοφελής Επιχείρηση) » [που μετεξελίσσεται σε Κέντρο Κοινότητας με ειδικό τμήμα που θα εξυπηρετεί τους Ρομά όλου του δήμου και όχι μόνο του καταυλισμού], » « το οποίο τηρεί αναλυτικό αρχείο και στοιχεία για τον πληθυσμό ήδη από το 2007 στον πρώην Δήμο Νέας Αλικαρνασσού. » (Ανέλιξ, Εταιρία Συμβούλων, χ. χ: 32)

«Ο πληθυσμός αποτελείται από δύο ομάδες, που συνυπάρχουν τα τελευταία 30 χρόνια στην περιοχή του Καταυλισμού. Ο καταυλισμός αποτελείται από δύο τμήματα - ενωμένα μεταξύ τους, με δύο διαφορετικές ομάδες Ρομά να διαμένουν σε κάθε ένα από αυτά. Ολόκληρος ο καταυλισμός χαρακτηρίζεται από πολύ κακές συνθήκες κατοικίας και υγιεινής. Η μία ομάδα (στο ανατολικό τμήμα του καταυλισμού) είναι λίγο μεγαλύτερη από την άλλη και οι συνθήκες διαβίωσης είναι δυσμενέστερες από ό, τι στο άλλο τμήμα. Το βιοτικό επίπεδο όσων μένουν εκεί είναι πολύ χαμηλό. Όσοι μένουν σε αυτό το τμήμα μένουν σε πρόχειρα καταλύματα/ παράγκες και οι περισσότεροι δεν έχουν τουαλέτα. Η άλλη ομάδα (στο δυτικό τμήμα του καταυλισμού) αντιμετωπίζει καλύτερες συνθήκες, καθώς το εισόδημά τους είναι σχετικά υψηλότερο. Μένουν σε σπίτια φτιαγμένα από μπλόκα ή/και τσιμέντο και οι περισσότεροι έχουν τουαλέτα. » (Ανέλιξ, Εταιρία Συμβούλων, χ. χ: 32)

«Να σημειωθεί ότι στο Καταυλισμό παρατηρείται μια σταθερότητα στο πληθυσμό – δεν είναι μετακινούμενοι- καθώς δεν ενσωματώνονται καινούριες οικογένειες, που δεν σχετίζονται συγγενικά με εκείνες που κατοικούν ήδη εκεί. Επίσης, δεν απαντώνται καθόλου αλλοδαποί Ρομά. Οι περισσότεροι κάτοικοι του καταυλισμού μένουν εκεί εδώ και περισσότερα από 20 χρόνια και είναι όλοι έλληνες πολίτες. »(Ανέλιξις, Εταιρία Συμβούλων, χ. χ: 32)

Στην πρώτη ενότητα της ανάλυσης των συνεντεύξεων αναφέρονται τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των ερωτηθέντων. Οι ηλικίες τους κυμαίνονται από εικοσιπέντε μέχρι τα σαράντα έτη. Οι μισές, περίπου, οικογένειες που ερωτήθηκαν είχαν ενωθεί με τα ιερά δεσμά του γάμου, ενώ οι υπόλοιπες με τον παραδοσιακό Τσιγγάνικο γάμο. Η πλειονότητα των Τσιγγάνικων οικογενειών είναι πυρηνικές και πολύτεκνες. Η οικονομία της οικογένειας προέρχεται από εμπορικά επαγγέλματα, όπως πλανόδιοι έμποροι, έχοντας ο καθένας το δικό του αγροτικό όχημα. Βέβαια, λόγω του ότι δεν έχουν μια σταθερή εργασία και ένα σταθερό εισόδημα, δεν τους επιτρέπεται να έχουν κάποια ασφαλιστική ικανότητα από κάποιο δημόσιο ή ιδιωτικό φορέα ασφάλισης.

Στην δεύτερη ενότητα επισημαίνεται το μορφωτικό επίπεδο των γονέων και η σχολική συμμόρφωση των παιδιών, κατ' επίδραση της στάσης των γονέων απέναντι στην εκπαίδευση. Σαφέστερα η εκπαίδευση των γονέων, από ανύπαρκτη έως ελάχιστη, εφόσον δεν έχουν ολοκληρώσει ούτε τις μισές τάξεις της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, πιο συγκεκριμένα μέχρι την Τρίτη τάξη του δημοτικού, σε κάποιες περιπτώσεις έχει θετικό αντίκτυπο, και οι γονείς επιθυμούν τα παιδιά τους να ολοκληρώσουν τουλάχιστον την πρωτοβάθμια εκπαίδευση και σε κάποιες άλλες ως αρνητικό, θεωρώντας πιο σπουδαία και πιο αναγκαία την εύρεση εργασίας και την δημιουργία οικογένειας, παρά την μόρφωσή τους. Επιπροσθέτως ένας βασικός παράγοντας διαρροής για τα κορίτσια είναι ο ερχομός της εμμηνου ρύσεως και η επιβολή της κουλτούρας για δημιουργία οικογένειας. Για τα αγόρια, από την άλλη, η δημιουργία της οικογένειας τα υποχρεώνει να βγουν στην αγορά εργασίας για να μπορέσουν να παρέχουν στην οικογένεια τα προς το ζην.

Στην τρίτη ενότητα παρουσιάζονται οι λόγοι που οδηγούν στην σχολική διαρροή, σύμφωνα με τους ίδιους Ρομά ερωτηθέντες. Αρχικά, ο πρώτος λόγος που αναφέρθηκε ομόφωνα ήταν η διαρροή λόγω ασθένειας, που διαρκεί λίγες ημέρες και μετά επιστρέφουν στην καθημερινότητά τους. Επιπλέον ο οικονομικός παράγοντας παίζει σημαντικό ρόλο για εκείνους, καθώς η έλλειψη χρημάτων δυσχεραίνει την σχέση γονέα παιδιού, όταν το παιδί ζητάει να φάει και ο γονέας δεν έχει την οικονομική δυνατότητα. Εκτός από τις ανάγκες για τροφή, υπάρχει και ανάγκη για ένδυση και υπόδηση, η έλλειψη των οποίων μπορεί να πυροδοτήσει κρούσματα ρατσισμού και προκατάληψης εναντίον των Ρομά παιδιών.

Μιλώντας για ανάγκες, εξαιτίας του χαμηλού εκπαιδευτικού επιπέδου τους, οι γονείς δεν δύνανται να βοηθήσουν τα παιδιά τους στις σχολικές τους εργασίες. Υπάρχει μια μικρή πιθανότητα βοήθειας από τα μεγαλύτερα αδέρφια, που έχουν φοιτήσει ήδη στο σχολείο ή φοιτούν ακόμα. Ένα δεδομένο, το οποίο αναλύθηκε αρκετά, αφορούσε την ανάγκη συμμετοχής στο ολοήμερο πρόγραμμα, μετά τις ώρες λειτουργίας του σχολείου, το οποίο θα εμβάθυνε περισσότερο στα μαθησιακά κενά και στις εργασίες των παιδιών. Παρόλα αυτά δεν μπορεί να είναι πραγματοποιήσιμο λόγω της έλλειψης μετακίνησης των παιδιών από το σχολείο προς τον καταυλισμό την ώρα λήξης του ολοήμερου με το λεωφορείο του δήμου.

Στην συνέχεια, απαντώνται οι ίδιες ενότητες και από τους ειδικούς. Αρχικά, μίλησαν για την στάση των γονέων Ρομά απέναντι στην εκπαίδευση των παιδιών τους. Υποστηρίχθηκε, λοιπόν, ομόφωνα πώς, σε αντίθεση με το παρελθόν, στην σημερινή εποχή οι γονείς έχουν αντιληφθεί σε μεγάλο βαθμό τα οφέλη της εκπαίδευσης στο σχολείο, μετά την πολύχρονη παρέμβαση όλων των φορέων και αντιπροσώπων που ασχολούνται με την εκπαίδευση των Ρομά παιδιών. Παρόλα αυτά είναι αρκετά δύσκολο να βοηθηθούν από τους γονείς, τις μη σχολικές ώρες, στις εργασίες τους και κάθε είδους υποχρεώσεις που έχουν, αλλά με την πάροδο του χρόνου, η ήδη φοίτηση των μεγαλύτερων αδερφών στο σχολείο βοηθάει και στηρίζει περισσότερο τις νεότερες γενιές. Μια ακόμη επίσης στάση που υποστηρίχθηκε από όλους τους ειδικούς, είναι αυτή της υπερπροστατευτικότητας των γονέων ως προς τα παιδιά τους και η τάση να τα αντιμετωπίζουν ως μικρότερα και πιο ανώριμα. Αυτό βέβαια, επίσης, έχει αλλάξει σε ένα μικρό ποσοστό, καθώς πλέον κάποιοι γονείς έχουν αντιληφθεί πώς το σχολείο υποστηρίζει και δεν βλάπτει τα παιδιά τους και έτσι η παρότρυνση στα παιδιά τους, να πάνε στο σχολείο, είναι συχνότερη.

Έπειτα, αναλύθηκαν τα αίτια-παράγοντες που οδηγούν στην σχολική διαρροή των Ρομά παιδιών, σύμφωνα με τις απόψεις των ειδικών, και την μείωσή της μετά από κάποιες παρεμβάσεις του κράτους και του σχολείου. Πιο συγκεκριμένα, ένας βασικός λόγος είναι ότι τα παιδιά Ρομά είναι δίγλωσσα, καθώς το οικογενειακό τους περιβάλλον ομιλεί κυρίως «ρομανί» αλλά και ελληνικά και είναι κυρίως αναλφάβητο. Υπάρχει, επίσης, αρνητική επιρροή από οικογένεια σε οικογένεια, όσον αφορά το σχολείο, καθώς υπάρχει έντονη αλληλεπίδραση μεταξύ των γειτονικών οικογενειών. Φυσικά και η πολιτισμική κουλτούρα και οι τρόποι ζωής τους, είναι πολύ σημαντικός λόγος για την παραμέληση του σχολείου, για παράδειγμα στην ηλικία του ερχομού της εμμήνου ρύσεώς τους στα κορίτσια και για τα αγόρια της περιόδου ανάγκης δημιουργίας οικογένειας, απόκτησης τέκνων και εργασίας στην αγορά με την συνοδεία και την υποστήριξη και του πατέρα. Αβίαστα, λοιπόν, συνάγεται και το συμπέρασμα πώς και οι γονείς και οι κανόνες που έχουν δημιουργηθεί από την κουλτούρα τους, αποτελούν μια καταλυτική συνέπεια στην εκπαίδευση των παιδιών, τα οποία

γυρνώντας στο σπίτι τους δεν έχουν καμία βοήθεια στις εργασίες τους από τους ίδιους τους γονείς, οι οποίοι δεν έχουν ούτε βασικές γνώσεις να μεταδώσουν στα παιδιά τους, ούτε μπορούν να συνειδητοποιήσουν την αλλαγή που πραγματοποιεί η εκπαίδευση. Επίσης με το βιοτικό επίπεδο της οικογένειας, με την οικονομική τους ένδεια, πολλές φορές προτιμούν τα παιδιά τους να μην πάνε στο σχολείο, για να νιώθουν ότι είναι ασφαλή, μαζί και με ένα αίσθημα υπερπροστασίας που τους διακατέχει. Ένα βασικό παράδειγμα είναι η έλλειψη ηλεκτρισμού τις βραδινές ώρες, με αποτέλεσμα να μην έχουν την δυνατότητα τα παιδιά να διαβάζουν, ή την έλλειψη δυνατότητας να έχουν ένα γεύμα τα παιδιά τους κατά την διάρκεια του σχολείου. Επιπρόσθετα σε όλες αυτού του είδους τις ανάγκες, προσπαθεί συνεχώς το κράτος και το κάθε σχολείο να βοηθήσει, με την χορήγηση επιδόματος σε παιδιά που συμμετέχουν στο σχολείο, την χορήγηση πρωινού, ρούχων ορισμένες φορές αλλά και σχολικών υλικών, όπως τσάντες, μολύβια, τετράδια κλπ. Με την βοήθειά τους έχει αυξηθεί αρκετά ο αριθμός των μαθητών Ρομά τα τελευταία χρόνια. Τέλος η συχνή μετακίνηση των οικογενειών λόγω ενασχόλησης των Ρομά με το εμπόριο, για βιοποριστικούς λόγους, δεν επιτρέπει στα παιδιά να είναι σε ένα σταθερό σύστημα εκπαίδευσης, αλλά και ο παράγοντας της μη υποχρεωτικής εκπαίδευσης για τους Ρομά βοηθά στην αποφυγή της φοίτησης ή παύση της στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση.

Όσον αφορά την φοίτηση των παιδιών Ρομά στο σχολείο, στο παρελθόν συγκριτικά με το τώρα και οι πέντε ειδικοί συμφωνούν και επαυξάνουν πώς ο αριθμός των παιδιών Ρομά που φοιτούν σήμερα, έχει πολύ μεγάλη διαφορά με το παρελθόν. Οι προηγούμενες γενιές, που με την σειρά τους δημιούργησαν τις δικές τους οικογένειες σε μικρή ηλικία, έχοντας ήδη υπάρξει μαθητές στο σχολείο, γνωρίζουν τι προσφέρει το σχολείο και η εκπαίδευση στα παιδιά τους, σε έναν μεγάλο βαθμό, και έτσι παροτρύνουν και επηρεάζουν θετικά τα παιδιά τους να φοιτήσουν στο σχολείο. Αυτό έχει σαν θετικό αποτέλεσμα, ο αριθμός των παιδιών να αυξάνονται στα σχολεία, να παραμένουν όλο το χρόνο από την εγγραφή τους μέχρι το τέλος της σχολικής χρονιάς, καθώς επίσης και να έχουν οι γονείς και περισσότερες απαιτήσεις από τους δασκάλους και το σχολείο, χωρίς να είναι πλέον διστακτικοί όπως συνήθιζαν να είναι.

Βέβαια σε αυτό το γεγονός συντέλεσε και το ίδιο το σχολείο αλλά και η βοήθεια του κράτους, στηρίζοντας τις άπορες οικογένειες με βασικό σχολικό εξοπλισμό, επιδοτήσεις σε κάθε σχολική χρονιά και καθημερινή ασφαλή μεταφορά από και προς το σχολείο και τον καταυλισμό. Κοντά σε αυτό, παροτρύνθηκαν και πολλοί γονείς να στείλουν τα παιδιά τους και στο νηπιαγωγείο, παρόλο τον μεγάλο αριθμό παιδιών και μη Ρομά που υπάρχει στα νηπιαγωγεία. Σε αντίθεση, έτσι, με το παρελθόν και στα νηπιαγωγεία, όπως και στα σχολεία, η εμπιστοσύνη των Ρομά είναι μεγαλύτερη και η υπερπροστατευτικότητα μικρότερη. Θα αποτελούσε, βέβαια, παράλειψη αν δεν αναφέραμε και τα πολλά οφέλη του νηπιαγωγείου, ιδιαίτερα για τα παιδιά Ρομά, εφόσον, όπως υποστηρίχθηκε δεν

έχουν τα ίδια ερεθίσματα με τα μη Ρομά παιδιά. Ιδιαίτερης σημασίας είναι η εκμάθηση βασικών όρων και λέξεων στην ελληνική γλώσσα, στο νηπιαγωγείο, στα παιδιά Ρομά, που έχει ως αποτέλεσμα, όταν εγγράφονται στο σχολείο να είναι ευκολότερη η ενσωμάτωσή τους και να έχουν κοινή πορεία, καθώς θα έχουν την ίδια προσχολική εκπαίδευση, με τα μη Ρομά παιδιά. Χωρίς την φοίτηση στο νηπιαγωγείο και με την διαφορά των ερεθισμάτων που λαμβάνουν τα παιδιά από το οικογενειακό τους περιβάλλον, δημιουργούνται συχνά δυο ταχύτητες μέσα σε μια τάξη.

Επίσης, αναφέρθηκαν οι συνθήκες διαβίωσης των Ρομά, σύμφωνα με τους ειδικούς. Αρχικά είναι σημαντική η πληροφορία ότι οι οικίες τους είναι πλινθόκτιστες, χωρίς καλές υποδομές, χτισμένες σε μια ιδιαίτερα κακή περιοχή για τις χειμερινές εποχές, καθώς οι κακοκαιρίες τους δημιουργούν συχνά αρκετά προβλήματα, με αποτέλεσμα να οι συνθήκες ζωής τους να γίνονται ανθυγιεινές και ιδιαίτερα για τα παιδιά τους. Το ανθυγιεινό κλίμα που βρίσκονται είναι σημαντικός παράγοντας που τα παιδιά Ρομά προτιμούν να μην πάνε σχολείο. Οι ψυχρές συνθήκες, η έλλειψη ηλεκτροδότησης τις περισσότερες ώρες, υδροδότησης και αποχετευτικού συστήματος, καθώς επίσης και η συμβίωση μεγάλων οικογενειών και πολλών ατόμων σε έναν χώρο καθιστούν δυσκολότερη την ζωή τους, και κυρίως την πρόθεση των παιδιών να εργαστούν στο σπίτι για τις σχολικές υποχρεώσεις. Στην συγκεκριμένη ομάδα των Ρομά, που ζουν στους καταυλισμούς, η ζωή πλέον είναι πιο ευνοϊκή, καθώς δεν χρειάζονται τόσο να ταξιδέψουν μεγάλες αποστάσεις για μεγάλες χρονικές περιόδους, αλλά πλέον γνωρίζονται και συνυπάρχουν με τις τοπικές μη Ρομά κοινότητες και γνωρίζουν ακριβώς που μπορούν να εργαστούν, όντας πλέον καλά εδραιωμένοι στην περιοχή του Ηρακλείου. Λόγω των καλύτερων πλέον σχέσεων και των παρεμβάσεων που γίνονται, οι γονείς έχουν και κάποια στήριξη όσον αφορά την ενδυμασία των παιδιών τους, καθώς τους παρέχονται και από άλλες οικογένειες μέσω των σχολείων ρούχα και παπούτσια, πράγμα που αποτελούσε πρόβλημα παλαιότερα και οι γονείς προτιμούσαν να μείνουν τα παιδιά τους στο σχολείο, λόγω της μη δυνατότητας να παρέχουν κατάλληλο ρουχισμό στα παιδιά τους. Τέλος η διατήρηση της υγείας τους αποτελεί σημαντικό πρόβλημα, εφόσον έχουν πρόσβαση στο σύστημα υγείας για βασική στήριξη και όχι για έλεγχο για παράδειγμα της όρασης των παιδιών, και αυτές είναι επακόλουθες απαιτήσεις του σήμερα με την καθημερινή επαφή με το σχολείο.

Αναφορικά με την καθημερινή επαφή και διατήρηση των σχέσεων των Ρομά με τους μη Ρομά, ακόμη και στο σχολείο μεταξύ των παιδιών, υποστηρίχθηκε από όλους πώς, σχετικά με τους μεγάλους, οι Ρομά στηρίζουν αρκετά την τοπική αγορά, συνάπτουν σχέσεις με τους μη Ρομά της περιοχής αλλά πάντα υπάρχει μια στάση ή προκατάληψη μεταξύ τους και από τις δύο πλευρές, μικρή ή μεγάλη. Όσον αφορά τα παιδιά, που υπήρξε σημαντικό θέμα της έρευνάς μας, επαναλαμβάνουν στάσεις τις περισσότερες φορές των γονέων, κυρίως και σε ίδιους τους Ρομά τους καταυλισμού,

δηλαδή έχουν ρατσισμό και μεταξύ τους οι Ρομά. Αλλά υπάρχει συνεχή προσπάθεια ένωσης και συνεργασίας και στα δύο σχολεία από τους περισσότερους εκπαιδευτικούς. Ακόμη υπάρχει μια τάση για ομαδοποίηση, Ρομά με Ρομά και μη Ρομά με μη Ρομά αλλά υπάρχει η προσπάθεια κοινωνικοποίησης των Ρομά και ένωση των δύο κατηγοριών.

Όλα αυτά τα αποτελέσματα, βέβαια, οδήγησαν και σε κάποιες προτάσεις αντιμετώπισης, των δυσκολιών και των αρνητικών παραγόντων που μπορούν να μειωθούν με στόχο την μείωση της σχολικής διαρροής των Ρομά παιδιών. Υπήρξαν προτάσεις αντιμετώπισης και από τις δύο μεριές.

Σύμφωνα με τους Ρομά, υποστηρίχθηκε πώς στη μείωση της σχολικής διαρροής θα βοηθούσε η ύπαρξη δωρεάν μεταφοράς με λεωφορείο, με σκοπό την παραμονή των παιδιών στο ολοήμερο πρόγραμμα του σχολείου, όπου θα τους παρέχεται μεγάλη βοήθεια στο διάβασμα. Παράλληλα, είναι σημαντική να επισημανθεί, η θέληση των γονέων να συμμετέχουν σε κάποιο πρόγραμμα, με άτομα μεγαλύτερης ηλικίας που έχουν ανάγκη και θέληση για εκπαίδευση, κάτι σαν σχολείο δεύτερης ευκαιρίας. Για έστω εκμάθηση βασικών γνώσεων δημοτικού, έτσι ώστε και οι ίδιοι να είναι ανεξάρτητοι, αλλά και να μπορούν να βοηθούν τα ίδια τους τα παιδιά και να τα στηρίζουν σε ότι έχει να κάνει με την εκπαίδευσή τους και το σχολείο. Ακόμη και οι ειδικοί, όσοι συμμετείχαν στην έρευνά μας, υποστήριξαν πώς μετά από κάποια έτη φοίτησης τα νέα παιδιά που έχουν γίνει πλέον γονείς, αντιλαμβάνονται θετικά την εκπαίδευση των παιδιών τους, εφόσον έχουν περάσει από το σχολείο και υπάρχει και άλλη στάση απέναντι στα παιδιά τους. Δηλαδή εμπιστεύονται το σχολείο και δεν είναι τόσο υπερπροστατευτικοί ως προς τα παιδιά τους και το σχολείο, όσο ήταν οι προηγούμενες γενεές.

Άλλος ένας σημαντικός παράγοντας που ευνοεί την διαρροή είναι ο τόπος και τρόπος διαμονής των Ρομά. Επιθυμούν να διαμένουν σε ένα χώρο με καλύτερες συνθήκες όπου θα υπάρχει ρεύμα, έτσι ώστε να υπάρχει φώς για τα παιδιά τους, να μπορούν να διαβάζουν και νερό για να έχουν πάντα καθαρά ρούχα, γιατί όπως ανέφεραν και οι ίδιοι, τα μη καθαρά ρούχα, πολλές φορές υπήρξαν η αιτία τα παιδιά να μην πάνε σχολείο. Οι ειδικοί συμφώνησαν επίσης με τους Ρομά στο θέμα αυτό και συμπλήρωσαν πώς ακόμη και οι κατοικίες τους δεν βοηθούν, καθώς τα σπίτια είναι κατοικούμενα από πολυμελείς οικογένειες και μικρό εξοπλισμό επίπλων. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τα παιδιά να μην έχουν ούτε έπιπλα για να διαβάσουν.

Λόγω ότι οι Ρομά κατέχουν πολυμελείς οικογένειες και συζούν πολλές φορές και στην ίδια κατοικία ή εν πάση περιπτώσει οι κατοικίες τους βρίσκονται πολύ κοντά, αυτό τους δημιουργεί πολλές φορές προβλήματα όπως διαπληκτισμούς και αρνητική επιρροή, για παράδειγμα στην φοίτηση στο σχολείο. . Επομένως, οι ίδιοι δήλωσαν, πώς θα προτιμούσαν να διασπαστούν με κάποιο τρόπο οι

καταυλισμοί μεταξύ τους. Αυτό ίσως να βοηθούσε και τα παιδιά τους, να μην επηρεάζονται από τα άλλα Ρομά παιδιά κυρίως της ίδιας ηλικίας, καθώς πολλά επηρεάζονται από άλλα και δεν πάνε στο σχολείο. Υπάρχει έντονος ρατσισμός μεταξύ των Ρομά επίσης, όπως ανέφεραν και οι ίδιοι αλλά και οι ειδικοί και σε μεγάλο βαθμό μέσα στον καταυλισμό. Μαζί με αυτό, ίσως και η κοινωνικοποίησή τους να ήταν σε ένα καλύτερο στάδιο, χωρίς την ύπαρξη κλίκων (Ρομά και μη Ρομά) όπως υπάρχουν τώρα. Τα Ρομά παιδιά δεν ανοίγονται, δεν συμμετέχουν σε ομάδες που διακατέχονται από μη Ρομά παιδιά, παρά «εγκλωβίζονται» μέσα σε ομάδες με Ρομά, ακόμη και αν στο τέλος δεν υπάρχει ουσιαστικά καλή σχέση μεταξύ τους, αλλά διαμάχες και ανταγωνισμός. Αυτές βέβαια οι σχέσεις αναπτύσσονται και εξαρτώνται και από τις δράσεις που πραγματοποιούνται στα πλαίσια του σχολείου και την νοοτροπία που επικρατεί στους ίδιους τους εκπαιδευτικούς. Αυτοί είναι δύο πολύ σημαντικοί λόγοι που αφορούν την κατάσταση των σχέσεων των παιδιών Ρομά με μη Ρομά και την κοινωνικοποίηση των Ρομά παιδιών στο πλαίσιο του σχολείου. Μετά από την συζήτηση με μέλη και των δύο σχολικών κοινοτήτων, δηλαδή και με κάποιους Ρομά γονείς που τα παιδιά τους πηγαίνουν στα δύο αυτά σχολεία, αλλά και με κάποιους εκπαιδευτικούς και τους διευθυντές των σχολείων αυτών, διακρίναμε διαφορά στην προσέγγιση του κάθε σχολείου απέναντι στην εκπαίδευση των Ρομά παιδιών, αντιμετώπιση και ύπαρξη ευκαιριών.

Σε γενικότερο επίπεδο, σημαντική είναι και η ύπαρξη προτεινόμενων εκστρατειών για την προσπάθεια για μελλοντική επιτυχία των Ρομά εργασιακά. Εκστρατείες με στόχο, παραδείγματος χάριν, την παροχή κινήτρων σε ολόκληρες οικογένειες και κοινότητες Ρομά να συμμετέχουν στην προσπάθεια για την βελτίωση της σχολικής απόδοσης. Αυτό, στην σημερινή εποχή, επιδιώκεται και από το κράτος, τους κρατικούς οργανισμούς, μαζί με το σχολείο να συμπεριλαμβάνεται, και σε κάποιο μικρό βαθμό και από τον ίδιο τον περίγυρο, μη Ρομά, που όπως αναφέρθηκε στην έρευνά μας, κάνουν μικρά και σταθερά, στον συγκεκριμένο πληθυσμό της Αλικαρνασσού, βήματα βελτίωσης και ευαισθητοποίησης απέναντι στην κοινότητα των Ρομά.

Παράλληλα, ούσες ένας καταλυτικός ρόλος στην οικογένεια και στην εκπαίδευση των παιδιών Ρομά, οι μητέρες, θα μπορούσαν και οι ίδιες να στηριχθούν, εντατικοποιώντας μια προσπάθεια σε συνεργασία και με τους εκπρόσωπους του δήμου, έχοντας την ικανότητα να εξασφαλίζουν ένα οικονομικό, έστω και μικρό, εισόδημα στο σπίτι. Αυτό θα μπορούσε να υλοποιηθεί με την ίδρυση μια δικής τους επιχείρησης, χειροτεχνίας, για παράδειγμα, καθώς για κάποιο διάστημα, θα μπορούσε να τους παρέχει ο δήμος κάποια απαιτούμενη κατάρτιση- εκπαίδευση για το τι ακριβώς χρειάζεται να γνωρίζουν και να κάνουν και έπειτα να συμμετέχουν σε κάποιες εκδηλώσεις και να αποζημιώνονται για αυτήν τους την εργασία.

Πράγματι, σύμφωνα με την Εθνική Επιτροπή για τα δικαιώματα του ανθρώπου αναφέρεται κάποια προσπάθεια από την πολιτεία «στον τομέα της κατάρτισης –απασχόλησης, [όπου] μπήκαν σε εφαρμογή κάποια ευρωπαϊκά ή μικτά προγράμματα εκπαίδευσης σε παραδοσιακά αλλά και μη παραδοσιακά επαγγέλματα (υδραυλικός, μηχανικός αυτοκινήτων κλπ) . Το πρόβλημα είναι ότι αφορούν ελάχιστους (γύρω στα 1. 300 άτομα) . » (Εθνική Επιτροπή για τα δικαιώματα του ανθρώπου, 2001:16)

Με αυτήν την αναφορά, προτείνεται ως μέτρο αντιμετώπισης της ανεργίας και αδυναμίας ενσωμάτωσης των Τσιγγάνων στην ευρύτερη κοινωνία, «εκτός από τον βασικότατο όρο που είναι η ένταξή τους στο εκπαιδευτικό σύστημα αλλά και στα προγράμματα κατάρτισης, πρέπει να εκπαιδευτούν στελέχη που να κατανοούν τις ιδιαιτερότητες των Τσιγγάνων ώστε να τους βοηθήσουν να βρουν εναλλακτικά πεδία απασχόλησης. Τα προγράμματα επαγγελματικού προσανατολισμού (αναπροσανατολισμού) οφείλουν να είναι ρεαλιστικά, να στηρίζονται σε μελέτες της αγοράς εργασίας και των δεδομένων που αφορούν στους Τσιγγάνους. Πρέπει επίσης να δημιουργηθούν ή να αξιοποιηθούν τα υπάρχοντα κέντρα πληροφόρησης των Τσιγγάνων που λειτουργούν σε κάθε δήμο για να ενισχυθεί ποικιλοτρόπως η επιχειρηματικότητα των Τσιγγάνων. Για λόγους κοινωνικής δικαιοσύνης ενδείκνυται η υιοθέτηση θετικών μέτρων, όπως κάποια ποσόστωση στις προσλήψεις Τσιγγάνων στον δημόσιο τομέα. (Εθνική Επιτροπή για τα δικαιώματα του ανθρώπου, 2001:16)

Κοντά σε αυτό, ένας τρόπος καταμέτρησης της προόδου που συντελείται στην ένταξη των Ρομά και στην άρση των εμποδίων είναι η θέσπιση μετρήσιμων δεικτών, για παράδειγμα με την καταμέτρηση των φοιτητών Ρομά στην εκπαίδευση, την αναζήτηση των λόγων της αποφυγής της φοίτησης των Ρομά στο σχολείο και αν η πρόσβασή τους στην εκπαίδευση είναι ποιοτική χωρίς διαχωρισμό και διακρίσεις. Επίσης σημαντική θα ήταν και η ύπαρξη νέων νηπιακών σταθμών σε κοντινή απόσταση από τον καταυλισμό και παρότρυνση για καθημερινή επίσκεψη σε αυτά. Η φροντίδα από μικρή ηλικία θα μείωνε αρκετά τις μεγάλες πιθανότητες ανισότητας ευκαιριών, εγκατάλειψης του σχολείου και τον αναλφαβητισμό των Ρομά. Επίσης πολύ σημαντική είναι και η δυνατότητα πρόσβασης στο σύστημα υγείας (υγειονομική περίθαλψη) και στις δημόσιες υπηρεσίες που αφορούν την απασχόληση. Αυτά μπορούν να πραγματοποιηθούν κι με την συνεργασία μη κρατικών-κυβερνητικών οργανισμών.

Αναφορικά με τους νηπιακούς σταθμούς που προαναφέρθηκε, επίσης σημαντική κίνηση θα ήταν και η παρακολούθηση και στήριξη των μαθητών κατά τη διαδικασία της εγγραφής σε νηπιαγωγεία και δημοτικά σχολεία και στήριξή τους για την αποτροπή διαρροών στο πρώτο κρίσιμο διάστημα.

Βέβαια για να πραγματοποιηθεί σωστά η όποια πρωτοβουλία κρατική ή μη για παρέμβαση, απαραίτητη είναι η ύπαρξη και η σωστή χρήση της αξιολόγησης με σκοπό την εμφάνιση της απόδοσης ή μη της όποιας παρέμβασης. Οι μέθοδοι της αξιολόγησης, μετά την παρέμβαση, πρέπει να πραγματοποιούνται από κάθε πλευρά δράσης. Σημαντική είναι, για παράδειγμα, η δέσμευση του κάθε εκπαιδευτικού που απαιτείται, με στόχο την ευημερία των μαθητών του.

Επίσης, με αφορμή την αναφορά στην σημασία του δασκάλου να δεσμευτεί με στόχο την ευημερία των μαθητών, οι Βασιλειάδου Μαρία και Παυλή- Κορρέ Μαρία αναφέρουν τις εξής προτεινόμενες παρεμβάσεις στα πλαίσια του σχολείου :

- «Θετική δράση (από την πλευρά της πολιτείας προς τους Τσιγγάνους) για την ουσιαστική ισότητα στην εκπαιδευτική διαδικασία. Αυτό σημαίνει άνισες ευκαιρίες για απόκτηση ίσων δυνατοτήτων ως προς την πρόσβαση και την τακτική φοίτηση στο σχολείο.
- Επαναπροσδιορισμό της δομής και των λειτουργιών του σχολικού συστήματος με βάση τις διαφορετικές προϋποθέσεις και ιδιαιτερότητες (κοινωνικές, πολιτισμικές, οικονομικές) των μαθητών του.
- Ενίσχυση και ενθάρρυνση των εγγράμματων Τσιγγάνων για την πρόσβασή τους στην κοινωνική, πολιτική, οικονομική και πολιτισμική ζωή της χώρας, ώστε να μετασχηματιστεί η θεώρηση των Τσιγγάνων για την αξία της εκπαίδευσης και του ρόλου που αυτή μπορεί να διαδραματίσει στη δυναμική τους ένταξη.
- Αναγνώριση και ανταπόκριση στις διαφορετικές ανάγκες των μαθητών, ώστε να ην αποτελεί το σχολείο πεδίο αντιπαράθεσης, όπου οι εθνοπολιτισμικές ομάδες είναι ξένες μεταξύ τους και έχουν αίσθηση του «εμείς» και «εσείς», του «εμείς» και «αυτοί».
- Πολιτισμικό πλουραλισμό στο σχολείο που να πραγματώνεται σε διαπολιτισμική εκπαίδευση, ώστε οι εμπλεκόμενοι πολιτισμοί να εκφράζονται και να αλληλεπιδρούν με έναν ισότιμο τρόπο.
- Αντιμετώπιση των παιδιών, ανεξάρτητα από την κοινωνικο-πολιτισμική ομάδα από την οποία προέρχονται, ως φορέων πολύτιμης εμπειρίας και πολιτισμού.
- Εκπαίδευση των δασκάλων για τους διαφορετικούς πολιτισμούς που θα συναντήσουν μέσα στην τάξη τους, τόσο στη βασική τους εκπαίδευση όσο και κατά την επιμόρφωσή τους.
- Αναγνώριση, Κατανόηση και Σεβασμό των διαφορετικών πολιτισμών τόσο μέσα στο σχολείο αλλά και στο ευρύτερο εκπαιδευτικό σύστημα, καθώς και στον κοινωνικό περίγυρο.

- Αποδοχή του πολυπολιτισμικού χαρακτήρα της κοινωνίας, που σημαίνει ισότιμη θέση του κάθε πολιτισμού ξεχωριστά, ώστε να επιτευχθεί η διαπολιτισμική εκπαίδευση μέσα στο ελληνικό σχολείο. »(Βασιλειάδου, Μ. , Παυλή- Κορρέ, Μ. , 2011:83)

10 Συμπεράσματα

Έπειτα από την έρευνα που πραγματοποιήθηκε για την διερεύνηση των λόγων της ύπαρξης της μαθητικής διαρροής των παιδιών Ρομά στο Δήμο Ηρακλείου και πιο συγκεκριμένα στην περιοχή της Νέας Αλικαρνασσού, καθώς και τρόπους ώστε αυτή η κατάσταση να αλλάξει και να μην παραμείνει παγιωμένη, καταλήξαμε στις ακόλουθες διαπιστώσεις.

Αρχικά, οι ίδιοι οι γονείς Ρομά με την πάροδο του χρόνου έχουν κατανοήσει τη χρησιμότητα της εκπαίδευσης σε όλους τους τομείς της ζωής. Ακόμα και οι ίδιοι που δεν πήγαν σχολείο ή το σταμάτησαν για τους λόγους που τους επέβαλε η κουλτούρα τους το έχουν μετανιώσει και επιθυμούν τη συμμετοχή τους σε ένα σχολείο δεύτερης ευκαιρίας ή τη δυνατότητα να μάθουν κάτι παραπάνω όπως ανάγνωση. Η μη εύρεση μιας σταθερής εργασίας καθώς και η εκμετάλλευση και ο ρατσισμός που υφίστανται είναι ένας ακόμα λόγος για την αλλαγή της οπτικής τους για το εκπαιδευτικό σύστημα.

Από την άλλη πλευρά οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα παιδιά Ρομά, οι οποίες αναφέρθηκαν εκτενέστερα παραπάνω, προσπαθούν να αντιμετωπιστούν από τις τοπικές αρχές του Δήμου, από τα Υπουργεία καθώς και από ανεξάρτητες και μη κυβερνητικές οργανώσεις και φορείς. Για παράδειγμα μια ιδέα που προσπαθούν να εκκινήσουν, συγκεκριμένα στην εκμάθηση της Ελληνικής Γλώσσας, έτσι ώστε να τους είναι πιο εύκολη η διαδικασία της εκμάθησης, είναι η απόκτηση κάποιων βασικών γνώσεων των καθηγητών και εκπαιδευτικών της προφορικής γλώσσας τους, με την συνοδεία κάποιων συγγραμμάτων που έχουν γραφεί για αυτόν τον σκοπό.

Επίσης είναι αλήθεια πως από την μεριά τους, οι σχετιζόμενες υπηρεσίες με τους Ρομά προσπαθούν να βελτιώσουν τη ζωή τους, να βρουν πρόσκαιρες ή μόνιμες λύσεις σε κάποια προβλήματα τους. Η συνεργασία μεταξύ τους έχει αποφέρει καρπούς. Αυτό διαπιστώθηκε στις συνεντεύξεις που έγιναν αφού οι απαντήσεις που λάβαμε και από τον Ρομά πληθυσμό και από τις υπηρεσίες ήταν παρόμοιες. Οι υπηρεσίες έχουν αντιληφθεί τις πραγματικές ανάγκες του πληθυσμού και προσπαθούν να βρουν τρόπους και μέσα για την ικανοποίησή τους.

Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά το σχολείο, οι επιμορφωτικές δράσεις ευαισθητοποίησης προς τους εκπαιδευτικούς και διευθυντές των σχολείων είναι απαραίτητο να ενταθούν, ώστε να αναδειχθούν οι καλές πρακτικές σε μια μαθητοκεντρική κυρίως προσέγγιση που θα αντλεί τις θεωρίες μάθησης και θα δίνει έμφαση στον ενεργό ρόλο που (πρέπει να) διαδραματίζει ο μαθητής στη διαδικασία της μάθησης (Παρθένης, 2013:88-116) . Επιπλέον, πρέπει να αναπτυχθεί η

αντίληψη για ένα κοινωνικά ουδέτερο σχολείο το οποίο δεν θα αποτελεί πια έναν από τους ισχυρότερους μηχανισμούς αναπαραγωγής των εκπαιδευτικών ανισοτήτων (Bourdieu 1977) . Το σχολείο πρέπει να «πειστεί» να αναλάβει την ευθύνη της εκπαίδευσης όλων των παιδιών, χωρίς το άλλοθι του «ελλείμματος» των οικογενειών τους. Η άρση στερεοτυπικών αντιλήψεων, που αναδείχθηκαν σε κάποιες περιπτώσεις από τις συνεντεύξεις, απαιτεί πέρα από επιμορφώσεις, και δράσεις που θα ενισχύσουν την πραγματική εμπλοκή των γονέων στη σχολική ζωή που δεν θα περιορίζεται στην απλή τους παρουσία σε κάποιες εκδηλώσεις. Τα ολοήμερα τμήματα και τμήματα ένταξης πρέπει να πολλαπλασιαστούν και να ενισχυθούν, ώστε να διαμορφωθούν οι συνθήκες για μια επιτυχή σχολική σταδιοδρομία. Στόχος πλέον δεν μπορεί να είναι μόνο η «παρουσία» των Ρομά γονέων και παιδιών στο σχολείο. Η ενίσχυση των σχολικών μονάδων με συνεργάτες του Προγράμματος, όπως οι συντονιστές και οι διαμεσολαβητές, αλλά και με εξειδικευμένο επιστημονικό δυναμικό, όπως ψυχολόγους και κοινωνικούς λειτουργούς, είναι απαραίτητη για τη μετάβαση των Ρομά από την απλή παρουσία, εξαιρετικά σημαντική σε πρώτη φάση, στην ενεργό συμμετοχή.

Τέλος, σε σύγκριση των βιβλιογραφικών πηγών με την πραγματικότητα που είδαμε από τους ερωτώμενους, καταλήξαμε σε κάποια σημαντική πλέον διαφορά, παρατηρώντας πώς τα δεδομένα που περιγράφονται από την βιβλιογραφία που καταγράψαμε έχουν μεγάλη διαφορά και αποτελούν παρελθόν για τους Ρομά του Ηρακλείου. Οι Ρομά του Ηρακλείου έχουν αντιληφθεί σε σχετικά μεγάλο βαθμό τον ρόλο του σχολείου, υπάρχει άλλη νοοτροπία και όραμα για τα παιδιά τους κυρίως, καθώς έχουν αρχίσει και έχουν και άλλες απαιτήσεις για τους ίδιους τους τους εαυτούς, ζητώντας μια δεύτερη ευκαιρία για την απόκτηση βασικών γνώσεων της Ελληνικής Γλώσσας, με την αιτιολόγηση ότι χρειάζονται να είναι ανεξάρτητοι και να μπορούν να βοηθήσουν τα παιδιά τους στο καθημερινό διάβασμα. Επίσης η συνέχιση του σχολείου και στις τάξεις του Γυμνασίου και Λυκείου είναι επιθυμητές από τους ίδιους τους Ρομά για τα παιδιά τους, γεγονός που είναι θαυμάσιο, αν συγκρίνει κανείς τα γεγονότα του παρελθόντος με τα σημερινά και την εξέλιξή τους. Σαν γενικό συμπέρασμα και κατακλείδα είναι σημαντική να αναφερθεί η αλλαγή και διαφορά κάθε φυλής Ρομά αλλά και πώς όλοι οι παράγοντες, όλοι οι τομείς , οι ειδικευόμενοι στο θέμα της εκπαίδευσης των Ρομά αλλά και οι ίδιοι οι Ρομά, αν έχουν θέληση να αλλάξουν την κατάσταση της διαρροής με την καλή συνεργασία και τον σεβασμό στην διαφορετικότητα, μπορούν να το καταφέρουν, όπως στους Καταυλισμούς των Ρομά στο Ηράκλειο!

11 Βιβλιογραφία

- Λυδάκη, Α. (1998) , *Οι Τσιγγάνοι στην πόλη. Μεγαλώνοντας στην Αγία Βαρβάρα.* , Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα.
- Γιαννακόπουλος, Τ. (1982) , *Τσιγγάνικα Λαϊκά Τραγούδια και Μπαλάντες*, Εκδόσεις Θουκυδίδης, Αθήνα.
- Γκόβαρης, Χ. (2011) , *Εισαγωγή στη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση*, Αθήνα: Διάδραση.
- Γκότοβος, Α. Ε. (2004) , *Η εκπαιδευτική ένταξη παιδιών με ρόμικη προέλευση: θεωρία, εμπειρία, προοπτικές*, Ιωάννινα.
- Μάρκου, Γ. Π. (2010) , *Εισαγωγή στη διαπολιτισμική εκπαίδευση.* , Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Μάρκου, Γ. Π. (2013) , *Μια ελπιδοφόρα προοπτική στη διαπολιτισμική ένταξη των τσιγγάνων: Στοχασμοί μέσα από την εμπειρία του προγράμματος για την εκπαίδευση των τσιγγανοπαίδων*. , Στο Γ. Φλουρής, Λ. Γιώτη, Χ. Παρθένης, Ε. Μηλίγκου (επιμ.) *Δια βίου εκπαίδευση και επιμόρφωση των εκπαιδευτικών υπό το πρίσμα της διαπολιτισμικής οπτικής: Το πρόγραμμα “Εκπαίδευση των Παιδιών Ρομά” ως αφετηρία νέων θεωρητικών και εμπειρικών προσεγγίσεων.* , Αθήνα: ΕΚΠΑ.
- Μωραϊτου, Μ. (2013) *Η υγεία των Ρομά που ζουν στην Ελλάδα. Μελέτες και Εφαρμογές.* , Λυδάκη Α. (Επιμ.) , Ρομά. Πρόσωπα πίσω από τα Στερεότυπα, . Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Νικολάου, Γ. (2007) , *Κατανοώντας τις δυσκολίες υλοποίησης των διεθνών αποφάσεων για την προστασία πολιτισμικών διαφορών: Θεωρητικά διλήμματα και πολιτικά διακυβεύματα. Συγκριτική και διεθνής εκπαιδευτική θεώρηση*, Τεύχος 9^ο , Αθήνα: Πατάκη.
- Παρθένης, Χ. (2013) , *Θεωρία και Πράξη: μακρο- και μικροπροσεγγίσεις της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης υπό το πρίσμα εφαρμοσμένων εκπαιδευτικών προγραμμάτων.* , Αθήνα, Μεταίχμιο.
- Πολυχρόνη, Φ. , Ράλλη, Α. (2013) *Μαθησιακή υποστήριξη για παιδιά Ρομά: προκλήσεις και προοπτικές.* , Στο Γ. Φλουρής, Λ. Γιώτη, Χ. Παρθένης, Ε. Μηλίγκου (επιμ.) *Δια βίου εκπαίδευση και επιμόρφωση των εκπαιδευτικών υπό το πρίσμα της διαπολιτισμικής οπτικής: Το πρόγραμμα “Εκπαίδευση των Παιδιών Ρομά” ως αφετηρία νέων θεωρητικών και εμπειρικών προσεγγίσεων.* , Αθήνα: ΕΚΠΑ.
- Πουλόπουλος Χ. (2011) , *Κοινωνική εργασία και Εξαρτήσεις. Οι κοινότητες της αλλαγής*, Αθήνα: ΤΟΠΟΣ.
- Σαλωνίτης, Π. (2004) , *Εκπαίδευση Τσιγγανοπαίδων και Επιμόρφωση εκπαιδευτικών.* Ιωάννινα, χ. ε.

- Στασινός, Δ. Π. (2004) , *Ταυτότητα Τσιγγανοπαίδων και Σχολείο :Συμπεριφορές , Στάσεις, Προσδοκίες.* , Ιωάννινα, χ. ε.
- Τρέσσου, Ε. (2002) , . Πρόλογος, στο Ε. Τρέσσου & Σ. Μητακίδου (Επιμ.) , *Η Διδασκαλία της Γλώσσας και των Μαθηματικών: Εκπαίδευση Γλωσσικών Μειονοτήτων*, Θεσσαλονική: Παρατηρητής.
- Χατζησαββίδης, Σ. (2007) , Οι Ρομ στην ιστορία της ανθρωπότητας και της Ελλάδας. Στο Ν. Μήτσης & Τ. Τριανταφυλλίδης (Επιμ.) , *Ετερότητα στην σχολική τάξη και Διδασκαλία της Ελληνικής Γλώσσας και των Μαθηματικών: Η περίπτωση των Τσιγγανοπαίδων.* , Αθήνα: Επτάλοφος Α. Β. Ε. Ε.
- Kvale, S. (1996) , *Interviews, an introduction to qualitative research interviewing.* Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Roma and Travellers in public Education(2006) , *An overview of the situation in the E. U. Members States*, EUMC.

11.2 Ηλεκτρονική Βιβλιογραφία

- Ανέλιξις, Εταιρία Συμβούλων (χ, χ) , «Σχεδιασμός της στρατηγικής για την κοινωνική ένταξη των Ρομά στην Περιφέρεια Κρήτης Φάση Α». , Ηράκλειο Κρήτης, πρόσβαση στις 20 Μαΐου 2017, <http://www.pepkritis.gr/wp-content/uploads/2016/03/roma_fasi-A.pdf>
- Βασιλειάδου, Μ. & Παυλή-Κορρέ, Μ. (2011) , *Η εκπαίδευση των τσιγγάνων στην Ελλάδα*. , Αθήνα: ΥΠΔΒΜΘ, Ι. ΝΕ. ΔΙ. ΒΙ. Μ, πρόσβαση στις 21 Μαρτίου 2017, <<http://www.gsae.edu.gr/el/meletes>>
- Βασιλειάδου, Μ. , Παυλή- Κορρέ, Μ. (2011) , Αθήνα, πρόσβαση στις 12 Ιουνίου 2017, <<http://www.gsae.edu.gr/attachments/article/.pdf>>
- Διαβαλκανικό Ινστιτούτο Δημόσιας Διοίκησης (2011) , *Μελέτη Ανίχνευσης Εκπαιδευτικών Αναγκών στο πλαίσιο του Υποέργου 1της Πράξης: «Βελτίωση και αναβάθμιση των Γνώσεων και Δεξιοτήτων των Μελών της ΑΔΕΔΥ»*. , επιμέλεια PLANET, Θεσσαλονίκη, πρόσβαση στις 16 Μαρτίου 2017,<http://www.mnec.gr/images/Meletes_Ellinikou_Dimosiou/diavalkaniko-inst-dimosias-dioikisis/meleti-anixnefsi-ekpaideftikon-anagkon.pdf>
- Εθνική Επιτροπή για τα δικαιώματα του ανθρώπου(2009) , *Εκθεση και προτάσεις για ζητήματα σχετικά με την κατάσταση και τα δικαιώματα των Τσιγγάνων στην Ελλάδα*. , Αθήνα, Ελληνική Δημοκρατία, πρόσβαση στις 9 Ιουλίου 2017, <http://www.nchr.gr/images/pdf/apofaseis/roma/Apofasi_EEDA_Tsigganoi_2009_FINAL.pdf>
- Εθνική Επιτροπή για τα δικαιώματα του ανθρώπου (2001) , *Η κατάσταση των Τσιγγάνων στην Ελλάδα*, Αθήνα, Ελληνική Δημοκρατία, πρόσβαση στις 15 Μαρτίου 2017, <<http://www.nchr.gr/index.php/2013-04-03-10-23-48/2013-04-03-10-46-29>>
- Ελληνική Δημοκρατία, Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης (2011) , *Πλαίσιο Εθνικής Στρατηγικής Για τους Ρομά* , πρόσβαση στις 22 Μαΐου 2017, <<http://www.ekka.org.gr/files/roma3414.pdf>>
- Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (2015) , *Υλοποίηση δράσεων για την εκπλήρωση της θεματικής της εκ των προτέρων αιρεσιμότητας 10, 1:Παρατήριο για τα θέματα καταγραφής και αντιμετώπισης της μαθητικής διαρροής*, Υπουργείο Πολιτισμού, Παιδείας και Θρησκευμάτων, Αθήνα, πρόσβαση στις 23 Ιουνίου 2017, <http://www.iep.edu.gr/images/IEP/Dioikisi_Domi/Domi/Aytoteleis_Monades/IEP_Stratigiko_sxedio_gia_ti_mathitiki_diarroi_150515.pdf>

- Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (2017) , *Η μαθητική διαρροή στην ελληνική πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση*, Παρατηρητήριο για τα θέματα καταγραφής και Αντιμετώπισης της Σχολικής Διαρροής, Αθήνα, πρόσβαση στις 21 Ιανουάρι 2017, <http://iep.edu.gr/images/IEP/EPISTIMONIKI_YPIRESIA/Paratiritirio/2017/Mathitiki_Diarroi_Ereyna_2013-2016_Paratiritirio_Mathitikis_Diarrois.pdf>
- Καρπόζηλος, Κ. (2004), *Η εικόνα των Τσιγγάνων στον ημερήσιο τύπο:Μια πρώτη προσέγγιση* , Ιωάννινα, πρόσβαση στις 22 Μαρτίου 2017, <<http://repository.edulll.gr/edulll/retrieve/1609/276.pdf>>
- Μαρσέλος, Ε. (χ. χ) , *Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Τσιγγανοπαίδων*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, πρόσβαση στα 22 Ιουνίου 2017, <<http://repository.edulll.gr/edulll/retrieve/2202/687.pdf>>
- Μήτσης, Ν. , (2008) , *Ένταξη Τσιγγανοπαίδων στο σχολείο.* , Υπόεργο 10: Εξωτερική αξιολόγηση του έργου. Τελική έκθεση αξιολόγησης, OMAS SYNERGON Ltd. , πρόσβαση στις 13 Μαρτίου 2017, <<http://repository.edulll.gr/edulll/retrieve/1045/201.pdf>>
- Νόβα- Καλτσούνη, Χ. (2004) , *Η τσιγγάνικη οικογένεια στην ελληνική κοινωνία.* , Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, πρόσβαση στις 20 Μαρτίου 2017 , <<http://repository.edulll.gr/edulll/handle/10795/265>>
- Παναγόπουλος, Συμεών (2014) , «Η Κοινότητα των Ρομά στην περιοχή της Αμαλιάδος. Κοινωνιολογική Προσέγγιση των εκδηλώσεων συγκρότησης, εξέλιξης και προοπτικής. », Μεταπτυχιακή Εργασία, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Φλώρινα, πρόσβαση στις 10 Φεβρουαρίου 2017, <<https://dspace.lib.uom.gr/bitstream/2159/16099/3/PanagopoulosSymeonMsc2014.pdf>>
- Παρθένης, Χ. , Φραγκούλης, Γ. (2013) , *Η πρόκληση της εκπαιδευτικής και κοινωνικής ένταξης των παιδιών Ρομά: Η (επιτυχής;) περίπτωση της Αγίας Βαρβάρας.* , Πανεπιστήμιο Αθηνών, πρόσβαση στις 11 Ιουνίου 2017, <<https://eclass.uoa.gr/>>
- Πίτσιου, Χ. & Λάγιος, Β. (2007) . *Η θέση των τσιγγανοπαίδων στο σχολείο και οι εκπαιδευτικές πρακτικές του ΥΠ. Ε. Π. Θ. για την εκπαίδευσή τους.* Πρόσβαση στις 10 Μαρτίου 2017, <http://www.elliepek.gr/documents/4o_synedrio_eisigiseis/16_22.pdf>
- Τσακίρης, Δημήτριος Ν. (2004) , *Πολιτική ευρωπαϊκών κρατών και Τσιγγάνοι-Rom: Μια ιστορική επισκόπηση.* , επιμέλεια Κιαπίδου, Ειρήνη-Σοφία, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, πρόσβαση στις 10 Ιανουαρίου 2017, <<http://repository.edulll.gr/edulll/retrieve/1664/284.pdf>>
- Bourdieu, P. , Passeron, J. C. (1977) , *Reproduction in Education, Society and Culture.* , London: Sage, viewed 25 July 2017, <<http://www.public.iastate.edu/~carlos/607/readings/bourdieu1.pdf>>

- EUMC, (2006) , *Roma and travellers in Public Education: An overview of the situation in the EU Member States.* , viewed 25 July 2017, <file:///C:/Users/tasia/Downloads/179-roma_report.pdf>
- Matthews, M. R. (1994) . , *Science Teaching: The Role of History and Philosophy of Science*, Routledge: New York. , viewed 15 July 2017, <https://books.google.gr/books?hl=en&lr=&id=qnwzRqh5jFMC&oi=fnd&pg=PR11&dq=Science+Teaching:+The+Role+of+History+and+Philosophy+of+Science,+Routledge:+New+York.&ots=3tQWxvbZ9c&sig=iEADU8ak1r4MGs6e5ozMCRZJ09c&redir_esc=y#v=onepage&q=Science%20Teaching%3A%20The%20Role%20of%20History%20and%20Philosophy%20of%20Science%2C%20Routledge%3A%20New%20York.&f=false>
- Pedagogie de Chantier (2014) , *Αίτια της σχολικής διαρροής, των ομάδων κινδύνου και καταγραφή των υπάρχόντων μέσων για την καταπολέμηση της σχολικής διαρροής. Εκπαίδευση στο Εργοτάξιο.* , επιμέλεια : ΚΕΚ ΝΕΟ ΘΕΤΙΚΟ: Ν. , TSIRONIS, I. & SIA ΟΕ, Ελλάδα, πρόσβαση στις 10 Ιανουάριου 2017, <<http://www.kekneothetiko.gr/wp-content/files/01.pdf>>

11.3 Επιστημονικά Άρθρα

- Ευρωπαϊκή Επιτροπή-Δελτίο Τύπου, *Ένταξη των Ρομά: Απαιτείται περισσότερη προσπάθεια για τη βελτίωση της πρόσβασης στην εκπαίδευση και την απασχόληση.* , πρόσβαση στις 02 Σεπτεμβρίου, <file:///C:/Users/tasia/Downloads/IP-17-2961_EL.pdf>
- Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (2013) , *Καταπολέμηση της Κοινωνικοποίησης*, πρόσβαση στις 2 Απριλίου 2017, <<http://ec.europa.eu/esf/main.jsp?catId=63&langId=el>>
- Συνήγορος του Πολίτη (χ. χ) , *Ευάλωτες Ευπαθείς Ομάδες*, πρόσβαση στις 29 Μαρτίου 2017. <<https://www.synigoros-solidarity.gr/452/evalotes-efpatheis-omades>>.
- Φωτόπουλος, Ν. (2013) , *Σχολική Διαρροή και περιθωριοποίηση των νέων.* , *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία.* , πρόσβαση στις 26 Φεβρουαρίου 2017, <<http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=345913>>.